

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET AKİF ERSOY DÜŞÜNCESİNDE
DOĞU-BATI SORUNU

Hazal KUKUL

HAZİRAN – 2023

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MEHMET AKİF ERSOY DÜŞÜNCESİNDE
DOĞU-BATI SORUNU**

Hazal KUKUL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet ÇAPKU

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Hazal KUKUL

31/08/2023

ÖZ

MEHMET AKİF ERSOY DÜŞÜNCESİNDE DOĞU-BATI SORUNU

Kukul, Hazal

Yüksek Lisans, Felsefe

Tez yöneticisi: Prof. Dr. Ahmet Çapku

Haziran 2023

Bu çalışmanın temel amacı Türk edebiyatı ve Türk milleti açısından önemli bir düşünür olan Mehmet Akif Ersoy'un yaşadığı dönemde Doğu-Batı eksenindeki temel sorunlara bakış açısı, bu sorunları okuma biçimi ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin neler olduğunu ortaya koymaktır. Her fikir adamı gibi Mehmet Akif Ersoy da kendi döneminin sorunlarına kayıtsız kalmayan önemli münevverlerden olmuştur. Yaşamı Osmanlı'nın dağılma sürecine denk gelen Akif, ülkesinde yaşanan sancılı sürecin toplumuna verdiği hasarı ortadan kaldırmak için çeşitli alanlarda faaliyet göstererek sürekli bir mücadele halinde olmuş ve İslamcı bir zemin üzerinde toplumun terakkisi için çaba göstermiştir. Aydınlanma ile birlikte gerçekleşen Rönesans ve Reform hareketleri neticesinde kilisenin tahakkümünden kurtulan Batı, kendinden olmayan devletler üzerinde söz sahibi olmuştur. Bu durum Doğulu olarak adlandırdığı toplumların açmazı haline gelmiştir. Hızlı bir değişim sürecine giren Batı, geleneği bir kenara bırakarak modern olana yönelmiş ve modernite zemini üzerinde şekillenmiştir. İlim, teknik, sosyal, ekonomik, kültürel gibi birçok alanda gelişen Batı, yetişilmesi gereken bir uygarlık haline gelmiştir. Moderniteyle birlikte bir değişime tâbi olan Doğu ise maddi anlamda geri kalmışlığın açığını kapatmaya çalışmış ve Batılılaşmaya dair ilk adımlarını atmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Doğu, Batı, Modernizm, Batılılaşma.

ABSTRACT

EAST WEST PROBLEM IN MEHMET AKİF ERSOY THOUGHT

Kukul, Hazal

Master of Arts, Philosophy

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet Capku

June 2023

The main purpose of this study is the perspective of Mehmet Akif Ersoy, who is an important thinker in terms of both Turkish literature and the Turkish nation, to the main problems in the East-West axis during his lifetime, his way of reading these problems and suggestions for solutions. Like every intellectual, Mehmet Akif Ersoy was one of the important intellectuals of that time and he who was concerned of the problems of his time. Akif, whose life coincided with the disintegration of the Ottoman Empire, has been in a constant struggle by operating in various fields in order to eliminate the damage caused to his society by the painful process in his country and he made an effort for the progress of the society on an Islamic ground. The West, which had got rid of the domination of the church as a result of the Renaissance and Reform movements that took place with the Enlightenment period, had a say over the states out of the continent. This situation has become the dead-end of the societies he calls Eastern. The West, which has entered a rapid changing process, has put the tradition aside and choosed to go through the modern way and has been shaped itself on the ground of modernity. The West, which has developed in fields such as science, technique, social, economic, and cultural and many others, has become a civilization that needs to be caught. The East, which was subject to a change with modernity, tried to fill the gap of material backwardness and took its the first steps towards Westernization.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, East, West, Modernism, Westernization.

ÖN SÖZ

Doğu-Batı sorunu eski çağlardan günümüze değin süregelen ve her devirde güncelliğini koruyan bir meseledir. Bundan dolayı her devirde döneminin münevverleri tarafından ele alınan, üzerinde fikirler üretilen ve tartışılan bir konu olmuştur. Mehmet Akif de bu meseleye dair fikir üreten aydınlardandır. Yaşamı Osmanlı'nın dağılma sürecine denk gelen Akif, bu süreçte daha çok etkisini gösteren Doğu'nun geri kalmışlık sorununun sebeplerine odaklanmış ve bu durumdan kurtulmanın çözüm yollarını aramıştır. Çalışmada Akif'in düşünce dünyasında Doğu ve Batı'nın ne anlam ifade ettiği ve Doğu-Batı sorununu ele alış biçimi tetkik edilmeye çalışılmıştır.

Tez konusunun belirlenip planlanmasında ve tüm aşamalarında emeği bulunan kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Çapku'ya teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam boyunca bilgilerinden yararlandığım ve benden yardımını hiç esirgemeyen kıymetli dostum Kerime Firdevs Efe'ye çok teşekkür ederim.

Hazal KUKUL

31/08/2023

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR.....	ix
 GİRİŞ.....	 1

1. BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY’UN YAŞADIĞI VE YETİŞTİĞİ DÜNYA ...	7
1.1. Hayatı ve Kişiliği	7
1.2. Mehmet Akif’in Temel İlgi Alanları ve Çalışmaları	16
1.2.1. Baytarlık	16
1.2.2. Spor	18
1.2.3. Musiki.....	19
1.2.4. Dil, Mütercimlik Ve Yayıncılık	20
1.2.5. Muallim	21
1.2.6. İstihbarat	22
1.2.7. Vaizlik	24
1.2.8. Mebusluk	26
1.2.9. Şairlik	27
1.3. Zorluk Yılları	29
1.3.1. Aydınlanma Dönemi	29
1.4. Yeni Felsefî Akımlar.....	35
1.4.1. Pozitivizm.....	35
1.4.2. Materyalizm.....	36
1.4.3. Darwinizm	37
1.4.4. Liberalizm	38
1.5. Batı’yı Doğu (İslam Dünyası/ Osmanlı) Karşısında Üstün Kılan Unsurlar Nelerdi?	40
1.6. Olumsuz Batı Algısı Niçin Oluştu?	48
1.7. Olup Bitenler Karşısında Akif’in Duruşu	50

2. BÖLÜM

YANLIŞ BATILILAŞMA VE AYDIN-HALK ÇATIŞMASI	
MESELESİ	57
2.1. Aydın ve Toplum İlişkisi Bağlamında Akif – Fikret Kavgasının Mahiyeti	64
2.1.1. Din ve Pozitif İlimler.....	66
2.1.2. Halka Muhalif Aydın.....	68
2.2. İlim Ve Marifet	70
2.2.1. İlim ve Marifet Konusunda Din	70
2.2.2. Akif'in Geri Kalmışlık Çıkarımı ve Batı'dan Alınması Gerekenler	72
2.2.3. Batılı Devletlerin Konumu	80
2.3. Modernite Probleminin Akif'in Düşüncesine Yansıması	85
2.3.1. Devlet ve Siyaset	89
2.3.2. Maarif Sistemi	92
2.3.3. Özgürlük ve Kadın	94
2.4. Doğu-Batı Tartışmasında İnsan	98
2.4.1. Din	100
2.4.2. Ahlak	107
2.4.3. İktisat	112
2.4.4. Eğitim	118
2.4.5. Sanat	122
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA	135

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
C	: Cilt
ev	: Çeviren
ed	: Editör
haz	: Hazırlayan
Hz	: Hazreti
sad	: Sadeleştiren
s	: Sayfa Sayısı
S	: Sayı
ss	: Sayfa Sayısı Aralığı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi
vb	: Ve Benzeri
yayl	: Yayınlayan

GİRİŞ

Tarihin başlangıç noktasından günümüze değin var olan toplumların her biri birbirleriyle ilişkileri konusunda bir zıtlık barındırmıştır. Doğu-Batı kavramları da bu zıtlık dahlindedir. Bu kavramlar geçmişten bu yana insanların her devirde üzerine konuştuğu, yorum yaptığı, fikir beyan ettiği bir tartışma konusu olmuştur.

Doğu ve Batı aslen yön anlamında kullanılan göreceli kavramlardır. Bu iki kavram daha sonraları belirli bir kıta veya ülke adı olarak kullanılmıştır. Günümüzde farklı anlam içeriyor olsalar da ilk çıkış noktası coğrafi yer bildirimi olmuştur. Bu kavramların bir diğer çıkış noktası Roma İmparatorluğu'na kadar uzanmaktadır. Roma, merkeze alınmış ve Doğu-Batı ayrımı Roma'nın konumuna göre belirlenmiştir. Bu ayrım ilk başlarda önem kazanmamıştı fakat daha sonra “Yunanlaşmış şark” ve “Latinleşmiş garp” arasında farklar meydana getirmiştir. 7. yüzyıldan itibaren Doğu'nun büyük bir kısmının hakimiyeti İslam ülkelerinin eline geçmiştir. Böylece Doğu kavramının anlamı genişlemiş ve yeni bir form kazanmıştır. Haçlı Seferleri döneminde Doğu dendiğinde anlaşılan şey Müslüman devletleriydi. Tarihte Türklerin önce Anadolu sonra Balkanlar'da hakimiyet kurmasıyla Osmanlı da Doğu'nun içine dahil olmuş ve Hristiyan dünyası İslam Dünyası için Doğu ismini vermiştir. Bu dönemden itibaren Doğu yükselişte ve övgüler alan konumda olmuştur. Aydınlanma ve Rönesans'tan sonra insan sevgisi olarak bilinen hümanizm kavramı ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra Avrupalılar'da Doğu kavramı anlam değişikliğine uğramıştır. Eski Yunan, Roma ve Hristiyan Avrupa dışındaki yerlerin hepsi “Doğu” olarak adlandırılmıştır. Avrupa dışı olan ülkeleri tek bir isim altında toplamak uygun görülmüştür. Doğu'da değer anlamında değişime uğramıştır. Haçlıların olduğu dönemde terakkiye sahip olan Doğu, Aydınlanma ve Rönesans ile birlikte geri ve yabancı olarak kabul edilmiştir.¹

Doğu-Batı ayrımının çıkış noktası düşünce sistemlerindeki, değişkenliklerin farklılıklar içermesidir. Bu zihniyetleri oluşturan ve

¹ H. Sadi Selen, “Tarihte Şark ve Garp Mefhumları”, *Belleten* VII/27, 1943, s. 543-545.

tanımlayan, doğruyu ve yanlış tanzim eden Antik Yunan'dır. Aristoteles'in mantık anlayışı buna örnek olarak verilebilir. Çünkü onun mantık anlayışı içinde çeşitli yönlerden zıtlıkları barındırıyordu. *“Bir şey ya A'dır, ya da A değildir, hem A' dır, hem de A değildir, olmaz.”* Aristoteles'i takip eden nesiller, evreni ve aklı onun ele alış biçimiyle onun mantık eğilimleriyle okumaya ve bunu sürdürmeye devam ettiler. Modern bilim, mantık, kültür, matematik gibi alanlar dünyanın siyah ve beyaz olduğu ve bu özelliğin değişmez olduğu ilkesine dayanmıştır. Bu mantıksal kuramı benimseyenler her hükmü doğru ya da yanlış olarak değerlendirmiştir. Oluşturulan her yasa verilen her hüküm bu zemin üzerinde kurulmuştur. Bu zihniyetin bir ürünü olan Batılı olma fikri Doğu'dan uzaklaşmak anlamına gelmekteydi. Batılılar aydın ve berrak bir zihne sahipti. Doğulu ise içerisinde çeşitli mistik öğeler barındıran, muğlak bir zihin yapısına sahipti. Bundan dolayı belirsiz , muğlak bir zihinle yapılan ölçümler ve bundan alınacak doneler doğru kabul edilemezdi. Bunun Aristoteles düşüncesine entegre edilmiş hali ise A Batı'yı temsil eder. Doğu ise A olamayandır. Yani kendisi ilerlerken başkasının ilerlemesi kabul edilemezdi.²

Rene Guenon'a göre Batılılar yalnızca tek bir insanlık tipi düşüncesinin üzerinde durduğu sürece ve gelişme düzeyleri farklı tek bir medeniyet olmadığının farkına varmadıkça herhangi bir anlaşma gerçekleştiremeyecektir. Aslolan bir şey varsa o da çeşitli yönlerde ilerleme kaydeden birden çok medeniyetin olması ve uygar Batı'nın, bu medeniyeti emsalsiz bir hale getiren nitelikler taşımasıdır. Kıyaslanılan konuların hangi bakımdan kıyaslandığı belirtilmeden mutlak bir manada üstünlükten ya da zayıflıktan bahsedemeyiz. Her bakımdan diğerlerine üstün olan bir medeniyetten söz edilemez. Bunun sebebi ise insan tüm alanlarda aynı şekilde etkin olamaz. Böyle bir durumun imkanı yoktur. İnsanoğlu birbirleriyle kıyas edilmesi imkansız deneyimler yaşamıştır.³

Edward Said'e göre Doğu, Batı'nın yalnızca komşusu değildir; Batı'nın en büyük, zengin ve eski kolonisi, kültürel alandaki rakibi ve öteki imgesidir.

² Alev Alatl, “Doğu-Batı İçi Boş Bir Tasnif”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Y:1, S:2, (Şubat, Mart, Nisan), 1998, s. 97-98.

³ Rene Guenon, *Doğu Ve Batı*, Çev:Emine Uslu, İstanbul: Kapı Yayınları 2022, s. 16-17.

Doğu, Batı'nın zıddı olarak Batı'nın tanımlanması konusunda yardımcı olmuştur.⁴ Said'e göre "Doğu" ve "Batı" insan eli ile oluşturulan kavramlardır. Bundan dolayı Batı'da olduğu gibi Doğu da "bir tarih, düşün geleneği, hayal dünyası ve kelime hazinesine" sahiptir. Doğu'nun var olması ve Batı karşısındaki gerçek duruşunun nedeni de budur. Bu iki kavram ve coğrafi bölge birbirlerini tamamlar niteliktedir. Bir yönden de birbirlerine dayanmaktadırlar.⁵

Batı'nın 19. yüzyılda Batı-dışı devletlere karşı olan sömürgeci faaliyetleri ona tarihi yeniden yazma gereksinimini vermiştir. Zira sömürgecilik faaliyetlerinin gerçekleşmesi için "ahlaki" ve "akli" kapsamda makul bir zemin oluşturulması gerekiyordu. Bir tarafta gelişmeye yönelik yetenekli Batı, bir tarafta böyle yeteneklerden mahrum Batı-dışında kalan bütün devletler vardı. O halde terakkiye yönelik yeteneği bulunmayan bu toplulukların gelişmesine yardımcı olmanın sorumluluğu Batı'ya aitti. Bu anlayış temel alınarak bakıldığında medeniyete dair ne varsa tümü Batı'nın eliyle gerçekleşmişti.⁶ Bu yetki Batı'ya kendi eliyle verilmiştir. Batı diğer devletlere karşı kendine bu sorumluluğu yüklemiş ve adımlarını ona göre atmıştır.

Aliya İzzetbegović ise şöyle bir yorum getirmiştir: *"Dünya görüşlerini üç kümede toplayabiliriz: Dinî, materyalist ve İslâmî. Bunlar şuur, tabiat ve insan olarak adlandırmağa alışmış olduğumuz mahut üç esas mümkünata tekabül ediyor veya bunların projeksiyonlarıdır. En eski zamanlardan bugüne kadar ortaya atılmış bütün ideoloji, felsefe ve düşünce sistemleri bu üç temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır. Bunlardan birincisine göre, yegâne veya esas varlık ruhtur; İkincisine göre ise maddedir. Üçüncüsüne gelince, o ruh ve maddenin bir arada varoluşundan yola çıkmaktadır. Çünkü yalnızca madde olsaydı, materyalizm tek tutarlı felsefe; maneviyat ise, tamamen manasız bir tutum olurdu. Diğer yandan eğer ruh varsa, o zaman insan da*

⁴ Edward, W. Said. *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. Çev. Berna Ünler, İstanbul: Metis Yayınları 1995. s. 11

⁵ Edward W. Said, *Oryantalizm (Doğubilim)"Sömürgeciliğin Keşif Kolu"*, Çev: Nezih Uzel, İstanbul: İrfan Yayınları, 4.Baskı 1998, s. 16.

⁶ Doğan Gün, "Bilimsel Gelişmenin Temelindeki Doğu-Batı Etkileşimi", *Memleket Siyaset Yönetim*, C:9, S:22, Temmuz 2014, s. 266.

vardır ve maneviyat ve ahlâk olmadan insan hayatı mânâsızdır. En yüksek şekli insanda sergilenen ruhmadde birliği prensibinin adı ise, İslâm'dır."⁷

Batı'nın her alanda ilerleme kaydetmiş olması çağdaşlarını zor bir sürece sokmuştur. Bu zor süreci yaşayan devletlerden biri de Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı, Batı'nın gerisinde kaldığının farkına geç varmasının neticesinde ülkeyi dağılma sürecinden kurtarmak ve toplumda terakkiyi sağlayabilmek adına Batılılaşmaya dair adımlar atmıştır. İlk adımı Tanzimat'la birlikte gerçekleştirmiştir. Bu dönemde akla gelebilecek her alanda Batılılaşma yoluna gidilmiştir. İlk ıslah faaliyetleri askeri alanda olmuş, sonrasında çeşitli alanlarda ıslah çalışmaları gerçekleşmiştir. Tanzimat'la birlikte Osmanlı literatürüne giren Batılılaşma kavramı halen varlığını sürdüren kimi kesim tarafından sempati duyulan kimi kesim tarafından yok sayılan bir kavram olmuştur. Toplumdaki bu zıtlık Osmanlı döneminde aydın-halk çatışması olarak karşılık bulurken o dönemde Batı savunucusu aydınlar ile Batı karşıtı halk arasında çatışma/anlaşmazlık yaşanmıştır. Bu tartışma günümüzde de canlılığını korumaktadır.

Mehmet Akif, genelde toplumda "İstiklal Şairi" olarak biliniyor olsa da o aslında döneminin en önemli düşünürlerindendir. Yaşadığı dönemde Doğu-Batı kavramlarıyla sürekli olarak karşı karşıya gelmiştir. Bu iki kavram onun bakış açısına, aldığı eğitime, yetiştiği çevreye ve büyüdüğü coğrafyaya göre şekil almıştır.

Akif bir felsefeci değildir fakat felsefeyi ilgilendiren insan, hürriyet, bilgi, ilim, din, ahlak, sanat, toplum gibi birçok konu hakkında düşünceler ortaya koymuştur. Akif, düşünceyi sanatıyla şiirleriyle hayatımıza sokan bir düşünür olmuştur.⁸

Aydınlanma döneminden itibaren Batı'nın geçirmiş olduğu toplumsal değişim ve gelişim sürecinin Doğu'da neden olduğu yıkım Doğu'nun gelişim ve değişimini zorunlu kılmıştır. Bu terakkinin nasıl ve ne yönde olacağı tartışma konusu olmuştur. Osmanlı döneminde yaşayan aydınların bir kısmı Batılılaşmanın elzem olduğunu savunurken halk ise Batı'ya dair olan

⁷ Aliya İzzetbegović, *Doğu Batı Arasında İslam*, Çev: Salih Şaban, İstanbul: Yarın Yayınları 2011, s. 11-12.

⁸ Süleyman Hayri Bolay, *Mehmet Akif Ersoy'un Fikir Dünyası*, Ankara: Atlas Yayınları, 2. Basım 2021, s. 39-197.

şeylerden kaçınmaya çalışmıştır. Böyle bir çağda yaşamış önemli düşünür Mehmet Akif'in düşüncesinde, asırlardır devam eden Doğu-Batı çatışması sorunu ele alınmış ve ana hatlarıyla işlenmiştir.

Çalışmada Akif'i Akif yapan pek çok özelliğe yer verilmiştir. Doğu-Batı kavramının onun hayatında nasıl bir anlam kazandığı konusu ele alınmıştır. Devamında ise Aydınlanma ile birlikte meydana gelen süreçlere yer verilmiştir. Rönesans, Reform, Fransız ve Sanayi Devrimleri neticesinde Batı'da meydana gelen değişimler incelenmiştir. Bir yanda ilerleme kaydeden Batı bir yanda geride kaldığının farkına çok geç varan Doğu kavramları irdelenmiştir. "Terakki" ve "tedenni" arasındaki bu çatışmada Akif'in duruşu, görüşleri ve çözüm önerilerine değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Aydınlanma ile gelen modernizm kavramı ele alınmıştır. Batı artık ekonomik, sosyal, kültürel, ilim ve teknik anlamdaki gücü elinde bulundurmaktaydı. Buna karşın Doğu, Batılılaşmaya dair adımlar atmakta, ilerlemeler kaydetmekteydi. Geri kalmanın nedenini "din"de görenlerin aksine Akif bunu ilim-marifet kavramları çerçevesinde işlemiştir. Batı'dan nelerin alınması gerektiğine ve Batılı ülkelerin duruşuna yer verilmiştir. Bunun yanında modernite düşüncesi sosyal, siyasi, ekonomik, din gibi konular üzerinden ele alınmış ve bunların Akif'in düşüncesindeki karşılığına yer verilmiştir. Son kısımda 'insan' faktörü dikkate alınarak Doğu-Batı çatışmasına dikkat çekilmiş ve bu konuya dair Akif'in görüşleri ışığında bilgiler verilmiştir.

1. BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN YAŞADIĞI VE YETİŞTİĞİ DÜNYA

1.1. Hayatı ve Kişiliği

Mehmet Akif, 20 Aralık 1873 yılında İstanbul'un Fatih ilçesinin Sarıgözel mahallesinde dünyaya gözlerini açmıştır. Babası ona ebced hesabına denk gelen Ragıyf ismini vermiştir. Fakat insanlar tarafından telaffuz edilmesi zor olduğu için Akif olarak değiştirilmiştir.⁹ Akif'in babası Fatih medresesi müderrislerinden olan Temiz lakabıyla bilinen Tahir Efendi'dir.¹⁰ Tahir Efendi Arnavutluk, annesi Emine Şerife Hanım ise Buhara göçmenidir. Akif'in annesi Buhara'dan göç ettikten sonra ailesi ile birlikte Tokat'a yerleşmiştir. İlk evliliği ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. İlk evliliğinden üç çocuğu olmuş, önce iki oğlunu ardından da eşini kaybetmiştir. Sonra Akif'in babası, Mehmet Tahir Efendi ile evlenmiştir. Önceki evliliğinden kalan tek çocuğunu da kaybetmiştir. Mehmet Tahir Efendi ile olan evliliklerinden Akif ve Nuriye dünyaya gelmiştir.¹¹

Akif, ilim yaşantısına Emir Buhari Mektebi'nde başlamıştır. İlim hayatına atıldığında henüz dört yaşında idi. Daha sonra yine Fatih'te ilköğretim hayatına devam etmiştir. Ortaokulu ise Fatih Rüştîye Mektebi'nde tamamlamıştır.¹² Akif'in şiire olan merakı bu dönemde başlamıştır. Hatta ilk okumuş olduğu şiir kitabının Fuzulî'nin "Leyla ile Mecnun" olduğundan bahsetmiştir.¹³

Akif okula devam ederken Fatih medresesinde Farsça dersleri alıyordu. Ortaokulu bitirdikten sonra devam edeceği okul konusunda annesi ve babası aynı fikirde değillerdi. Annesi dini eğitim alması taraftarıydı ve Akif'in medreseye gitmesini istiyordu. Babası ise mektebe gitmesini, pozitif ilimler almasını istiyordu. Zaten kendisi de medreseli değil mektepli idi. O dönemde

⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Kapı Yayınları, 1. Baskı 2013, s. 3-4.

¹⁰ Tolga Hilmi, *Mehmet Akif Ersoy*, Ed.Yalçın Lülecî, İstanbul: Anonim Yayıncılık 1. Baskı Kasım 2009, s. 10.

¹¹ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri* Haz. Abdullah Uçman İstanbul: Ötüken Neşriyat, 4. Basım 2021, s. 24.

¹² Tansel, "Mehmet Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri", s. 25.

¹³ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 8.

kabul edilen tabire göre modern okullarda tahsilini tamamlamıştı. Fakat modern okullardan mezun olmuş olması onun dine uzak olduğunu göstermemektedir. Tahir Efendi dinine düşkün ve dini ilimlere vâkıf biriydi ve Akif'e dini eğitime kendisinin yardımcı olacağının garantisini veriyordu. Tercih konusunda ona baskı yapmamıştı ve seçimi ona bırakmıştı. Nitekim bu fikir ayrılığı Akif'in kendi tercihiyle Mülkiye İdadi Mektebi'ne kaydolmasıyla son bulmuştur.¹⁴ Akif, ilim açısından şanslı biri olmuştur. Hem o dönemin ilim merkezi olan ve öyle kabul edilen Fatih'te doğup büyümüş hem ilimle alakası yüksek olan bir ailede dünyaya gelmiştir. Akif'in yaşadığı dönemde Fatih, ilim yuvası olarak nitelendirilebilir.

Akif, okuldan aldığı eğitimlerle yetinmemiş bunun yanında babası Mehmet Tahir Efendi'den Arapça dersleri almıştır. Bunun yanında babası ona akaid gibi dini ilimler eğitimi de vermiştir. Akif, babası ile ilgili *“Benim hem babam, hem hocamdır; ne biliyorsam, kendisinden öğrendim”* demiştir.¹⁵

Akif, Mülkiye İdadi Mektebi'nde üç yılını tamamladıktan sonra yüksek kısma geçmeye hak kazanmıştır. Fakat daha okulun ilk yılında babasını kaybetmiştir. Üzüntüler ve acılar üst üste gelmiş ve kısa bir süre sonra Fatih'te çıkan büyük yangın sonucu oturdukları evin yanmasıyla birlikte ailenin ve evin yükü Akif'in omuzlarına yüklenmiştir. Ailenin geçimi sorumluluğunun Akif'e geçmesiyle birlikte Akif okuluna devam edememiş ve kısa yoldan para kazanmanın yollarını aramıştır. O dönemde Halkalı'da yeni açılmış olan Mülkiye Baytar Mektebi'ne geçiş yapmış ve buradan 1893 yılında birinci olarak mezun olmuştur.¹⁶ Mezun olduktan sonra *“Ziraat Nezâreti Umûr-ı Baytâriyye ve Islâh-ı Hayvânât Umum”* müfettiş yardımcılığı görevi ile memur yaşamı başlamıştır. Önce İstanbul olmak üzere Edirne, Anadolu, Rumeli gibi birçok bölgelerde görev almış ve gittiği yerlerdeki bulaşıcı hayvan hastalıkları ile alakalı çalışmalar yapmıştır. Yolculuklarında köylüyü birebir tanıma fırsatı bulan Akif, halkın problemleri, dertleri konusunda bilgi sahibi olmuş ve bunları şiirlerinde

¹⁴ Hilmi, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 16.

¹⁵ Tansel, “Mehmet Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri”, s. 26.

¹⁶ Tansel, “Mehmet Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri”, s. 26.

realist bir gözle anlatmıştır.¹⁷ Akif, memurluk görevini toplam yirmi yıl ifa etmiş ve onun hayatı sadece memuriyetten ibaret olmamıştır. Fahri olarak dersler vermiş ve İstanbul Üniversitesi'nde edebiyat hocalığı yapmıştır. Halkalı Ziraat Mektebi'nde kitabet görevini yerine getirmiştir. Müdür muavinliği, kitabet görevi ve üniversite hocalığı ile meşgul olan Akif, Balkan Savaşı'ndan sonra müdür muavinliği görevi ile üniversitedeki görevinden istifa etmiş, sadece Halkalı'da olan işine devam etmiştir.¹⁸

Eğitim yaşamı başarılarla geçmiş olan Akif'in dil zekâsı yüksekti bu yüzden en başarılı dersleri dil alanıyla ilgili olanlardı. Farsça, Arapça ve Fransızca'yı ana dili gibi bilmekteydi. Şiirin ve edebiyatının yanında spora da ilgisi olmuştur. Güreş, yüzme, gülle atma, yürüyüş, koşma gibi sporlardaki başarısını göstermiştir. Sonraki senelerde spora olan ilgisini sürdürmüştür. Hatta İstanbul Boğazı'nı yüzerek geçmiş, sonrasında ise saatlerce yürüyebilecek durumda bulunmuştur. Yaşının elli olması Akif'in spor yapmasına engel olmamış, Ankara'da yaşadığı süre zarfında da spor yapmaya devam etmiştir. Bütün bu spor alanlarının yanına Akif, ata binmeyi de eklemiştir. Akif, normal hayatında çekişmeden memnun bir kimse olmamasına rağmen söz konusu spor karşılaşması olduğunda inatlaştığı çevresi aracılığıyla bildirilmektedir. Gülle atmada onu geçen birini idman yapıp uzunca çalışmanın ardından yenmiş olması bu duruma örnek olarak verilebilir.¹⁹

Akif 1898 yılında "Tophâne-i Âmire" veznedarı Mehmed Emin Bey'in kızı olan İsmet Hanım ile evlenmiştir. O sırada kendisi yirmi beş eşi ise yirmi yaşındaydı. Akif'in bu evlilikten üç kızı ve üç oğlu olmak üzere toplam altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Fakat oğlu İbrahim henüz bir buçuk yaşındayken vefat etmiştir.²⁰

Akif, şiir hayatına Servet-i Fünun döneminde başlamıştır. İlk şiir denemeleri, 'Mekteb' ve 'Resimli Gazete' isimli dergilerde yayımlanmıştır. Fakat yazmış olduğu bu ilk şiirler Akif'in pek içine sinmemiştir. Bu yüzden

¹⁷ M. Orhan Okay, M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2003, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-akif-ersoy>, Erişim Tarihi: (24.12.2021).

¹⁸ Hilmi, "Mehmet Akif Ersoy", s. 20.

¹⁹ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 12-13.

²⁰ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 20.

o 1908 yılına değin yazmış olduğu şiirleri yayımlama taraftarı olmamıştır. Meşrutiyet'in ilanından sonra *Sırat-ı Müstakim* isimli dergiyi çıkarmaya başlamış, burada “Safahat” serisinde takdim ettiğı şiirleriyle bilinmeye başlamıştır. İşinin ehli olan ve edebiyat tarihinde ortaya koymuş olduğu eserlerle ne kadar yetkin olduğunu gösteren Akif, bunun yanında üslup ve dil açısından da farklılığını göstermiş, şiir ve nesir erbabı olmuştur. Çünkü Servet-i Fünun Edebiyatı beraberinde yapay ve karmaşık bir dil getirmiştir. Getirilen bu yeni dilden edebiyatın hakiki ve yaşayan Türkçesine geçiş noktasında önemli bir rol üstlenen Akif, yapıtlarında sade ve doğal bir Türkçe'nin güzide örneklerini vermiştir. Her yerde ve herkes tarafından konuşulan, yaşayan Türkçeyi, var olan tüm özellikleriyle şiirine aktarmış, şiir ve nesirlerine halkının natürel ifade etme biçimini eserlerine yansıtmıştır.²¹

II. Meşrutiyet'ten sonra Akif, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil olmuştur. Bu cemiyet var olan iktidara uzak bir düşünce yapısına sahipti. Meşrutiyet'in ilanı için girilen mücadelede II. Abdülhamid'e ve onun yönetimine karşı takınılan muhalif tavır Osmanlı aydınlarında var olan bir davranıştı. Akif de bu davranışı benimseyenler arasındaydı. Akif'in muhalif bir tutum takınmasının sebebini anlamak için ilk olarak onun Meşrutiyet'ten kastettiğı şeyin ne olduğunu bilmesi gerekir. Hem o dönemdeki aydınlar hem de Akif için Meşrutiyet'in karşılığı ‘hürriyet’ti. Fakat halk için karşılığı farklıydı ve kişiden kişiye göre değişiyordu. Akif, Meşrutiyet'i hürriyetin kapısını açan bir anahtar olarak görüyordu.²² Akif'e göre gerçekleşmesi istenen hürriyete II. Abdülhamid'in yönetimi mani oluyordu. Bu yüzden de Akif'in, hem kendisine hem de yönetime karşı kızgınlığı vardı. Meşrutiyet ile her şey düzelir ve herkes istenilen hürriyete kavuşulur zannedildi ancak öyle olmadı. Ortaya çıkan fikir ayrılıkları ve çatışmalar Akif'in cemiyetten ayrılmasına ve eleştirilmesine neden olmuştur. Bundan dolayı *Sebilü'r-Reşad* devamlı olarak kapatılmaya çalışılmıştır. *Sebilü'r-Reşad* bir sene de kâğıt probleminde ötürü yayın hayatını devam ettirememiştir ve sonra İttihat ve

²¹ Murat Küçük, “Mehmet Akif Ersoy Ve Türkçe”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi *Türkoloji Dergisi* 21, 2 (2014), s. 95.

²² Güngör Göçer, “Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Kimliği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:9, S:17, 2017 Haziran, s. 357.

Terakki'nin eliyle kapatılarak Sultan Vahdettin'in dönemine kadar neşriyat faaliyetleri durdurulmuştur.²³

Balkan Savaşı için milli dayanışmayı oluşturmak üzere 1913 yılında "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti" kuruldu. Çeşitli yayın organları ile yaşanan durum anlatılarak ilim adamları, zenginler, yazarlar kurulan bu cemiyete yardım için davet edildiler. Askeri, eğitim, maliye gibi birçok alanda heyetler oluşturuldu. Akif bu cemiyete edebiyatçı ve şairlerle katılmıştır. Cemiyetin en mühim heyeti olarak görülen İrşad Heyeti'ne de katılan Akif, genel sekreter seçilmiştir. Bu heyete mensup olan üyeler dergi ve gazete yazılarının yanında vaaz ve konferanslar vererek halkı desteğe çağırıyorlardı. Akif'in de camilerde vermiş olduğu vaazlar bu duruma binaen yapılmıştır. Balkan Savaşı'nda alınan yenilgili günlerde Akif, üç büyük camii olan İstanbul'un önemli camiilerinde vaaz vermiştir. Beyazıd, Fatih ve Süleymaniye camiilerinde gerçekleşen vaazların konuşma metinleri dergide neşredilmiştir.²⁴

Akif, 1914'te Mısır'a yolculuk etti. Buradaki seyahati iki ay sürdü. Burada onu Said Halim Paşa'nın kardeşi olan dostu Abbas Halim Paşa karşıladı. Piramitleri gezdi, Nil nehrine uğradı. İlk önce Uksur'a sonra da Kahire'ye gitti. Buradan sonra da Medine'ye ziyaret gerçekleştirdi. Peygamberimizin kabrini ziyaret ettikten sonra İstanbul'a döndü. Seyahatten kendisine kalan izlenimlerini ve duygularını "el-Uksur" şiirinde ifade etmiştir.²⁵

1914'te Harbiye Nezareti öncülüğünde gizli ve önemli işler gerçekleştirmek üzere Teşkilât-ı Mahsûsa adında gizli bir örgüt kuruldu. Akif devlet tarafından bu örgütte görevlendirildi ve ilk olarak Berlin'e davet aldı ve burada üç ay kaldı.²⁶ Akif'in Berlin seyahatine davet edilip Almanya'nın ilgisini çekmesi noktasında *Sebilü'r-Reşad* dergisindeki şiirleri, yazıları ve ayrıyeten yürüttüğü başyazarlık görevinin büyük katkısı olmuştur. Ortaya

²³ Zeynep Durdudiler, *Mehmet Akif Ersoy'un Milliyetçilik Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2020, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 617227), s. 34.

²⁴ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 45-46.

²⁵ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 54-55.

²⁶ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 59.

koymuş olduğu birlik fikri, barış çağrıları, onun kuvvetli hitabeti ile birleşmiş, Türk İslam halkına umut vermiştir.²⁷

Almanlar I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın müttefikiydi. Rus, İngiliz, Fransız ordularında esir düşen Müslümanları ayrı yerlerde toplayarak onlara iyi davranıyorlardı. Müslüman esirlere karşı takındıkları tavrı Osmanlı'ya göstermek, esirlere Osmanlı'nın kendileriyle birlik olduğunu göstermek istiyorlardı. Bu davet heyetlerinden birine Akif de katılmıştır.²⁸ Akif, Berlin ziyaretindeki gözlemlerini “Berlin Hatıraları” adlı şiiriyle 1915'te *Sebilü'r-Reşad* dergisinde neşretmeye başlamıştı. Bu şiir on bölümden oluşuyordu. Bu şiirde Akif, Batılıların Müslümanlara yaptığı zulümler ve yapılan bu zulümlere karşı seyirci kalan Batı'yı anlatmıştır. Almanların beraberlik içinde çalışarak güçlenmelerinin nedenlerini izah etmiştir. Osmanlı'nın parçalanmasına neden olan problemleri açığa çıkarmaya çalışmış ve buna dair çözüm yolları aramıştır.²⁹ Akif'in Batı tecrübesi ilk olarak Berlin ziyaretiyle gerçekleşmiştir. Fakat Akif'in hayatında Doğu-Batı sentezinin ailesi ile başladığını biliyoruz. Daha sonra bu ayrım okul seçimlerinde büyüme ve yetiştirilme tarzında etkileyici birer rol oynamıştır. Akif'in şansı bu iki duruma da bilinçli ve gerçekçi bir yaklaşımda bulunması olmuştur.

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Akif'e verdiği bir diğer görev ise Arabistan'ın Necid bölgesine gitmesiydi. Şerif Hüseyin'in İngilizler ile anlaşma yaptığının ve bir isyan içinde olduğunun bilinmesi neticesinde bu isyana karşı devlete dayanan kurumların desteğini almak için görevlendirilmiştir. Bu ziyaretini gerçekleştirirken Medine'yi ikinci kez görme imkânı bulan Akif, en önemli eserleri arasında olan “Necid Çöllerinden Medine'ye” eserinin içeriğini bu ziyaretten almış olduğu ilham oluşturmuştur. Şiir yayımlama fırsatını dergi kapalı olduğundan dolayı hemen bulamamış üç sene sonra yayımlanması mümkün olmuştur. Ancak şiir kendinden önce derginin kapalı olduğu zamanda çıkmış olan “Hatıralar”ın baskısına konulmuştur.³⁰

²⁷ Semra Yaman, “Mehmet Âkif Ersoy'un Temsilci Misyonu Ve Berlin İzlenimleri”, *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C:9, S:25, 2021, s. 255-256.

²⁸ Düzdağ, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 59.

²⁹ Düzdağ, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 63-64.

³⁰ Düzdağ, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 76-77.

Akif, 1918’de İzmirli İsmail Hakkı Bey ile beraber Mekke Emiri olan ve savaş sebebiyle Lübnan’daki Âliye’de bulunan Şerif Ali Haydar Paşa’nın daveti dolayısıyla Paşa’nın yanına misafir olarak gitmiş ve burada bir ay kalmıştır. Bu sırada 1918 yılında İstanbul’da “Daru’l Hikmeti’l-İslamiye” kurumu kurulmuştur. Bu kurumun amacı Osmanlı Devleti’nde yaşanan ayrılıklara karşı çıkan dini sorunlara çözümler üretmek, İslam’a karşı yapılan propagandalara sessiz kalmamak ve birlik olmaktır. İslam âlimleri ile fikir adamlarını bir araya getiren yüksek dereceli bir “İslami danışma” heyeti olmuştur. Akif o sırada Lübnan’da Âliye’de iken “Dârü’l-Hikme”ye başkâtip olarak tayin edilmiş ve döndüğünde görevine başlamıştır. Akif, görevinden izin almadan “Kuva-yı Milliye”ye katılma gerekçesi ile 1920 yılında Dârü’l-Hikme’de olan görevinden alınmıştır. Aynı tarihte Akif, Milli Mücadele’ye katılmak için Ankara’ya gitmiştir. Hacı Bayram Camii’nde vermiş olduğu ilk vaazı ile insanları cihada çağırma işine koyulmuştur.³¹

Akif, arkadaşı Eşref Edip ile Balıkesir’e gitmiş ve burada Zağnos Paşa Camii’nde vaaz vererek insanlara seslenmiştir. Vatanın geldiği elim hali anlatmış ve sonrasında Müslümanların geri kalma nedenlerini, doğru düzgün yaşam sürebilmenin güçlü olmaktan geçtiğini, Batı’nın meydana getirdiği her şeyi birlik içinde yaptığını fakat Müslümanların birlikte bir çalışma ortaya koyma noktasında eksik olduğunu ve birlik olunması gerektiğini anlatmıştır.³² Akif’in bu davetine insanlar gözyaşları içerisinde destek vermiştir. Akif’in Milli Mücadele’deki manevi ruhu uyandırmasındaki rolü büyüktür.

Mustafa Kemal, Akif’in vermiş olduğu vaazlar ile halkı Milli Mücadele’ye davet etmesi ve halk üzerindeki etkisini göz önüne alarak Akif’i hem Ankara’ya davet etmiş hem *Sebilü’r-Reşad* dergisini orada çıkarmasını istemiştir. Akif’in davet edilmesindeki en önemli etken, insanları manen desteklemek ve onlara tutunulacak bir umut ışığı vermektir. Bu davet ile yola koyulan Akif yurdun çeşitli yerlerine giderek halkın yanında olduğunu

³¹ Düzdağ, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 85-86-88.

³² Düzdağ, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 92-93.

göstermiş ve halkı mücadelenin gerçekliğine inandırarak onları bu yolda yürümeye davet etmiştir.³³

Akif, I. TBMM'nin açılmasından bir gün sonra Ankara'da bulunabilmiştir. Burada Burdur milletvekili seçilmiştir ve halkı savaşa ikna etmek ve onları şevklendirmek için Anadolu'nun çeşitli şehirlerini gezerek halk ile temas halinde olmuştur. Aynı yılın Ekim ayında Kastamonu'ya giderek buradaki Nasrullah Camii'nde vaaz vermiştir. *Sebilü'r-Reşad*'ın üç sayısını burada çıkartmıştır.³⁴ 1920 yılının aralık ayında Eşref Edip ile birlikte Ankara'ya dönen Akif, Mustafa Kemal tarafından davet almıştır. Mustafa Kemal, *Sebilü'r-Reşad*'ın milli mücadeleye yönelik olan desteğine ve verdiği manevi hizmete dair teveccühlerini sunmuştur. Böylece derginin yayım hayatı Ankara'da başlamıştır.³⁵

Kurtuluş mücadelesinin ilk zamanlarında bu savaşın milli ruh ile kazanılmasına fırsat verebilmek gayesiyle Maarif Vekâleti 1921 yılında güfte yarışması düzenlemiştir. Katılımın fazla olması ve bu yarışmanın kazananına para ödülü verileceğinden dolayı Akif ilk başlarda yarışmaya katılmak istememiştir. Dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ısrarları neticesinde iki gün boyunca Ankara'da bulunan Tacettin Dergâhı'na kapanan Akif, burada Türk Ordusu'na hitap ettiği "İstiklal Marşı" şiirini yazmıştır.³⁶

İlk kez 1 Mart 1921 yılında mecliste okunan *İstiklal Marşı* resmi olarak 12 Mart'ta kabul edilmiştir. Gazetelerde neşredilmiş ve çeşitli materyallere basılarak halka dağıtılmıştır. İlk kez *Sebilü'r-Reşad*'da yayımlanmıştır. Verilen beş yüz lira para ödülünü almaya zorlanan Akif, bu ödül parasını Darü'l Mesai (kadın ve çocuklara iş öğreterek askerlere kıyafet diken vakıftır) kurumuna bağışlamıştır.³⁷

Ülkede savaştan sonra siyasi karışıklıklar başlamış ve 1925 yılında başlayan Şeyh Said İsyanı nedeniyle hükümet tarafından "Takrir-i Sükûn"

³³ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 99-101.

³⁴ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 102.

³⁵ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 116.

³⁶ Ebru Sucu, "Edebi Ve Ebedi İstiklal; Ya Da Bir Marşın Yazılış Hikâyesi", *Akif'i Anmak Asım'ı Yaşamak* Makû Yayınları, Burdur 2018, *Bildiriler Kitabı*, s. 167.

³⁷ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 117-118.

kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile ilk muhalif parti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış, bunun yanında çeşitli gazetelerin yayımına son verilmiştir. Bunlar arasında *Sebilü'r-Reşad* da vardır ve birçok gazeteci tutuklanarak “İstiklal Mahkemeleri”nde yargılanmışlardır. Akif’in yakın arkadaşı olan Eşref Edip, “Sebilü'r- Reşad Kütüphanesi”ni kurarak burada eskiden kalma bastırdığı ve siyaset açısından sıkıntılı olmayan kitapları satmaya çalışmış ve imkânları dahilinde yeni kitaplar basmaya çalışarak milletine ve dinine karşı görevini sürdürmüştür.³⁸

Akif, Abbas Halim Paşa’nın davetinden dolayı 1925 kışını Mısır’da geçirmiştir. Oraya gitmeden önce Kur’an-ı Kerim’i Türkçeye çevirme faaliyeti için Diyanet İşleri’nden ona teklif gelmiş Akif ise teklifi kabul etmeyerek birçok kez reddetmiştir. Ancak meclisten de tercüme kararının çıkmasıyla bu işi Akif’in başarılı bir şekilde yapacaklarına inandıkları için sorumluluğu da ona vermişlerdir. Akif bu fikre pek sıcak bakmamıştır. Çünkü bu büyük bir sorumluluk olduğu için üstesinden gelememe düşüncesi ona endişe vermiştir. Çevresinin de ısrarları ile Akif teklifi kabul etmiş ve Mısır’da tercüme faaliyetine başlamıştır. 1926 yılında başladığı tercüme faaliyetine 1932 yılında son vermiştir. Kendisinin işin ehli olmadığını anladığı için bırakmıştır.³⁹ Akif, Mısır’da kaldığı süre zarfında Kahire Üniversitesinde Edebiyat ve Türkçe dersleri de vermiştir. Bir yandan da *Safahat*’ının son kitabı olan “Gölgeler”i yayımlamıştır.⁴⁰

Akif 1935 yılında siroz hastalığına yakalanmış, tebdili mekânda fayda vardır düşüncesiyle ilk olarak Lübnan’a sonrasında ise Antakya’ya gitmiştir. Mısır’a tekrar döndüğünde hastalığı tam olarak geçmemiştir. Ölümüne yakın olduğunu hisseden Akif, 1936 yılının Haziran ayında İstanbul’a dönmüştür.⁴¹ Son zamanlarını Beyoğlu’nda bulunan Mısır Apartmanı’nda geçiren Akif, 27 Aralık 1936 yılında burada vefat etmiştir. Cenazesi Beyazıt Camii’nden

³⁸ Düzdağ, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 135.

³⁹ Esmenur Güner, “Akif’in Son Yılları”, *Akif’i Anmak Asım’ı Yaşamak*” Makû Yayınları, Burdur 2018, *Bildiriler Kitabı*, s. 375.

⁴⁰ Düzdağ, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 151-152.

⁴¹ Güner, “Akif’in Son Yılları”, s. 376.

halkın ve üniversite öğrencilerinin elleri ile kaldırılarak Edirnekapı Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁴²

1.2. Mehmet Akif'in Temel İlgi Alanları ve Çalışmaları

Mehmet Akif pek çok alan ile meşgul olmuş ve bu alanlarda başarılar ortaya koymuştur. Başta şartlar dolayısıyla gitmek zorunda kaldığı baytarlık mektebi olmak üzere güreş, yüzme, musiki (ney üfleme), dil becerisi, mütercimlik muallimlik, istihbarat, vaizlik, mebusluk (milletvekilliği), şairlik (edebiyat), gibi hayatın birçok alanındaki başarılarıyla kendini kanıtlamıştır. Bir insan ne kadar hayata dâhil olabilir sorusunun cevabını Akif'in hayatında görebiliriz. Fakat Akif, mütevazı kişiliği ile söz konusu meziyetlerini ön plana çıkarmamıştır. Akif yaşamın çoğu alanında adından söz ettirse de ekseriyetle onun tanındığı tarafı şairliği olmuştur.

1.2.1. Baytarlık

Türkiye'de açılan ilk veterinerlik okulu, askeri hekimlik üzerinedir. Salgın hayvan hastalıkları sebebiyle sivil bir veteriner mektebe ihtiyaç artmıştır. Buna yönelik atılmış olan ilk adım Pasteur'ün geliştirdiği kuduz aşısının duyulmasından sonra Dr. Zoeros Paşa başkanlığında bir heyet bu aşıyı öğrenmek sebebiyle Paris'e gitmiştir. Paris'te alınan bu eğitim neticesinde Dr. Zoeros Paşa kuduz ile alakalı ilk kurumu ülkemizde açmıştır. Bu kurumda kuduz aşısının yanı sıra bakteriyoloji ile ilgili de çalışmalar yapılmıştır. Araştırmalarla gelişen bu ilim veteriner okullarda okutulmaya başlanmıştır. Bu dersi okutma görevi, konuya vakıf olan ve Fransa'da bunun üzerine çalışan Dr. Rıfat Hüsamettin'e verilmiştir. Bu gelişmeler halk açısından da merak konusu olmuştur. O dönemde bir kez daha yayımlanan "Vasıta-i Servet" isimli bilimsel dergi dönemin önemli isimlerinden olan Mehmet Ali Bey tarafından neşredilen yazılar neticesiyle ilk Sivil Veteriner Okulu 1889 yılında ülkemizde açılmıştır. Akif, bu okulda eğitimini sürdürürken ekseriyeti doktor olan hocalarından olumlu manada etkilenmiş

⁴² Abdullah Yıldız, *İstiklal ve İstikbal Şairi Mehmet Akif Ersoy*, (İstanbul; Pınar Yayınları, 1. Baskı. Mart 2021), s. 102.

ve derslerine dört elle asılmıştır. Rıfat Hüsamettin Paris'ten dönmüş Akif'in okula başladığı sene orada göreve başlamıştır ve "mikrop kültürünü" getirmiştir. Akif de bu gelişmelere yakından şahit olmuştur. Pasteur'ün hem ilmini hem de beşeri değerlerini hocasından öğrenme imkânına sahip olmuştur.⁴³

Mehmet Ali Bey Halkalı Baytar ve Ziraat Mektebi'nin ilk müdürüdür. Ülkedeki hayvancılık ve tarıma dair ilk dergiyi çıkarmıştır. Hayvanlara yönelik olarak bilinmesi gereken şeyleri bu dergide ele almıştır. Akif de dergideki yazıların tesirinde kalmıştır ve Mehmet Ali Bey'i de tanıdıktan sonra hayvanlara olan sevgisi artmıştır. Veterinerliği ülkeye yapılan en önemli hizmetler arasında görmüştür.⁴⁴

Birincilikle Baytar Mektebi'ni tamamlayan Akif, yeni açılan "Orman, Meadin ve Ziraat Nezareti Beşinci Umur-i Baytariye ve Islah-ı Hayvanat Şubesi (Orman, Maden ve Ziraat Bakanlığı Beşinci Veteriner İşleri ve Hayvan Islahı Şubesine) memurluğuna tayin edilmiştir." Kısa bir süre sonra bu bölümde müfettiş muavini olarak görev almıştır. Burada yirmi yıl boyunca görevini ifa eden Akif, çeşitli yerlere bakanlık adına ziyaretlerde bulunmuştur. Rumeli, Arnavutluk, Anadolu, Arabistan gibi ülkelerde bulaşıcı hayvan hastalıkları ile alakalı çalışmalar yürüterek burada yaşayan halk ile temas halinde olmuştur.⁴⁵

Akif, görevinin ilk zamanlarını halk ile temas halinde olmayı sürdürürken burada halkın dertlerini ve sosyal durumlarını saptama fırsatını yakalamış ve mesleğiyle hem ülkesindeki hayvancılığa hem de meslektaşlarının terakkisine destek olabilmeye yönelik olarak mesleki ve bilimsel dergiler ve derneklerde vazife almıştır. Okulunun kurucusu olan Mehmet Ali Bey, Akif'in hayatında mühim yer teşkil etmiştir. Akif, Osmanlı Cemiyet-i İlmiyye-i Baytâriyesi'nde Mehmet Ali Bey'in yardımcılığı vazifesini ifa etmiştir ve bu kurumun *Mecmua-i Fünûn-u Baytariye* adındaki dergisinde beraber çalışmışlardır. Akif'in önem verdiği bir diğer isim de Umur-ı Baytariye Müdürü olan

⁴³ Çağrı Çağlar Sinmez, Aşkın Yaşar, "Veteriner Hekimliği Yönüyle Mehmet Akif Ersoy", *Sağlık Bilimleri Dergisi*, C:20, S:2, Haziran 2011, s. 144.

⁴⁴ E. Sedat Arslan, "Mehmet Âkif Ersoy'u Veteriner Hekim Olmaya Götüren Sebepler ve Veteriner Hekimlik Yaparken Gösterdiği Etik Tutumlar", *Animal Health Production and Hygiene*, C:1, S:1, 2012, s. 61.

⁴⁵ Sinmez, Yaşar, "Veteriner Hekimliği Yönüyle Mehmet Akif Ersoy", s. 145.

Abdullah Efendi'dir. Onun için o denli önemlidir ki, Abdullah Efendi haksız bir şekilde işten çıkarılınca Akif de istifa etmiştir.⁴⁶

Akif'in Baytar Mektebi'ndeki hocalarından öğrendikleri onda deneysel bilimlere karşı olan ilgiyi artırmış ve ona gerçeği doğru bir şekilde gözlemleyip eserlerine doğru biçimde aktarma yeteneğini kazandırmıştır. Bu mektepte yani deneysel bilimlerin ışığında yetişmesinden ötürü bilgi, gözlem, fikir birikimleri onun kişiliğinde gerçekten sapmama duruşunun gelişimini kolaylaştırmıştır. Bu durum Akif'i gerçekçi bir şair haline getirmiştir.⁴⁷

1.2.2. Spor

Akif'in kişiliğini doyuran bir diğer kaynak spora olan ilgisi olmuştur. Akif daha öğrenciyken sporun çeşitli dallarına ilgi duymuştur. Yüzme, güreş, at binme, gülle atma, uzun yürüme, koşma gibi spor faaliyetlerinde bulunmuştur. Aralarında en çok ilgilendiği spor dalı pehlivanlık olmuştur. Akif'e pehlivanlığı mahallelerindeki Kıyıcı Osman sevdirmiştir ve güreş derslerini ondan almıştır. Bu şekilde dersler alan Akif çeşitli yerlerde güreş müsabakalarına katılmıştır. Pehlivanlık onun için yalnızca spor dalı olmamış onu "bünenin fazileti" şeklinde adlandırmıştır. Akif'e göre pehlivanlar kötü işlerle meşgul olmayan temiz insanlardır. Akif'in ilgilenmiş olduğu sporlar onun bünyesini kuvvetli kılmış, ahlakının iyi olmasını kolaylaştırmıştır.⁴⁸

Sporcu karakterinin içerisinde cesaret, kuvvet ve mertlik barındıran Akif'e göre gençler de güreş, atıcılık, yüzme, binicilik vb. sporları yapmalı ve güçlü olmalıdır. Akif gençlere verdiği bu öğütleri kendisi yaparak örnek olmuştur. Eğitim hayatında bir yandan derslerindeki başarısını sürdürürken diğer yandan birden çok sporla ilgilenmiş ve bu durum derslerine engel teşkil etmemiştir. Daha on dört yaşındayken ata sporu olarak kabul edilen yağlı güreşe başlamış yaşı ilerledikçe de güreş müsabakalarına katılmıştır. Yürüyüş

⁴⁶Ali Yiğit, Aşkın Yaşar, *Veteriner Hekimliğinin Mehmet Akif'e Etkileri*, Mehmet Akif Ersoy (Hayatı-Düşünceleri-Eserleri), Ed: Celalettin Yavaş, TBMM Basımevi - 1. Baskı Haziran 2022, s. 727-728.

⁴⁷ Muhammet Cihangir, "Akif'in Ailesi Ve Yetiştirdiği Çevre", *Vefatının 80. Yılında Akif'i Anmak Asım'ı Yaşamak*, Burdur 2016, s. 84.

⁴⁸ Recep Duymaz, "Mehmet Akif Ersoy'un Şahsiyetinin Kaynakları", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Aylık Eğitim Dergisi*, Mart 2011, S.133, s. 9.

yapmayı seven Akif, yorulmadan uzun mesafeleri katediyordu. Oturduğu Fatih semtinden Halkalı'ya kadar yürüyordu. Buradan da güreşmek için Çatalca'ya yürüdüğü zamanlar oluyordu. Bunların yanında at biniciliği, gülle atma ve yüzme konusunda da ilgili ve başarılı idi. Akif spor hayatını bile inancına göre şekillendirmeye çalışmıştır. Hz. Peygamberin tavsiye ettiği ve ilgilendiği sporlarla ilgilenmeye, onları öğrenmeye özen göstermiştir. Atıcılık, binicilik İslam'ın üzerinde durduğu ve önem verdiği sporlar arasındadır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber güreş ile de meşgul olmuş ve Müslümanlara bu sporları yapmalarına dair tavsiye ve teşvikte bulunmuştur.⁴⁹

1.2.3. Musiki

Akif musiki ile ilgilenmiştir. Akif'in musikiye ilgisinin gelişmesinde bulunduğu çevre, musiki ile alakadar olan dostları etkili olmuştur. Yakın çevresi onun musikiye olan ilgisinin farkında olmuşlardır. Hem dinlemeyi hem söylemeyi hem de enstrüman kullanmayı sevmiştir. Musikişinas tarafını geliştirmeye çalışmıştır. Yakın dostlarından Neyzen Tevfik, Akif'e ney dersleri vermiştir. Ney çalma konusuna olan ilgisi azalmamış, ney çalmaya olan tutkusu yüzünden Neyzen Tevfik'in taşındığı zaman onun peşinden gitmiştir. Musikiye olan alakası ona başta Neyzen Tevfik olmak üzere Tanburi Aziz, Bursalı Hafız Emin, Ali Rıfat Çağatay, Şerif Muhittin gibi isimleri kazandırmıştır. Akif'in eserlerinin bir kısmı çeşitli sanatkârlar tarafından bestelenmiştir. Öncelikle *İstiklal Marşı*'nı bestelenmesi konusu oldukça ilgi görmüş birçok sanatçı Maarif Vekâlet'inin yapmış olduğu yarışmaya katılmışlardır. 1924 yılında Ali Rıfat Çağatay'ın bestesi kabul edilmiş fakat 1930'da Osman Zeki Üngör'ün yapmış olduğu beste söylenmeye başlanmıştır. Türk musikisi için önemli bir isim olan Ali Rıfat Çağatay yalnızca *İstiklal Marşı*'nı bestelememiştir. Akif'in mühim şiirlerini besteleyerek musikimize yetkin eserler kazandırmıştır. Bunun yanında "Ordunun Duası", "Bülbül", "Köse İmam" gibi Akif'in şiirlerini bestelemiştir. En önemli eserlerinden olan "Çanakkale Şehitlerine" adlı

⁴⁹ Selçuk Özdağ, Savaş Duman, "Mehmet Akif Ersoy'un Sporcu Kişiliği, Sporun Akif'in Kişiliği Ve Mısraları Üzerindeki Etkisi", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2012 S:29, s. 132-133.

eserini de Hoca Hafız Saadettin Kaynak bestelemiştir. Diğer bir bestesi ise "Ey Milletimin Lahzada Halkettiği Ordu" olmuştur.⁵⁰ Bunun gibi birçok eseri çeşitli sanatçılar tarafından bestelenmiştir.

1.2.4. Dil, Mütercimlik Ve Yayıncılık

Akif ortaokula başladığı sıralarda babası ona Arapça eğitimi veriyordu. Bunun yanında Fatih Camii'nde ders veren Es'ad Dede'den de Farsça eğitimi alıyordu. Hem Fransızca hem de Türkçe derslerinde yaşlılarının ilerisinde olan Akif'in dil öğrenme konusundaki yeteneği fark edilmiştir.⁵¹ Baytarlık Mektebi'nde okurken Baytar İbrahim Bey'den Fransızca eğitimi alarak bildiği dillere bir yenisini eklemiştir. Ömrü boyunca eğitim aldığı İbrahim Bey'i saygıyla yâd etmiştir. Akif'in okul hayatında yabancı dil dersleri iyi olmuştur. Baytar Mektebi'nden birinci olarak mezun olan Akif, mezuniyetin ardından kısa bir süre içerisinde hafız olmuştur.⁵²

Dil konusunda kendini geliştirmiş olan Akif, tercüme faaliyetlerine başlamıştır. İlk tercüme faaliyeti bölüm bölüm şeklinde yayımlanan Ferid Vecdi'nin "Müslüman Kadını" eseri olmuştur. Diğer bölüm ise Muhammed Abdulh'un iki makalesinin tercümeleri yayımlanmıştır. "Darülfünûn Talebesine Mühim Bir Tebşîr" adlı eseri Akif'in tercüme ve şiirlerinden sonra yayımlanan ilk imzalı makalesidir.⁵³

Akif, Arap edebiyatı tercüme usulü dersi verirken Muallakat-ı Seb'a'dan, Zemahşeri'nin "Lamiatü'l-Arap" kasidesinden tercümeler ve şerhler yapmıştır. Bunun yanı sıra Ferid Vecdi'nin "Hadika-i Fikrîye" eseri ile Azmzade Refîk'in makalelerini tercüme edip yayımlamıştır. Yine Vecdi'nin "Müslümanlıkla Medeniyet" eserini yayımlamıştır. "Şeyh Şibli Numani'nin Corci Zeydan'ın kitabına cevaben yazdığı yazıları "Medeniyet İslamiye Tarihinin Hataları" adıyla çevirmiştir. Bu yazıları *Safahat*'ında

⁵⁰ Kamil Büyüker, "Mehmet Akif'in Türk Müziğinde Bestelenmiş Şiirleri", *Vefatının 72. yılında Mehmet Akif Ersoy Bilgi Şöleni Mehmet Akif Edebî ve Fikrî Akımlar*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Yayl: D. Mehmet Doğan, (Ankara; Mart 2009), s. 299-300-301-302.

⁵¹ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 8.

⁵² Şeyma Nur Çiğdem, "Öğretmen Ve Öğrenci Akif", *Vefatının 80. Yılında Akif'i Anmak Asım'ı Yaşamak*,. *Burdur*, 2016, s. 128.

⁵³ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 27.

yayımlamıştır. Sonra kendisinin de etkisi altında kaldığı Muhammed Abduh'un "Hanoto'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslâm'ı Müdafaası" eserini ve bunun gibi birçok eserini çevirmiştir. Akif'in bir diğer çevirileri de Said Halim Paşa'nın, Fransızca yazmış olduğu "İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiye" ve "İslamlaşmak" eserleridir. Akif'in bu tercümesi ve bazı yapmış olduğu tercümelerin bir kısmı *Sebilü'r-Reşad* dergisinde yayımlanmıştır. Başka bir çeviri faaliyeti, Abdülaziz Caviş'in "Esrar-ı Kur'an" eseri olmuştur. Caviş'in "İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler" eserini de tercüme ederek *Sebilü'r-Reşad* dergisinde yayımlamıştır. İlerleyen zamanlarda da kitap halinde basılmıştır. "Anglikan Kilisesine Cevap" isimli eser de Caviş'e aittir. Bunun çevirisini de Akif yapmıştır ve bu eser, kitap olarak basılmıştır. Bu eser *Sebilü'r-Reşad*'da yayımlanan son eser olmuştur. Bunun dışında Mısır'daki hayatının büyük bir bölümünde mesaisini Kur'an-ı Kerim'i tercüme etme görevine harcamıştır.⁵⁴

1.2.5. Muallim

Akif muallimlik görevine ilk olarak 1906 yılında Baytar Mektebi'nde Resmi Yazışmalar hocası olarak başlamıştır. Bu görevinin yanında Çiftlik Makinist Okulu'nda Türkçe öğretmenliği yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir müddet İttihat ve Terakki'nin Şehzadebaşı Kulübü'nde akşamları halka Arapça dersleri vermiştir. Bu dersleri çok beğenilmiş ve birçok kişi tarafından katılım sağlanmıştır. Akif'in bir diğer muallimlik görevini de 1908 yılında İstanbul Üniversitesinde yapmıştır. Burada edebiyat dersleri vermiştir. Akif'in ders üslubu sade ve anlaşılırdı. Hatta konuya dair hiç bilgisi olmayan biri dahi dinlediği zaman bir şeyler öğrenebilirdi. İstanbul Üniversitesinin teşkilatlı hale gelmesi konusunda Akif de mühim vazifeler üstlenmiştir. Buna rağmen siyasi etkiler okulun mevcut kadrosuna karışmış ve kadroda değişikliklere gidilmiştir. Bu değişim neticesinde Akif'in dostu Ferit Kam adaletsizce kadro dışı bırakılmıştır. Akif de haksızlığa göz yummamış durumdan rahatsız olmuş ve istifa etmiştir. Akif muallimlik faaliyetlerini Milli Mücadele döneminde yapmış olduğu vaazlarla

⁵⁴ Âlim Gür, *Hayatı Şahsiyeti, Sanatı ve Eserleriyle: Mehmed Akif Ersoy*, Hakikat Adamı: Mehmet Akif'e Armağan, Ed. Mehmet Bayyigit, Konya 2011, s. 5-6-7-9-13-14.

sürdürmüştür. Son yıllarını Mısır'da geçiren Akif, Kahire'de Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Bu onun son muallimlik vazifesi olmuştur. Çekmiş olduğu maddi manevi sıkıntılara karşı var gücüyle muallimlik vazifesini devam ettirmiştir. Mısır yıllarında yakın dostu Abbas Halim Paşa'nın kızlarına dersler vermiştir. Son zamanları olan Mısır yıllarında bildiği şeyleri gündüz öğretmiş, bilmediklerini gece öğrenmeye çalışmıştır. Zira Akif ikisini de yapmaktan mutluluk duymuştur. Akif, son nefesine kadar hayatının her anını öğrenmek ve öğretmek gayretiyle geçirmiştir.⁵⁵

1.2.6. İstihbarat

Osmanlı'nın emperyalist işgallerle yüz yüze kaldığı bir dönemde yetişmiş olan Akif, her aydın gibi içine düşülmüş bu durumdan kurtulmak için kurtuluş yolları bulma çabasına girmiştir. Akif böyle bir dönemde devletine hizmet etmeyi ittihatçıların vatansever kanadıyla gerçekleştirebileceğini düşünmüş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmıştır. Artık ittihatçı olan Akif siyasal faaliyetlerde bulunmuştur. İlk kez siyasetin içine girmiş olan Akif, bir grubun savunuculuğu ya da fanatikliğini yapmamış milletini ve Müslümanları uyarmak, yaşanan bu yıkıcı sürecin karşısında birlik olup devletin meydana gelmesini sağlamak amacıyla çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir.⁵⁶

II. Meşrutiyet'ten sonra Akif'in ilk olarak *Sırat-ı Müstakim* ismiyle yayımladığı sonra adı *Sebilü'r-Reşad* olarak değişen gazetesi, İslam toplumlarında güvenle okunmuş bir gazete olmuştur. Bu gazetenin aracılığıyla İslam toplumlarında tanınan Akif'in yazmış olduğu şiirleri, makaleleri okunmuş ve bir konuya dair söylediği şeyler kabul görmeye başlamıştır. Akif'in hem yurt içi hem de yurt dışı sahalarında aktif olarak görev alması bu özelliğinden kaynaklanmıştır.⁵⁷

Osmanlı'ya karşı Batılı devletler I. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında yoğun bir şekilde casusluk faaliyetleri içindeydiler. İngilizler,

⁵⁵ Çiğdem, "Öğretmen ve Öğrenci Akif", s. 129-130.

⁵⁶ Akif Çarkçı, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Mehmet Akif Ersoy'un Siyasi Faaliyetleri ve Düşünsel Biyografisinde Yer Alan Siyasal Kavramlar", *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2020, s. 14.

⁵⁷ Taner Günel, "Mehmet Akif'in Pek Bilinmeyen Devlet Görevleri", *Vefatının 80. Yılında Akif'i Anmak Asım'ı Yaşama.. Burdur* 2016, s. 207.

Ruslar, Fransızlar, Almanlar, Balkan Devletleri bu yöndeki girişimlerini Osmanlı toprakları üzerinden sürdürmüştür. Buna karşılık Osmanlı kendisi adına bu işi yapabilecek kişi bulamamıştır ve bu durum onu zora sokmuştur. Bu gelişmeler neticesinde ise sağlam bir istihbarat teşkilatına duyulan ihtiyaç artmıştır. Böylece Enver Paşa'ya bağlı olarak “Teşkilat-ı Mahsusa” adında gizli bir teşkilat kurulmuştur.⁵⁸

Almanya, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'dan Müslüman esirlerin durumunu gözlemlemesi için bir heyet gönderilmesini istemiştir. Enver Paşa iki kişinin üzerinde durmuştur. Bu kişilerden biri Mehmet Akif'tir. Akif verilmiş olan bu görevi vatan ve din meselesi olarak görmüş ve Almanya'ya gitmiştir.⁵⁹ Akif, itilaf ülkeleri ile savaşırken ittifak halinde olunan Almanlara esir düşen Müslüman askerlerini ziyaret etmiştir. Onlara bağımsızlığa giden yolda çalışmanın öneminden bahsetmiştir. Berlin'de üç ay kalan Akif, gözlemlerini *Sebilü'r-Reşad*'da yayımlamaya başlamıştır.⁶⁰

Almanya ziyaretinden dönen Akif ikinci kez görevlendirilmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanı olan Kuşçubaşı Eşref Bey'in yönetimindeki heyetle Arabistan'ın Necid bölgesine gitmiştir. Akif'in İttihat ve Terakki'nin yönetimde olduğu sırada yapılan faaliyetlere dâhil olması vatanseverliği ile ilişkilidir. Bu durum, Akif'in ittihatçıların yapmış olduğu bütün faaliyetleri onayladığı anlamına gelmez. Çünkü Akif'in Darülfünun'daki görevinden ayrılması İttihat ve Terakki'nin baskıları sonucunda gerçekleşmiştir. Yayımladığı yazıları sansüre uğramış, *Sebilü'r-Reşad* kapatılmış ve sonraki iki sayı “*Sebilünnecad*” ismiyle yayımlanmıştır. Yaşanan bu olaylara karşın Akif duruşunu bozmamış, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin talebi ile saymış olduğumuz siyasal faaliyetlerde yer almıştır. Bu onun devletin çıkarları hususunda kendi şahsi meselelerini bir kenara bırakıp atmış olduğu bilinçli adımları göstermektedir.⁶¹

⁵⁸ Gönül Güneş, “Teşkilat- ı Mahsusa Ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:29, S:85, 2013, s. 103.

⁵⁹ Çarkçı, “Meşrutiyetten Cumhuriyete”, s. 16-17.

⁶⁰ Gür, “Hayatı ve Şahiyeti”, s. 8.

⁶¹ Çarkçı, “Meşrutiyetten Cumhuriyete”, s. 17.

1.2.7. Vaizlik

Vaaz, ahlaki ve dini yönden verilen öğütlerdir. Peygamberimizin döneminden başlayarak günümüze değin devam eden bir gelenektir. Müslümanlara bilmediklerini anlatmak, onlara yol göstermek, dini tebliğ etmek amacıyla süregelen vaaz geleneği Peygamberimizden sonraki dönemlerde vaiz ismi verilen âlimlerce devam ettirilerek günümüze gelmiştir. Akif yazmış olduğu eserlerinin çoğunda halkın dili ve anlayışı ile konuşmuştur. Halkın derdini dile getirmek ve onları aydınlatmak maksadıyla vaizlik geleneğine uyan Akif, Balkan Harbi zamanında Beyazıt, Fatih, Süleymaniye Camiilerinde vaazlar vermiştir. Milli Mücadele döneminde “Ankara’da Hacı Bayram Camii’nde, Burdur’da hükümet konağında, Balıkesir’de Zağnos Paşa Camii ile Kastamonu’da Nasrullah Camii’nde” vaazlar vermiştir. Vermiş olduğu vaazları *Safahat*’ında “Süleymaniye Kürsüsü” ve “Fatih Kürsüsü’nde” şiirlerinde yayımlayarak halkı bilinçlendirmiştir. Hem yapılan savaşlar ve alınan yenilgiler hem de Batı’nın karşısında ülkenin geldiği nokta halkın kendi içinde bölünmesine sebep olmuştur. Aydın kesim Batı’nın peşinden gidilmesini isterken halk tam tersi yeniliğe dair her şeye karşı olmuştur. Bir tarafta dini yanlış algılayıp geri plana atmaya çalışan aydın topluluğu bir tarafta dinin özünden sapmış hurafelere takılıp kalmış olan halk bulunmaktaydı. Dönemin edebiyatı da sorunlara çözüm getirememiştir. İstanbul’u bıraktığından daha kötü bir durumda bulan Akif, dehşete düşmüştür.⁶²

Akif toplumu adına kendine bir görev yüklenmiş ve nerede sorun varsa orada kendini bulmuştur. Çünkü ona göre sanatçı sanatını halkının ihtiyacına göre şekillendirmelidir. Ülkenin zorlu süreçten geçmesi üzgün olan halkı daha da çaresiz ve ümitsiz hale getirmişti. Akif halkıyla hemhal olmuş, onların çaresizliği karşısında elinden gelenden fazlasını ortaya koymuştur. Vaazlarında insanlara ümit aşılama çalışmış, Müslümanların yeis içinde kalmalarının doğru olmadığını anlatan ayetlerden bahsederek bir nebze de olsa halkın motivasyonunu artırmaya çalışmıştır. Ona göre ümitsizliğin

⁶² Abdullah Uçman, “Vaiz Mehmet Akif”, *Vefatının 75.Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Haz: Vahdettin Işık Mart 2011, s. 529-530.

giderileceği nokta din üzerinde ittifak yapmaktır. Bundan dolayı Akif'te İttihad-ı İslam anlayışı daha bir önem kazanmıştır.

Akif'in camilerde vermiş olduğu vaazlar halkta pozitif etkiler yaratmış ve yakınlardaki köylere kadar ulaşmıştır. Bundan faydalanmak isteyen Ankara'daki milli hükümet, Kastamonu ve yakınındaki illere halkı bilinçlendirmesi ve ülkede yaşanan olaylardan onları haberdar etmesi için Akif'e ricada bulunmuştur. Bunun üzerine Akif, köyleri dolaşarak halka Sevr'in ülkenin bağımsızlığa yönelik olarak kabul edilemez hükümlerini anlatıp düşman saldırılarına karşı halkın üzerine düşen görevleri anlatmıştır. Bu konuşmalar *Sebilü'r-Reşad* dergisinde yer almıştır ve imkânlar ölçüsünde çoğaltılıp Anadolu'nun birçok yerlerine gönderilmiştir. Cephe, kahvehane ve mahalle gibi yerlerde herkesin duyabileceği şekilde okunmuştur. Birkaç bölgesel basın aracılığı ile de iktibas edilerek basılmış ve halka dağıtılmıştır.⁶³

Balıkesir'de bulunan Zağnos Paşa Camii'nde Akif'in vaaz vereceğini öğrenen halk camiye akın etmiş, camii insanlarla dolup taşmıştır. Akif vaazlarında ülkenin gelmiş olduğu durumu bunun nedenleri ve çözümlerini anlatmıştır. Ülkenin başındaki bu kötü durumun temel nedenini hem din hem devlet işlerinde kayıtsız bir şekilde davranılmaktan kaynaklandığını dile getirmiştir. Bu problemlere karşı çözüm yolunun ümitsiz ve azimsiz olmaktan kaçınmaktan geçtiğini söyleyerek Kurtuluş Mücadelesi'ne bütün halkın katılmasının ve birlik olmasının gerektiğini de sözlerine eklemiştir. O günlerde Ankara'ya gelmesi için teklif alan Akif, oğlu Emin'i yanına alarak Ankara'nın yolunu tutmuştur. Meclisin açılmasından sonraki gün orda olan Akif halk tarafından büyük bir mutlulukla karşılanmıştır. Akif burada ara vermeksizin vaazlarına devam etmiştir. İlk olarak Hacı Bayram Camii'nde vaaz vermiştir.⁶⁴

Akif, Kastamonu ziyaretinden sonra Çankırı'ya uğrayarak halkı Milli Mücadele için bilgilendirmek istemiştir. 1920 yılında Çankırı'nın en büyük camisi olan Ulu Camii'nde vaaz vermiştir. Akif konuşmasında hürriyeti ön plana alan ifadeler kullanmış ve o olmadan ibadetin dahi kabul olmayacağına

⁶³ Uçman, "Vaiz Mehmet Akif", s. 540.

⁶⁴ Fatma Nur Demirtaş, "Milli Mücadelede Cami Kürsülerinde Bir Şair: Mehmet Akif", *Vefatının 80. Yılında Akif'i Anmak Asım'ı Yaşamak, Burdur*, 2016, s. 178.

dair ifadelerde bulunmuştur. Zalimin işgalinde olan halifenin tutsak olduğunu ve bunlara karşı cihat başlatan Mustafa Kemal'in yanında olunması gerektiğine değinmiştir. Akif, Çankırı'da Milli Mücadele hakkında pek bilgisi olmayan halka yaptığı vaaz sonrası insanlar ağlamış, vaaz bitmeden askerlik şubesine gitmiş ve Mili Mücadele için gönüllü olmuşlardır.⁶⁵ Bu durum Akif'in hitabının ne kadar güçlü olduğunu, konuşmalarının insanlar üzerindeki etkisinin azımsanmayacak kadar etkili olduğunu göstermiştir. Bu yönüyle adından söz ettiren Akif halk tarafından bilinen, tanınan, sözüne itibar edilen biri haline gelmiştir.

1.2.8. Mebusluk

Akif'in Burdur'da milletvekili olması oradaki mebusun istifası ile oluşan boşluktan kaynaklı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa da Akif'in seçilmesini istemiş, onu mebus adayı yazmış ve bunu yetkililere bildirmiştir. 1920'nin Haziran ayında Akif'in Burdur'a milletvekili olduğuna dair mazbatası "Mazbataları Tedkik Encümeni"nden Meclis'e gelmiş ve kabul edilmiştir. Aynı yılın temmuz ayında Biga'da mebusluğa seçilmiş olduğuna dair mazbata gelmişti. Meclis tarafından bu da kabul edilmişti. Fakat Akif'in daha önce Burdur'a ziyareti olmuş ve halk ile görüşmüş olduğu için mebus olma tercihini Burdur'dan yana kullanmış, Biga'daki milletvekilliği görevinden ayrılmıştır.⁶⁶

Akif siyaset ve politika adamı değildir. Siyaset onun hayatına Teşkilat-ı Mahsusa'daki göreviyle girmiştir. Bu durum İttihat ve Terakki'deki faaliyetleriyle ve milletvekilliği göreviyle de devam etmiştir. Akif buradaki görevlerini topluma katkıda bulunmak adına gerçekleştirmiştir. Siyasetini topluma hizmet etme adına kullanmış, yaptığı bütün faaliyetlerinin merkezine millet, din ve vatan değerlerini koymuş, adımlarını buna göre atmıştır. Fakat Akif siyaset ile anılmak, gereksiz tartışmalara girmek, bir tarafa dâhil olmak gibi durumları tercih etmemiş ve bu gibi siyasi çekişmelerden uzak durmuştur. Ona verilen görevi sonuna kadar başarıyla gerçekleştirmeye

⁶⁵ İbrahim Akyol, "Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadele Yıllarında Çankırı'ya Gelişi Ve Çankırı Vaazı", *I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur 2019, Bildiriler Kitabı*, C:1, 1. Baskı, s. 410.

⁶⁶ Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy", s. 104-105.

çalışmıştır. Vatanı ve milleti adına en iyisi ne ise onu yapmaya çalışmış, bir tarafın savunucusu olmamıştır.⁶⁷

1.2.9. Şairlik

Akif, sanatı halkı yansıtan onun duygularına tercüman olan bir araç olarak kullanmıştır ve o “*sanat toplum içindir.*” anlayışına sahip olmuştur. Şiirlerindeki mühim özellik, toplumun kendisini şiirlerinde yansıtmasıdır. Toplumla irtibatının en etkili yönteminin şiir ve edebiyat ile ilgili olacağını düşünmüştür. Sanatını, şairliğini halkla arasındaki bir bağ olarak görmüştür. Bu yüzden şiirleri sağlam gözlemler neticesinde ortaya çıkmıştır. Akif, döneminde görmüş olduğu eksiklikleri, bunalımları, yabancılaşmayı, aydınlık günlere olan hasreti, kısacası eksik olarak nitelediği her şeyi eleştirmiştir. Şiirlerinin içeriği insan ve sınıf ayrımı barındırmaz, her türlü insana denk gelinebilir ve her ne sınıftan insan bulunuyorsa dil özellikleri şiirlerine yansır. Akif, eserlerinde işlediği halk tabakasına uygun bir ağız kullanımına yer vererek halkın dilini yansıtır. Yansıttığı bu dilde gelenek, görenek, inançlar gibi maddi manevi tüm değerler bulunur.⁶⁸

İronik anlatım şeklini edebiyatında yaygın bir biçimde kullanan ve II. Meşrutiyet sonrasında bunun en tanınmış isimlerden olan Akif, yaşadığı dönemi tüm detaylarıyla sanatına işleyen bir şair ve Türk Edebiyatı’ndaki manzum hikâyenin temsilciliği konusundaki en önemli isim olmuştur. Akif, cemiyet adamı ve kalabalıkların şairidir ve o kendisi ile yalnız değil toplumla iç içedir. Zaten ona göre sanatçı, kendini toplumdan soyutlamamalı ve toplumun dertlerine kayıtsız kalmamalıdır. Sanatını bu anlayış doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Akif, sanatını, hayatını, hissettiklerini, kısacası kendini tam anlamıyla topluma adanmış bir kişidir. Topluma hizmet etme adına toplumu için yazmış olan ve edebiyatı kalem ile kâğıdın ötesinde görerek

⁶⁷ Çarkçı, “Meşrutiyetten Cumhuriyete”, s. 12.

⁶⁸ Ümit Eker, *Mehmed Âkif Ersoy’un Konuşma Üslubu Ve Halk Diliyle Yazılmış Bazı Manzumelerinin Dil Ve Üslup Hususiyetleri*, İslam Şairi Mehmed Akif Ersoy, Ed: Arif Edip Aksoy, Abdullah Alperen (Çanakkale; Paradigma Akademi, 2022), s. 415-416.

insanlara yarar sağlaması amacıyla şekillendiren bir şahsiyettir. Akif yaşadıklarını yazmış, yazdığı şekilde de yaşamaya çalışmıştır.⁶⁹

Bu konuya dair Cündioğlu, eserinde şöyle söylemiştir:

*“Mehmet Akif, biz için yaşayan; bize hizmet eden; önemseydiği, değer verdiği, hatta kutsadığı biz için benini feda etmekten çekinmeyen bir şairdi; bir dava adamıydı, iddiası vardı; gerçekleşmesi için canını feda edebileceği sevdaları vardı.”*⁷⁰

Akif ilk olarak *Safahat* adlı eseri ile tanınmıştır. Fakat onun neşrettiği ve etmediği birçok eseri vardır. Şiir yazmaya ilk olarak Baytarlık Mektebi’nde öğrenci iken başlamıştır. Kayıtlarda mevcut olan ilk şiiri aynı mektepte okurken kaleme aldığı “Destur” isimli terakib-i bendidir. Neşredilen en eski şiirlerinden biri olan Kuran-ı Kerim hakkında yazmış olduğu manzumedir ve “Kur’an’a Hitab” başlığıyla yayımlanmıştır. Bu eserin Akif için önemi, hafızlığını tamamladığı zaman yazdığı ve ömrü boyunca uyacağı bir eser olmasıdır. İçinde yaşadığı topluma göre eser ortaya koyan Akif, ilk zamanlardaki sevdiği şiir yazma tarzını bırakmış, hayalden uzak, yalnızca halkının problemlerine çözüm arayan şiiri benimsemiş, eski yazdığı şiirlerden kendisine kalan kısmını da ortadan kaldırarak şiirde hayalciliği yok saymıştır. Akif fitratı itibarıyla sanatkâr ruhlu bir şairdir. Yaşadığı toplumun gerçeklerine sırtını dönmek yerine ona kucak açmış, halkından yana, idealist ve ahlakçı bir yol izlemiştir. Akif mütevazılığından sanatkâr olmadığını söylese de şiirlerindeki estetik yapıya ve forma özen göstermiştir. *“Hatta o, şiirlerinde fikir ile estetiği, mesaj ile sanatı başarıyla birleştiren ender şairlerdendir.”* *Safahat* eserinde nazımlarındaki ustalık onun şiir tecrübesini ortaya koymuştur.⁷¹

Akif’in şiirlerinin muhteviyatını doğruluk, samimiyet, vatanperverlik, adalet, istiklal gibi ahlaki mefhumlar oluşturmuş, eserlerinde bunları telkin ve tasvir etmiştir. Eserlerinde bir yandan da korkaklık, riyakârlık, tembellik, zülüm gibi ahlaksız mefhumlarla mücadele etmiştir. Ortaya koyduğu ve aynı ismi taşıyan eserinden kaynaklı olarak ona “Safahat şairi”, Milli Mücadele döneminde toplumun sorunlarına kayıtsız kalmadığı için “Millet şairi”, Türk

⁶⁹ Derya Bedir, “Mehmet Akif Ersoy’un Edebiyat Ve Sanat Anlayışı”, *Vefatının 80. Yılında Akif’i Anmak Asım’ı Yaşamak*. Burdur; Makû Yayınları, s. 244-245.

⁷⁰ Düccane Cündioğlu, *Akif’e Dair*, (İstanbul; Kapı Yayınları, 2020, 4. Basım), s. 10.

⁷¹ Yıldız, “İstiklal ve İstikbal Şairi”, s. 118-119-120-122.

toplumu adına yazdığı ve Türk ordusuna armağan ettiği “İstiklal Marşı” için “İstiklal ve İstikbal şairi” denilmiştir. Aynı zamanda Kur’an-ı Kerim’e vâkıf olması ve her şeye Kur’an ışığında bakmasından dolayı Akif bir “Kur’an şairi” dir.⁷²

1.3. Zorluk Yılları

1.3.1. Aydınlanma Dönemi

Aydınlanma dönemi, bir entelektüel hareketi olarak görülmüştür. Bu dönemin başlangıç tarihi 1688 İngiliz Devrimi kabul edilir. 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi ise zirve olduğu dönemdir. Dolayısıyla Aydınlanma, Batı’da sanayi ve ticaret eliyle ve burjuvazi ya da orta sınıfın belirmesiyle ortaya çıkmış olan köklü ve büyük bir değişimle tayin edilen tarihsel bir sürecin kültürel anlamdaki ifade ediliş biçimidir.⁷³

Aydınlanma, Batı’nın uzun vadede süregelen kendi içlerinde problem yaşayan dönemine denk gelmiş olmayı betimleyen bir kavramdır. Hem sosyal hem de ticarete yaşanan mühim değişiklikler ve bu değişimlerin neticesinde ortaya çıkan bilim ve felsefe sahasında bilgi üretim ve usulleri de önemli seviyede değişmiştir. Bunun bir neticesi olarak ‘rasyonel’ düşünme faaliyeti Batı’da çoğu sahada kendini göstermiştir. ‘Rasyonel’ düşünme konusunda kastedilen şey, insanı atıl bırakan her şeyden el ayak çekip yaşamı aklın aydınlığında kurmadır.⁷⁴ Batı’nın “Karanlık Çağ” diye adlandırdığı, kilisenin her yönüyle Batı’yı esir aldığı, aklı geri planda tutan dönemden kurtuluş Aydınlanma Çağı ile mümkün olmuştur. Aydınlanma’nın önünü açan, buna sebebiyet veren ve bunu gerekli kılan birçok husus meydana gelmiştir.

Aydınlanma, çağdaşlaşma fikrine yönelik önemli bir adımı tanımlar. Rönesans’ın oluşturduğu toplumsal yapılardaki değişime şahitlik eden Avrupa, modernleşmenin ışığını bir nevi 18. yüzyılda yakmıştır.

⁷² Yıldız, “İstiklal ve İstikbal Şairi”, s. 123-124.

⁷³ Sami Zariç, “Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) Ve Türkiye Cumhuriyeti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:3, S:28, 2017, s. 35.

⁷⁴ Necip Uyanık, *Aydınlanma Felsefesinde İlerleme Düşüncesi Ve Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2006, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No.189523), s. 21.

Aydınlanma'nın bir diğer önemli özelliği 19. yüzyıldaki değişimin fikrîsel zeminde kök salıp açığa çıkmış olmasıdır. Modernleşme süreci Rönesans'ın gerçekleşmesiyle daha önem kazanmış, Aydınlanma ile yeni bir kimliğe sahip olmuştur. Bundan ötürü Aydınlanma süreci Batı için bir dönüm noktası olmuştur. Aydınlanma'nın bireye, iradeye ve akla yüklediği önem onu alışlagelenin dışında moderniteye yönlendirir ki, bu da Avrupa için kırılma noktasını teşkil eder.⁷⁵

Moderniteye karşı atılan her adımın temeli Rönesans'a dayanır. Rönesans, Orta Çağ'ın dayatmalarına karşı ortaya çıkmıştır. Kilisenin toplumun gelişiminde yeterli olmadığı, aksine insanı sınırladığı fikri Batı'yı alternatifler bulma sürecine itmiştir. Batı, kilisenin din merkezli anlayışının aksine insanı merkeze alan (hümanizm) bir anlayışla yola çıkarak bu düşüncede bir toplum oluşturma çabasına girmiştir. Bu çaba, Tanrı devleti anlayışının yerine insan, birey devleti anlayışını ortaya çıkarmıştır. Rönesans ile birlikte insan, kilisenin dayattığı din zemini üzerindeki devlet anlayışından kurtularak insan/birey zemininde yaşama hakkına sahip olmuştur. Böylece insan baskıcı yönetici ve din adamlarına karşı toplumda belli bir yeri olduğunu bilip ona göre yaşayan ve hiçbir baskı altında kalmadan özgür birey olma hakkını savunmaya başlamıştır.⁷⁶

Aydınlanma ve Rönesans kilise karşısında, Batılı düşünürlerin Antik Yunan'a dönmesiyle ilişkilidir. Batılı düşünürlerin yeni dünya düzeni fikrinin temeli eski köklerine dayanmaktadır. Bundan dolayı vahiy merkezli kilisenin düşünceleri geri ve karanlık olarak görülmüştür. Yeni dünya anlayışı ise kilisenin tam zıddı olarak akılcı, ileri ve yenilikçi bir pozisyonda görülmüştür.⁷⁷

Aydınlanma düşüncesinin temel ilkelerini; “akılcılık, bilimcilik, aydınlanmış din, metafiziğin reddi, ilerlemecilik, insancılık, bireycilik, insan

⁷⁵ Fikret Çelik, Hayati Özgür, “Aydınlanma, Karşı Aydınlanma ve Karşı Devrim Kavramlarına Kısa Bir Bakış”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* (JEBPIR), C:5, S:2, 2019, s. 79.

⁷⁶ A. Kadir Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri Ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (İLKE) Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006, s. 25-26.

⁷⁷ Ahmet Çapku, *Çağdaş Türk Düşüncesi Üzerine*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Baskı 2020, s. 11.

hakları, özgürlük ve evrenselcilik”⁷⁸ oluşturmaktadır. Rönesans ile düşünceye vurulan engeller ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Zaten Rönesans “yeniden doğuş” manasına gelmektedir. Bu manadan kastedilen alışılmış olanın farklı bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Çağın değişimiyle birlikte felsefede Aydınlanma Çağ’ı yaşanmaya başlanmıştır. Böylece kilisenin hükümranlılığı ortadan kaldırılarak sadece aklın ön planda tutulduğu bir döneme girilmiştir. Bu dönemde skolastik düşüncenin aksine akıl her şeyin üstünde tutulmuştur ve akla konu olmayan, insanları akıl çerçevesinde düşünmekten alıkoyan ne varsa onlara yüz çevrilmiştir. Kiliseye olan itibar zayıflamış ve her şeyin akıl ile bilinebileceği, kurtuluşun akıl ile mümkün olduğu anlayışı savunulmuştur. Rönesans, insana bugüne kadar nelerden alıkonduysa, ya da neleri hak etmediği düşünüldüyse onları vermeyi hedeflemiş, kendini bilme ve tanıma fırsatını da tanımıştır. Modernleşme sürecinde önemli bilim insanları ortaya çıkmış ve bilimin yanı sıra sanat, edebiyat gibi alanlarda da önemli kişiler yetişmiştir. Rönesans’ın gerçekleşmesi ile doğurduğu sonuçlardan biri de Reform hareketlerine sebebiyet vermiş olmasıdır. Reform “yenileme, ıslah etme” anlamı taşır. Reform, Batı’nın tarihinde tesiri büyük bir olaydır. Katolik Kilisesi’nin Batı milletini iki kısma bölmeye sonu reform ortaya çıkmıştır.⁷⁹

Kilisenin baskılarına karşı gelenlere yönelik engizisyon mahkemelerinde insanlık dışı yargılamalar gerçekleşmiştir. İnsanların canlı bir şekilde yakıldığı ve herkesin öldürüldüğü zalimce bir yönetim anlayışına sahip olan kilise bu kadar zulümle ıslah olmayan halkı için daha da ileri giderek halkı aforoz edip, dini faaliyetlere dâhil etmemiş ve karşı olanları toplumdan dışlamıştır. Kilise din kisvesi adı altında yaptığı yanlışlara karşı olanlara kendince dine dayalı bir ceza vermiştir. Katolik Kilisesi dini kendine göre biçimlendirmiş ve ondan yarar sağlamıştır. Kilisenin yaptığı şey dini menfaatine çevirerek, insanları kullanarak onlara karşı kötü tutum sergilemektir. Reform hareketlerinin halk tarafından kısa zamanda kabul görmesinin en önemli sebebi, kilisenin baskılarından bunalmış olan halkın

⁷⁸ Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri Ve Eleştirisi”, s. 31-32.

⁷⁹ Murat Yıldırım, “Rönesans Ve Reformasyon”, Karefad, *Çakü Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:8, S:1, 2020, s. 184-187.

daha fazla tahammülünün olmamasıdır.⁸⁰ Dinin, Katolik Kilisesi'nin tekelinde olması ve insanları dini kullanarak baskılama faaliyetlerine bir başkaldırı şeklinde ortaya çıkan Reform hareketleri, kilisenin dayattığı dinden ziyade farklı dini anlayışlara yönelmiştir. Reform hareketleri ile birlikte ortaya çıkan Protestanlık mezhebi, Katolik Kilisesi'nin aksine daha rahat ve özgür düşünebilme özelliğine sahip olmuştur. Böylece kilisenin etkisi ve baskısı giderek kaybolurken yeni dini anlayışlar ortaya çıkmış ve insanlar özgür bir zeminde düşüncelerini yaşama imkânını bulmuştur. Reform hareketleri ile birlikte kiliseye olan güven sarsılmıştır.

Aydınlanma, Avrupa'da eskiye dönmeme yolunda kalıcılık sağlamaya çalışan ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde farklı şekilde yaşanan bir durum olmuştur. Kilisenin dayatmış olduğu sistemi ve toplumdaki insanların sınıflandırılması dönemin aydınları tarafından eleştirilip kaleme alınmıştır. Bunun neticesinde toplum kendilerine dayatılan sisteme karşı isyan etme girişiminde bulunmuşlardır. Bu durumun en önemli örneği 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali'dir. İngiliz ve Fransız Aydınlanma'sının ana ilkeleri “deney, akıl, bilim, laiklik, hukuk, birey, ulus, toplumsal sözleşme, uzlaşma dayalı hukuk” olgularının içerikleri genişletilerek Aydınlanma'nın idealarını çok daha kalabalık kitlelere iletme faaliyetine girişmiştir.⁸¹ Fransa mutlak monarşiye karşı gelip bağımsızlık, eşitlik fikrini benimsemiş ve kendileri gibi yönetilen ülkeleri uyandırmaya çalışmış, onlara örnek teşkil etmiştir. Çağ kapatıp yeni bir çağ açan bu devrimden sonra dünyada milliyetçilik hareketleri hız kazanmaya başlamıştır.

İhtilale yol açan olayların başında gelen problemlerden birisi halkın çekmiş olduğu ekonomik sıkıntılardır. Ülkeyi yöneten kralın, zenginleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanıp onlara iltimas göstermesi ihtilalin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Kralın zenginleri kayırmasıyla birlikte halkın fakir olan kısmı da devletin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan ve vergi ödeyen tarafındadır. Her alanda bozulmuş olan dengelerin ve

⁸⁰Abdulkadir Parlak, “Protestan Reformunun Meydana Gelmesinde Etkili Olan Dini Faktörler”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Akademi*, 2021, Özel Sayı, s. 805.

⁸¹ Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri Ve Eleştirisi”, s. 28-29.

yıkılmaya yüz tutmuş feodal düzenin yerine geçecek ve hâkimiyet kuracak olan “pekişmiş devlet” Fransız İhtilali ile siyasi alanda yol almışlardır. Bu ihtilal Avrupa’da milliyetçiliğin ve liberalizmin yayılmasına neden olmuştur. Milliyetçilik fikri ile geri planda tutulan halk, kutsal kabul edilen Tanrı ve kralın yerine konmuş bu şekilde ülkede birlik sağlanmak istenmiştir. Böylece ulus devlet bütünlüğü oluşturulmak istenmiştir.⁸²

Fransız İhtilali, toplum açısından da düzeni değiştirmiş ve esaslı değişimlere sebebiyet vermiştir. İltimas gösterilen feodal yapıyı çökerterek kasti bir şuurla özgür bir toplum meydana getirmek istemiştir. Fikirde olması istenilen ile gerçekte oluşturulmaya çalışılan yeni toplumu birbiriyle uyumlu hale getirmeye çalışarak bir düşünce yolu tutmuşlardır.⁸³ Bu devrim toplumun modernleşme yolundaki dönüşümünün büyük bir atılımı yönünde olup var olan düzeni feodalite ve aristokratik yapıyı geri plana atarak getirmiş olduğu yeniliklerle evrensel bir etki yaratacak “insan hakları, eşitlik, özgürlük, kardeşlik ve ulusçuluk” şekilde ilkelerle gerçekleşen siyasi bir yenilik hareketidir.⁸⁴ Fransız İhtilali ile aynı zamanlarda ortaya çıkan Sanayi Devrimi de Aydınlanma Çağı’nın duraklarından biri olmuştur.

Sanayi Devrimi endüstriyel alanda yapılan devrimdir. İnsan ve hayvan gücünün yerini makinelerin almasıdır. Bu devrim ilk olarak İngiltere’de dokuma alanında gelişirken daha sonraları alanını genişletmiştir. İnsan gücünden makine gücüne geçiş hem üretimi arttırmış hem alanını genişletmiştir.⁸⁵ Sanayi Devrimi’yle birlikte insan ve hayvan gücünün yerini ilk olarak su, sonra buhar, sonra da elektrik enerjisi almıştır. İnsan emeğinden makinelerin üretim sürecine geçilmesine imkân veren bu yenilik ilk üretimlerden olan tarım ile kıyaslanabilecek derecede olup tarımdan daha esaslı bir değişime sahipti. Devrim öncesinde yapılan üretimler geleneksel

⁸² Yusuf Çınar, “Uluslararası İlişkilerde Aydınlanma Faktörü”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:6, S:1, Haziran 2017, s. 10-11.

⁸³ Serhat Küçük, “Batı’nın Batılılaşması: Zihinsel Dönüşümün Evrensel Kökeni”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C:11, S:2, Ağustos 2013, s. 436-437.

⁸⁴ M. Zeki Duman, “Fransız Devriminin Politik Sonuçları Ve Tocqueville’in Devrime İlişkin Görüşleri”, *Sosyoloji Dergisi*, 2008, S:19, s. 104.

⁸⁵ A. Mesut Küçükcalay, “Endüstri Devrimi Ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Güz 1997, S:2, s. 52.

yöntemlerle gerçekleşiyordu. Yapılan üretimler hem insana zahmet veren hem zaman alan hem de maliyeti az olan üretimlerdi.⁸⁶

Zaman ve mekân olgularının farklılaşması Endüstriyel Devrim'in oluşturmuş olduğu en esaslı değişimdir. Gün, gece ve mevsimlerden ayrılan zaman, makineli imalin uyumuna kapılarak hızını artırdı. Mekân olgusu da değişim gösterdi. Mesafelerin süresi azalırken insanlar toprağa olan bağıni yitirdi. Önceden nesiller boyu doğup büyüdüğü mekânda hayatını sürdürüp ölen kişiler yerini şehirlerde yaşayan kişilere bıraktı. Şehir hayatı, birbirlerinden farklı kültür, dil, etnik köken ve kesimlerden gelen insanların bir araya gelerek birbirlerini tanımalarına, kolektif bir gaye uğrunda birleşmelerine imkân tanımıştır.⁸⁷

Bu şekilde değişen zaman mekân kavramları insanın kendisini ve doğayı algılamasını değiştirmiştir. Endüstriyel Devrim bu algılayışın değişmesinde büyük rol oynamıştır. Doğa ve insanın etkileşimini değiştirmiştir. Aydınlanma ile insana ve insan aklına verilen önem insana her şeye hâkim olma gücü vermiştir. İnsan özellikle bu gücünü doğanın üzerinde kullanmıştır. Önceden hâkimiyetin doğada olduğuna inanan insan daha sonra bu hâkimiyeti kendi eline almıştır. Böylece dokunulmaz ve değiştirilemez olan işleyişin yerine değişen, değişmeye yönelik bir işleyiş almıştır. Bu değişen düzen ve devamlı bir şekilde ilerleme faaliyetinin düzenlenebileceği fikri esaslı bir kanıya dönüşmüştür. Bu kanı neticesinde ilerlemenin devamlılığı ve nereye doğru evrileceğine yönelik aranan cevaplarla, farklı ideolojiler ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi, mevcut sistemi Fransız İhtilali'nden daha esaslı bir biçimde değiştirmiştir. Bu değişimler, gelişimler neticesiyle Batı'nın Batı şeklinde adlandırılmasına sebebiyet veren şey, sadece haritadaki yeri olmaktan çıkmış ve çağdaş değerler içeren şekilde tanımlanan bir hüviyet kazanmıştır. Modernizmin mihenk taşı olduğunu ileri süren Batı, “uygarlık” kavramını da tekeline almış ve “Batılılaşma” kavramının içini “sanayileşme” ve “modernleşme”yle doldurmuştur. Böylece

⁸⁶ Küçük, “Batı'nın Batılılaşması: Zihinsel Dönüşümün Evrensel Kökeni”, s. 437.

⁸⁷ Küçük, “Batı'nın Batılılaşması: Zihinsel Dönüşümün Evrensel Kökeni”, s. 438.

kendisinden olmayanın ilerleyebilmesi için kendisini varılması gereken bir gaye olarak göstermiştir.⁸⁸

1.4. Yeni Felsefi Akımlar

20. yüzyıl felsefesi Modern Felsefe şeklinde bilinmektedir. Bu dönemin felsefesi inançlardan bağımsız olarak objektif bir dünyanın varlığının kabul edildiği bir dönemi simgelemektedir. Dönemin düşünürleri modern dünya görüşü çerçevesinde görüşlerini bildirmişlerdir. İnsanlar, tabiata dair olan konuları önceki dönemlerden farklı bir biçimde ele almışlardır. Aklı bütün yönleriyle ön plana alarak topluma açık bir şekilde sunma yoluna gitmişlerdir. Aydınlanma'dan önceki dönemde düşüncedeki engellerin ortadan kalkmasıyla akıl merkezli bir dünya anlayışı gelişmiştir.⁸⁹

Felsefe içinde bulunduğu dönemin siyasi ve toplumsal sorunlarına karşı kayıtsız değildir. Felsefenin tarihsel süreci incelendiği zaman var olduğu çağın problemleriyle ilgili olduğu görülmektedir. 20. yüzyılda Modern Felsefe olarak adlandırılmasının nedeni de çağının gelişim ve dönüşümünden etkilenmiş olmasıdır. Bu dönemde filozofların bazıları modern çağın getirmiş olduğu problemler üzerinde durmuş ve çözüm yolları aramışlardır. Böylelikle ortaya felsefi akımlar çıkmıştır. Bu akımlar tabii olarak dönemin siyasi ve toplumsal gelişmelerinden etkilenmişlerdir. Bu yüzyılın felsefesi bilim ve akıl çerçevesinde sorgulayıcı yaklaşımların, özneye dair yapılan tartışmaların ve zihin problemlerinin altyapısını oluşturmaktadır.⁹⁰

1.4.1. Pozitivizm

Pozitivizm, yalnızca beş duyu ile algılanan bilginin geçerli bir bilgi olduğunu kabul eden bir düşünce akımıdır. Tabiat, bilime ve bilimin deneyimlerinin sistemli duruma getirilmesi ve bunun sonucunun başkalarınca teyit edilebilmesi ve bunun yeniden yapılabilmesi üzerine tasarlanmıştır. Pozitivizm, gözlem ve deneye tabii tutulamayan tabiatüstü ve soyut olanı

⁸⁸ Küçük, "Batı'nın Batılılaşması: Zihinsel Dönüşümün Evrensel Kökeni", s. 439.

⁸⁹ Ahmet Alkayış, "Felsefi Akımlar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (20. Yüzyıl Örneği)", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, C:4, S:1, s. 53.

⁹⁰ Alkayış, "Felsefi Akımlar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler", s. 54.

bilgi kaynağı olarak görmez. 19. yüzyılda ortaya çıkan ve döneminin egemen felsefi yaklaşımı ve bu akımın temsilcisi Auguste Comte'dur. Comte, bilimsel bilginin tek gerçek bilgi olduğunu ortaya koymuş ve metafiziğin bilgisini reddetmiştir.⁹¹

Pozitivizme göre bilimler olgular ışığında adım atıp aralarındaki sebepleri sorgulamamalıdır. Bilimler bu ilişkiyi araştırırsa dahi eşyanın hakikatini bilemez. Pozitif bilim hipotezlere değil kanıtlanmış bilgilere dayanmalıdır. Bilimi el üstünde tutan ve bunu evrenselleştirme projesi olan pozitivizm diğer alanların yanı sıra dini de bilimsel disiplin haline getirmeyi amaçlar. Buna göre eskiden gelme teolojik dinlerin yerine “pozitif” yapıda bir dinin meydana getirilmesi gereklidir.⁹²

Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte ve pozitivist düşünürler meydana gelen toplumsal değişikliğe karşı farklı bir metot geliştirerek yeni bir ivme kazandırılması gerektiğini düşünmüş ve olgucu ilkelerle bu değişime yeni bir yön kazandırmak istemişlerdir. Sosyolojinin en önemli isimlerinden biri olan Comte bu gibi toplumsal problemlerin akıl ve bilimin birlikteliği ile çözülebileceğini savunmuştur. Comte pozitivizm anlayışıyla dini ve yaratıcının buyruklarını tamamen yok sayıp onun yerine tabiat kanununu koymuştur. Ona göre ilk insandan şimdiye kadar olan kısım ve bunun varacağı son nokta pozitivizmin bir parçasıdır ve böylelikle dini insana indirgeyerek insana ait bir din meydana getirme çabasında olmuştur.⁹³

1.4.2. Materyalizm

‘Madde’, Latin dilinde ‘materia’ manasını içerir. “Zaman ve mekânda bulunan fiziksel niteliklere sahip olan, ölçüsü, şekli, kütlesi, hızı, katılığı, dinginliği, dönüşümü, sabitliği ve ısısı bulunan şey” şeklinde tanımlı yapılmıştır. Materyalizm maddeye önem veren ve tek varlığın madde olduğunu kabul eden, bunun haricinde bir varlık olmadığını savunan ve

⁹¹Uğur Berk Kalelioğlu, “Pozitivizmin Epistemolojik Temeli Ve Avrupamerkezci Sosyolojik Bilginin Sınırları”, *Sosyal Bilimler Akademisi Araştırma Makalesi*, C:2, S:2, 2019, s. 128.

⁹²Recep Kılıç, Mehmet Sait Reçber, *Din Felsefesi*, (Ankara; Grafiker Yayınları, 2. Baskı, 2016), s. 177.

⁹³Cihan Ballıkaya, “Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, S:33, s. 88.

maddeyi, tek başına var olabilen ve maddeyi evrenin temel yapıtaşı olarak gören ve bunu savunan bir düşünce sistemidir. Varlığa gelen tek aslın madde olduğunu ve varlığın spritüel bir değer taşımadığı aksine maddi bir özellik taşıdığını söyleyen bir varlık düşüncesini dayatan anlayıştır.⁹⁴

Materyalizm, varlığı da evreni de kapalı bir yapı olarak düşünmekle birlikte onu makineye benzeterek bu yapıda olup da meydana gelen her şeyin kendisini oluşturan maddesel sebepler aracılığıyla tayin edildiği görüşündedir. Bundan dolayı materyalizm tesadüf kabul etmez. Ona göre dünyada olan her şey tayin edilmiştir. Bu düşüncesi sebebiyle determinist bir anlayışı savunur.⁹⁵

Materyalistler ilahi kanun fikrini reddettikleri için doğayı kendilerine varlık alanı yapmışlardır ve böylece tabiat kanunu çerçevesinde kendilerinin ne olduğunu temellendirmeye çalışmışlardır. Bundan dolayı materyalistler, tabiatçılar kategorisine dâhildir. Evrim düşüncesiyle bir benzerlik göstermesine sebebiyet veren görüşü ise meydana gelen her varlığın bu meydana gelme sürecinde bir şeye dayanmadığı, ona bir şeyin sebebiyet vermediği ve kendiliğinden ortaya çıktığı görüşüdür. Nitekim evrimci görüşte de tesadüfi var olma düşüncesi vardır. Materyalizm, varlığı madde, hücre ve içgüdüye dayandırmıştır.⁹⁶

1.4.3. Darwinizm

Adını kurucusu Charles Darwin'den alan bu kuramın temelini evrim teorisi oluşturur. Evrim, muayyen bir zaman aralığında meydana gelen ve ilerleyen değişimi anlatan bir akımdır. Biyolojik olarak sunduğu teori, evrende var olan bütün canlı çeşitlerinin müşterek bir atadan gelerek evrimleştiğini, evrimleşme sürecinde meydana gelen irsi niteliklerin nesiller boyu aktarılarak yarattığı değişimler sonucu muayyen bir zamanın içinde

⁹⁴ Emel Koç, "Klasik Materyalizm Ve Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi Ve İlk Yansımaları", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:1, S:2, Kasım 2009, s. 77.

⁹⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, (İstanbul; Say Yayınları, 7. Baskı, 2019) , s. 67.

⁹⁶ Meryem Beyza Egemen, *Aydınlanmacı Fikir Akımları Karşısında İslam Kelamcılarının Tutumu*, (Yüksek Lisans Tezi) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2019, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No.568188), s. 7.

oluştugu için bu zamanda birikerek canlı türlerinin ortaya çıktığını savunan bir akımdır.⁹⁷

Darwin evrim teorisini açıklarken buna dayanak olarak “hayat kavgası ve doğal ayıklanma” şeklinde bir özellik getirmiştir. Ona göre süregelen bir nesil var ve bu neslin devamlılığını sağlayan şey kalıtım ve doğal ayıklanma durumudur. Fakat daha sonralarda bu iki etkene iklim ve çevre faktörünü de eklemiştir. Darwin türler arasındaki farklılıklara değinerek bunlara çeşit ismini vermiştir. Farklılıklar arasındaki değişimler, aynı çevre içinde bazı türlere yaşama imkânı verirken bazılarına ise bu imkânı vermediğini gözlemlemiştir. Canlı fonksiyonlarında bir değişim olmuşsa yaşayacak ve türünü devam ettirecek, bunun aksi olduğu zaman ise yaşamdan kopacaktır. Sahip olunan değişimler başka nesillere aktarılacak biriktirilecektir. Bu birikimin sonucunda meydana gelecek olan canlı, özgün halinden daha farklı türler halinde meydana gelecektir. Darwin doğal ayıklanma ve hayat kavgası dediği şeyi bu değişimlerin meydana gelmesi ile açıklamaktadır.⁹⁸

Bu yaşanan değişimlerin nasıl ve nereye doğru olacağını bize bulunduğu çevreyle olan etkileşimi vermektedir. Çevre, yaşama devam etme ya da edememe konusunda bir ayrım yapar. Çevreyle uyumlu olan ve yaşamını devam ettiren mutasyonların mevcudiyetini koruması ve çoğalması neticesinde çevre ile birlikte türler arasındaki ahenk kendini gösterir. Canlıların farklılığı ve çeşitliliğinin ortaya çıkma süreci bu şekilde gerçekleşir.⁹⁹

1.4.4. Liberalizm

Kavram olarak liberalizm kökeni Fransızca’ya dayanan “libre” kelimesinden türemiştir. Bu da “boş”, “serbest” anlamları taşımaktadır. Kavramın kökeninin Yunanca’da “eleutheria” demek olan ve hürriyet

⁹⁷ Mehtap Tanar, *Batı Avrupa’da Sosyal Darwinizm Tartışmaları Ve Osmanlı Düşünce Dünyasına Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No.291593), s. 5.

⁹⁸ Ülker Öktem, “Darwin’in Evrim Kuramı’nın Tanzimat’taki Etkileri”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2011 Bahar, S:11, s. 6-7.

⁹⁹ Fatih Özgökman, “Yaşamın Kökeni, Evrim ve Tanrı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:54, S:2. 2013, s. 50.

anlamına gelen sözcüğe tekabül eder. “Liberty” İngilizce kökenli olan bu sözcük “özgürlük” manasına gelir ve bunun da liberalizm ile bir bağı olduğu düşünülmüştür. Bu sebeple liberalizm kendi başına özgürlüğü temsil eden bir akım olarak algılanmıştır. Özgürlük kavramı ile bütünleşen liberalizm insanın var olduğu her türlü alandaki özgürlüğe vurgu yapar ve başlangıcından itibaren özgürlüğün tüm alanlarda olmasını istemiştir. Liberalizmin temelini bu bireyci özgürlükçü düşünce oluşturur.¹⁰⁰

Liberal düşünce, yapısı itibariyle bireyciliği savunur ve bireycilik anlayışı ışığında “kamu yararı”, “toplumun iyiliği”, “ortak iyilik” şeklinde kamusal değerlere yüklenilen gayeleri kabul etmez. Kişilerin, ferdi menfaatleri haricindeki kolektif menfaatin varlığını da reddeder. Bireyi toplumun menfaatine değil toplumu bireyin menfaatine karşı kullanmak gerektiği düşüncesindedir. Aksi olduğu takdirde birey araç konumuna düşer ki bu da kabul edilemez. Çünkü aslolan şey bireyin menfaatidir. Kişilerin menfaati, beraberinde toplumun menfaatini de doğurmuştur. Ortaya konulan sosyal, ekonomik ve siyasi görevler bireylerce gerçekleştirilir. Ortak bütünler kişilerin faaliyetleri ile meydana gelir ve sosyal faaliyetlerin niteliğini de bireyler tayin eder. Bireyler olmasa ortak bir bütünden söz edilemez, ona dair varlık ve eylem belirtisi yoktur. Bireylerin eylemleri olmadığı takdirde hiçbir şekilde kamusal bütün meydana gelemez. Öğrenmeye insanın kendisinden başlanılmadığı zaman toplumsal olarak da bir şey öğrenilmez.¹⁰¹

Liberalizm, Orta Çağ Avrupası’nda dayatılan sistemin yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan ulus devletlerin toplumsal faaliyet yönelimlerin, onları yöneten kiliseden ziyade yükselişte olan burjuva sınıfının yönetimde ve devlette kendini var etme çabası sonucu ortaya çıkmıştır. Liberalizm “Evrensel Hristiyan Ülkesi” anlayışına dayanmaz, aksine kişilerden oluşan ulusçu devlet anlayışına dayanır. Aydınlanma ile birlikte dinin yerini alan akıl liberalizmde de ön plandadır. Din yerine aklı, din adamı yerine bireyi önceler. Gücü feodalitenin elinde aramaz, burjuvazi sınıfında arar ve ona dayandırır.

¹⁰⁰ Fikret Elma, *Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci Ve Türkiye’ye Yansıması*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No.176158), s. 13-14.

¹⁰¹ Halis Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:2, S:1, 2001, s. 222.

Orta Çağ'ın yıkımına sebebiyet veren Rönesans ve özellikle Reform Hareketleri liberalizmin doğmasında önemli rol oynamış ve liberalizmi çağının en önemli akımı haline getirmiştir. Çünkü Orta Çağ sistemi süregelseydi liberalizm ortaya çıkamazdı. Liberalizm özgürlük, eşitlik gibi kavramlarla bireyin varlığını desteklerken Orta Çağ düşüncesi bireyin haklarını sınırlandırıp köle sistemi kuruyordu. Liberalizm ekonomide daha bireyci bir düşünceye sahipken Orta Çağ daha içine kapanmış bir yöntem izlemiştir. Liberalizm burjuva sınıfının eliyle doğduğu için Orta Çağ'da bu sınıf etken değildi. Yani liberalizmin doğuşuna Orta Çağ düzeni engel olmuştur.¹⁰²

Liberalizm değişiminden sonra bazı orta sınıf ideolojileri meydana getirmiştir. Ferdi, insancıl ve ilerlemeci bakış açılarını geliştirmiş ve böylece Fransız Devrimi için onu destekleyen ve ayakta tutan bir düşünce sistemi olmuştur. Liberal düşünce sistemi “özgürlük, birey ve sınırlı devlet” olguları çerçevesinde şekil almıştır. Yegâne amacı özgürlük olan Klasik liberalizm, toplumda yaşayan kişiyi o toplumun en önemli unsuru olarak görür. Liberal topluma erişebilmenin esas şartını da sınırlı devlet olarak görmüştür. Sınırlı devlet insanların isteklerine ve anlaşmalarına dayanır ve bu devlet herkesin temsilciliği görevini üstlenir. Liberalizm, kişiyi devlet, cemiyet ve Orta Çağ ilişkilerinin baskısından kurtarıp onu özgürleştirmeyi ve insanın doğuştan gelmiş olan haklarından eşit bir şekilde faydalandırmayı kendine amaç etmiştir.¹⁰³

1.5. Batı'yı Doğu (İslam Dünyası/ Osmanlı) Karşısında Üstün Kılan Unsurlar Nelerdi?

Avrupa'da feodalitenin yıkılmasıyla kurulan ulus devletler önemli bir yenilik hareketi oluşturmuştur. Bu devletlerin en önemli özelliği ekonomik anlamda dışa bağımlı olması ve ticaret faaliyetleriydi. Bundan dolayı Avrupa yeni bir pazar ve ham madde arayışı içerisine girdi. Hem tüccarların bu

¹⁰² Elma, “Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci Gelişim Süreci Ve Türkiye'ye Yansıması” s. 8-9.

¹⁰³ İbrahim Sarıtaş, “Fransız Devrimi'nin İki Çocuğu: Liberalizm Ve Muhafazakârlığın Temel Kavramlar Üzerinden Mukayesesi”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, C:54, S:2, 2019, s. 804-805.

arayışları hem de zengin insanların yeni şeyler keşfetme çabası Coğrafi Keşifler'in gerçekleşmesinde önemli birer adım olmuştur. İhtiyaçları gidermek, yeni yerler keşfetmek, önemli maden yatakları ve baharat yolları bulma çabası artmıştır. Bu yüzden bildikleri yer olan Akdeniz'in ötesinde yerler keşfedip okyanusları aşarak farklı bir yönde rota çizme konusunda uzlaşmışlardır. Tabii bu alanları başka yöne doğru genişletme faaliyetlerinin temel sebebi Akdeniz'deki ticaret yollarına Türklerin egemen olmasıdır. Yapılan keşifler neticesinde uzak kıtalara ulaşılması ticaretin mevcut olarak yapıldığı Akdeniz'in yerine Atlas Okyanusu'ndan yapılacak olması bulunan madenlerin de Avrupa'ya getirilerek dış ticareti geliştirmesine sebep olmuştur. Farklı kıtalarda yapılan keşifler, okyanuslara karşı dayanıklı gemi yapımı faaliyetleri gerçekleştiren Avrupa artık keşiflerini geniş alana yayma fırsatını bulmuştur.¹⁰⁴

Coğrafi Keşifler ile birlikte yeni bulunan ham madde ve pazarlar, yüzyıllardır geçiş yolu olarak kullanılan İpek ve Baharat yollarının önünde bir engel olmuştur. Artık ticaretin yolu değişmiş ve bu yollara hâkim olan, ekonomik kazancının önemli bir kısmını buradan sağlayan Osmanlı'yı olumsuz yönde etkilemiştir. Bu keşif faaliyetleri bir süreç olup bir anda gerçekleşmemiş, etkisini zamanla göstermiştir. Bu dönemle beraber ortaya çıkan merkantilizm kavramı, Osmanlı'yı içinden çıkılamayacak ekonomik problemlerle karşı karşıya getirmiştir.

Merkantilizm, keşiflerden Yeni Çağ'a kadar olan dönemde iktisadi düşüncelerin yerini tutan bir kavramdır. Güçlü bir devlet idaresi anlayışına dayanır ve politikası hem ekonomiyi hem de devleti birlikte büyütmektir. Güçlü devlet, önemli madenlere sahip olma ve dış ticaretin zorunluluğu şeklinde üç temele dayanır. Kapitalist rejim olarak "Ticari Devrim" şeklinde adlandırılmıştır. Merkantilizmin temel amacı madenlerin yani altın ve gümüşün ülkeye girmesini ve devamlılığını sağlamaktır. Bunun sağlanması ülkenin ekonomik ve askeri gücüyle ilişkilidir. Devreye devletin gücü girmesi gerekmiştir ve ihracatta yüksek miktarda satım yapan devlet ithalatta düşük

¹⁰⁴ Konur Alp Demir, "Coğrafi Keşiflerin Ekonomi Ve Kamu Yönetimi Sistemine Katkıları: Merkantalizm Ve Kameralizm", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:29, S:1, 2020, s. 124-125-126.

bütçeli alım politikasını yürütmüştür. Böylece ister istemez merkantilizm anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayış ilk çıktığında Osmanlı yükselme dönemini yaşamaktaydı. İlk zamanlarda etkisini hissetmese de bu süreç yavaş yavaş ekonomisini tüketmeye başladı. Sonradan meydana gelen Sanayi Devrimi ile birlikte Osmanlı hâkim olduğu ekonomik gücü ve ticaret yollarındaki üstünlüğü önemini yitirme sürecine girdi.¹⁰⁵

Endüstriyel Devrim üretim stilinin değişmesiyle ortaya çıkmıştır. İnsan ve hayvan gücünden makine gücüne geçilmiştir. İlk değişim dokuma kısmında oluşmuş ve sonra farklı alanları da kapsamıştır. Makineye bağlı üretime geçiş beraberinde biçim ve miktarda da yükselişler getirmiştir.¹⁰⁶ Sanayi Devrimi ilk olarak İngiltere’de başlayıp sonra Avrupa ve Amerika’yı etkisi altına almıştır. Sanayi Devrimi sadece işleyişini değiştirmemiş ülkelerin siyasi durumlarını etkilemiş ve alışlagelmiş yaşam tarzını değiştirip birçok alanda değişime sebebiyet vermiştir. Devrimin en önemli olayı insan gücünden makine gücüne geçiş olduğu için kurulan fabrikalar şehre göç edenlerin sayısını artmıştır ve modern hayatın temelleri atılmaya başlanmıştır. Köylerden şehirlere yapılan göçler neticesinde işçi sınıfıyla birlikte yeni toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır. Öncelikle tekstilde başlamış olan bu devrim ulaşım ile birlikte devam etmiş daha sonra diğer sanayi kollarına da yenilikler getirmiştir. Böylece Sanayi Devrimi bütün sanayi kollarını içine alıp üretim alanını genişletmiştir. Batı’da bu şekilde bir gelişim, değişim süreci yaşanırken Osmanlı her şeyin farkında olmasına rağmen bu sürece uyum sağlamak istese de başarılı olamamıştır. Bunun sebebi ise Coğrafi Keşifler ile birlikte ticaret yollarının değişmesiyle Osmanlı’nın hâkimiyetinde olan İpek ve Baharat yollarının önemini yitirmesiydi. Bu yolların değer kaybı ile Osmanlı ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca keşiflerin getirmiş olduğu merkantilizm anlayışı, madenlerin önemini ortaya çıkarmış ve bu da Avrupa’ya yoğun bir para akışını gerçekleştirmiştir. Osmanlı’da ise bu durum tam tersi olmuştur.

¹⁰⁵ Nurullah Karta, “Avrupa Merkantalizmi ve Osmanlı Ekonomisi”, *Uluslararası Hakemli Beşeri Ve Akademik Bilimler Dergisi, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Alanlar Bölümü*, C:4, S:11, 2015, s. 131-139-140.

¹⁰⁶ Küçükkalay, “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, s. 52.

Avrupa zenginleşmeye başladıkça Osmanlı'da enflasyon artmaya başlamış ve bu da ekonomiye ziyadesiyle zarar vermiştir. Devletin ekonomisindeki bozulmalar neticesinde ülkede başta ekonomik olmak üzere siyasi, sosyal sorunlar baş göstermiştir. Bu sebeple Osmanlı, çağdaşlarının ve ekonomiyi elinde tutanların gerisinde kalıp bu devrimlerden olumsuz etkilenen bir devlet konumuna gelmiştir.¹⁰⁷

Sanayi Devrimi'nden önce Osmanlı ekonomisi tarıma, küçük imalatlara ve ticarete dayanıyordu. Üç kıtada hâkimiyet süren bu devlet birbirinden farklı ekonomik faaliyetleri barındıran bir coğrafyaya hükmediyor, böylece çağdaşlarına üstünlük sağlıyordu. Bunun sebebi geniş bir coğrafyada pazarlara sahip olan Osmanlı, farklı milletlerin işgücü yeteneklerini baz alarak ülkenin refah seviyesini artırmayı sağlıyordu. Fakat bu durum yaşanan yönetim krizleriyle meydana gelen kaynakları yönetmede zorlanma, tarımda sıkıntıların çıkması, yapılan mücadelelerdeki toprak kayıpları ve Batı'da meydana gelen Sanayi Devrimi, şahlanmış olan Osmanlı ekonomisinin rekabetini Batı'ya karşı zayıflatmıştır. Osmanlı bu rekabetin altında kalmamak adına sanayileşmeye dair adımlar atarak ham madde arayışına girmiştir. Sanayi komisyonu kurma, şirketleşme, fuar açma, sanayi okulları açma, esnaf şirketleri kurma gibi birçok alanda sanayi faaliyeti çalışmalarında bulunmuştur.¹⁰⁸

Batı gelişimini önce ekonomi sonra siyasi sonra da bütün alanlarda göstermiş ve bu gelişmişliğin temsilcisi olarak yetki alanlarını genişletmiştir. Bu gelişmişliğe uyum sağlamaya çalışan diğer medeniyetler için de “modernleşme” anlamında adım atılması gerekiyordu. Modernleşme artık diğer kültürler için bir çabalama girişimi ve muasır seviyeye yetişebilmek için bir ölçüt olmuştur. Her anlamda Batı'nın gerisinde kalan Osmanlı ise bu geri kalmışlığın farkına çok geç varmıştır. 17. yüzyılda kendisini hala çağın gerisinde görememiştir. 18. yüzyılda ise Osmanlı'nın zayıflayan merkezi ve

¹⁰⁷ Raşit Şahin, “Sanayi Devrimi Osmanlı İmparatorluğu'nda Neden Başlamadı?”, *Yıldız Teknik Üniversitesi, Business, Economics and Management Research Journal - BEMAREJ*, C:2, S:1, 2019, s. 2.

¹⁰⁸ Ekrem Erdem, “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaaflıkları”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ağustos 2016, S:48, s. 18.

askeri gücü onun iktidar üstünlüğünü sürdürebilmesi için onu Batı'nın gerisine atan şeylerin nedenlerini anlamaya, bunlardan yola çıkarak kendisinde yapması gereken değişiklikleri araştırmaya itmiştir. Osmanlı'yı bu noktaya getiren, askeri ve teknolojik gücün Batı'daki üstünlüğü olmuş, yaşanan olumsuzluklar Osmanlı'yı zor duruma sokmuştur. Osmanlı aldığı bütün tedbirlere, yaptığı bütün girişimlere rağmen aralarında oluşan farkı kapatamamıştır.¹⁰⁹

II. Abdülhamit döneminde eğitim gören ve pozitivistin etkisinde kalan aydın bir grup ortaya çıkmıştır. Abdülhamit dini önemseyen fakat Batı'nın da gerisinde kalmamak için bilime önem veren bir anlayış ortaya koymuştur. Fakat Batı etkisinde yetişmiş aydınlar, yetiştikleri toplumun dini önemseyen zihniyetine karşı çıkmışlardır. Bilimi her şeyin üzerinde tutarak dine yapılan atıfları, verilen değerleri bilime yüklemeye çalışmışlardır. Böylece Osmanlı'nın kendi iç işlerinde bile meydana gelen ikilik durumu devlet içinde çatışma ortaya çıkarmıştır. İki grubun da amacı Osmanlı'yı çağın gerisinden kurtarmak olmuştur. Aydınlara göre bu kurtarılışın gerçekleşmesi için yapılacak olan şey, dinin etkisini yok sayıp bilimselliği yaygınlaştırmak ve her sorunun çözümünü bilim ile açıklamak olmuştur. Bu düşünceye sahip olmalarının nedeni, o dönemde Avrupa'da yaygınlaşmış pozitivism, materyalizm gibi akımların etkisinde kalmış olmalarıdır.¹¹⁰

Fransız Aydınlanma'sına karşı Tanzimat dönemi sanatçıları ne kadar kendi kültürlerine bağlı gibi görünseler de bu aydınlanma onların ilgi odağına girmiş, akli birinci sıraya koyarak var olan kültürü sorgulamaya ve akli tek gerçek kabul etme fikrini kabul etmişlerdir. İçeriği Fransız Aydınlanma'sı olan eserler çevrilmiş fakat çevirilerin muhtevasını tümüyle anlayamamışlardır. Bu anlaşılmanın nedeni ise felsefi anlayış ve düşünme birikiminin Osmanlı düşüncesinde gelişmemiş oluşudur. Felsefi düşüncenin gelişim ve birikim süreci oldukça zaman almıştır. Burada mevcut olan eksiklik, çeviri yapan ve felsefe temeli olmayan bürokratin Tanzimat

¹⁰⁹ Gürsoy Akça, Himmet Hülür, "Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Doğu Batı İmgelerini Küreselleşme Tartışmaları Bağlamında Yeniden Düşünmek", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2004, S:16, s. 261-262.

¹¹⁰ Tanar, "Batı Avrupa'da Sosyal Darwinizm Tartışmaları Ve Osmanlı Düşünce Dünyasına Etkileri," s. 63-64-65.

döneminde yapılan çevirilerin anlamının ne olduğunu tam olarak bilmemelerine sebebiyet vermiştir. Bütün bu fikirlerin ışığında İslam ile felsefi akımların birbirlerinin tamamlayıcısı olduğunu düşünmüşler, etkilenmiş oldukları aydınlanma fikriyle, İslam'ın bir akıl dini olduğunu savunmuşlar ve bu fikirlerini ilerletmeye çalışmışlardır. Fakat etkilenmiş oldukları Fransız Aydınlanma'sı akıl dışındaki bütün otoritelere karşı çıkmış ve dini kendisine konu edinmemiştir. Böylece Tanzimat dönemi aydınlarında gelişen anlayış Avrupa'nın aklını alıp İslam ile bütünleştirmeye çalışmak olmuştur. Avrupa'da oluşan değerleri kendi değerleri ile birleştirip geri kalmanın önündeki engelleri aşmaya çalışmışlardır. Bu dönemde aydınlanma düşüncesi benimsenmiş, bu doğrultuda fikirler ve eserler verilmeye başlanmış, kendinden sonraki dönemleri de etkileme noktasında öncü olmuşlardır.¹¹¹

Tanzimat'la başlayan bir değişim sürecine girilmiş, dönemin aydınları kaza kader anlayışından vazgeçip emek ve zamanın değer gördüğü bir anlayış geliştirmişlerdir. Tanzimat denilince akla gelen ilk isimlerden olan Namık Kemal, İngiliz kapitalizmi ile alakalı olarak emeğin kutsallığına atıfta bulunan yazılar kaleme almıştır. Bunun yanı sıra yine çağdaşı Ahmet Mithat Efendi'nin de eserlerinde emek ve gayret konuları hâkim olmuştur. Batı'nın kendisine etki ettiği ve akılcılık, bilimsellik gibi mefhumların Doğu'ya taşınmasına sebep olan ve hayatının altı yılını Paris'te geçirmiş olan bir diğer önemli kişi de Şinasi'dir. Şinasi'nin ölümünden sonra pozitivizm ve Beşir Fuat vasıtasıyla da biyolojik materyalizm aydınlarca yaygınlaşmıştır.¹¹²

Aydınlanma'nın temsilcisi olan Şinasi, içinde bulunan yeni uygarlığı Batı'nın mucizesi akıl ve yasa şeklinde yorumlamıştır. Yasadan kastettiği, oluşan yeni dinin getirmiş olduğu hükümlerin kökenidir. Ortaya çıkan bu değerler dünyası “adalet, halk ve hikmet” olgularını içinde barındırır. Nasıl ki, İslam, cehaleti ortadan kaldırdıysa bu devir de cehaleti ortadan kaldırmıştır. Aklın ve adaletin hüküm sürdüğü bir çağı açmıştır. Her iki olgu

¹¹¹Yakup Kahraman, “Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Felsefi Yapı: Pozitivist Paradigmasının İnşası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:4, S:18, 2011, s. 346.

¹¹²Akça, Hülür, “Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Doğu Batı İmgelerini Küreselleşme Tartışmaları Bağlamında Yeniden Düşünmek”, s. 264.

da birbirini tamamlayan niteliktedir. Adalet akla tabidir, akılsa adaleti beşeri amaçlara götürür. Oluşan yeni uygarlık İslam'ın temel prensiplerine uygunken muhteviyatına yenilik getirmiş, bu da yeni insan tipini ortaya çıkarmıştır.¹¹³

Bir yandan Doğu-Batı liberalizmini aynı resimde görmeye çalışan ve siyaset düşüncesiyle ikisi arasındaki dengeyi gözeterek sentez ortaya koymaya çalışan Namık Kemal, bir yandan da Ahmet Cevdet gerileyen Osmanlı'yı bu gerileme durumundan kurtarıp tekrardan varlık gösterebilmesi için Batı'nın ilim ve fen alanında gelişmişliğini kabul edip revize edilmesi gerektiğini savunmuştur. Fakat Cevdet Paşa, Batı'nın kültürünün alınması taraftarı olmamıştır. Bu düşünceye yakın bir diğer isim de Said Halim Paşa'dır. O da bu geri kalmışlığın sebebini ve yapılan girişimlere rağmen başarısız olunması durumunu Batı'yı yeterince anlayamamış olmaya dayandırmıştır. Ona göre Batı'dan alınması gereken ve onlara imrenilecek tek şey, gelişmeye yönelik olarak attıkları adımlar ve bu adımları muhafaza edebilmek için yapmış oldukları fedakârlıklar olmalıdır. Bunun dışındaki amaçlarına yönelik olan kendi medeniyetlerine özgü yöntemleri almamamız gerektiğini savunmuştur.¹¹⁴

Batı'nın örnek alınıp alınmaması konusunda bazı İttihatçılar, Batılı olma fikrini savunmuş ve başarıya giden yol Batı'yı örnek almadan geçiyorsa bunun olması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Bu minvalde biyolojik materyalizm düşüncesinden etkilenmişler ve fikirlerini bu çerçevede oluşturmuşlardır. Geleneğe aykırı olan bu düşüncenin içeriğini oluşturan unsurların biyolojik ve fizyolojik süreçler olduğunu savunmuşlar, Allah ve onun yaratımını göz ardı etmişlerdir. Batı'da ulusal bir kimlik kazandıran ideolojinin olduğunu görmüşlerdir. Buna yönelik olarak Türkiye Cumhuriyeti de Batı'yı örnek alarak onların gelişmişliğine entegre şekilde bir ulusal kimlik oluşturmak istemiştir ve ıslahat faaliyetleri ile geleneğin sorunlarını aşmaya çalışarak dengeli ve tutarlı bir dönüşüm sürecini takip etmiştir. Gelenekselin

¹¹³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları 3. Baskı, İstanbul 1992, s. 66.

¹¹⁴ Akça, Hülür, "Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Doğu Batı İmgelerini Küreselleşme Tartışmaları Bağlamında Yeniden Düşünmek", s. 265-266-267.

değişimini aydın eliyle ıslah etme çabası çağa yetişemeyen, onun gerisinde kalan güçsüz diye adlandırılan ve modernitenin ezdiği, sömürdüğü dünyada elzem bir hal almıştır. Sömürgecin önüne geçmek ve ulusal bağımsızlığın kazanılmasının gelenekçi toplumun zihninin değiştirilmesiyle gerçekleştiği savunulmuştur. Böylece değişim gerçekleştiği takdirde teknoloji ve bilimde gereken adımların atılması amaçlanmıştır. Fakat bu değişimin önündeki en büyük engel, bütüncül toplumun değişime karşı gösterdiği direnç olmuştur.¹¹⁵

Batı'ya göre Doğu'nun geri kalma nedenini Abdullah Cevdet de diğer karşıt görüşler gibi 'din'e bağlamıştır. Ona göre bu denli geri planda kalınmasının sebebi, var olan zihniyettir ve bu zihniyeti şekillendiren İslam'dır. Dönemin önemli isimlerinden Mehmet Akif ve Said Halim Paşa gibi İslamcılık akımını savunan düşünürler de Batı'nın nüfuzunun farkındalardı ve bunu yadsımayıp aksine kabul ediyorlardı fakat diğerleri gibi bunun nedeninin İslam olduğunu düşünmüyorlardı.¹¹⁶

Diğer bir görüş ise Ziya Gökalp'in savunuculuğunu yaptığı itidal görüşüdür. Yani ne Batı savunucusu olmuş ne de onun karşısında durmuş, ortada bir duruş fikrini savunmuştur. Ona göre Batı, modern devletlerin toplamı olarak yorumlanmıştır. Her ulus devleti kendi kültür kimliğini oluşturur. Böylece modern dünyadaki yerini kültürel özgürlüğü ile sağlamalıdır. Ziya Gökalp burada kültür ve medeniyet ayrımını yapmıştır. Yapılan bu ayrım ile modernleşmek için "uluslaşma yoluyla çağdaşlaşma" yöntemini önermiştir. İttihat ve Terakki açısından önemli bir nüfuza sahip olan Gökalp, "devleti, dinin elinden kurtarma" düşüncesinde din-devlet, hukuk-ahlak ayrımında önemli bir yere sahip olmuştur. Böylece toplumu Batılı olmaktan alıkoyan şeylerin geride bırakılması gerektiği anlaşılmış ve çağdaşlaşma sürecine girilmiştir.¹¹⁷

¹¹⁵ Akça, Hülür, "Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Doğu Batı İmgelerini Küreselleşme Tartışmaları Bağlamında Yeniden Düşünmek", s. 267-268.

¹¹⁶ Aytac Yıldız, "Niyazi Berkes Ve Türkiye'de Çağdaşlaşma'nın Gelişimi", *Sosyoloji Konferansları*, C:2, S:46, 2012, s. 10-12.

¹¹⁷ Yıldız, "Niyazi Berkes Ve Türkiye'de Çağdaşlaşma'nın Gelişimi", s. 11-12.

1.6. Olumsuz Batı Algısı Niçin Oluştı?

Batı, Aydınlanma'dan sonra yükselişe geçmiş, Rönesans, Reform ve keşiflerle ortaya çıkan bu yükselişi devam ettirmiş ve maddi-manevi gücü de eline almıştır. Batı düzenini oluşturduktan sonra Doğu üzerindeki emperyalist ve oryantalist politikalarını gerçekleştirmeye başlamıştır.

Oryantalizm, Aydınlanma ile ortaya çıkıp anlam kazanmış ve Batı'nın Doğu adına yaptığı çalışmaları açıklamak için kullandığı, Doğu tarafında menfi olarak algılanan bir kavram haline gelmiştir. Batılı bilginler tarafından Doğu merkezli yapılan çalışmalar “oryantalistik” olarak tanımlanmaktadır. Batı'nın burada yapmış olduğu ayrım, bazılarına göre bu terimin negatif bir anlam içerdiğini söylemektedir. Batı kendi ve diğerleri diye yaptığı ayrımında medeniyetler arasındaki yaşam biçimlerini, kültürlerini meydana çıkarmış, bunun adına oryantalizm demiştir. Yapılan bu ayrım “dışlayıcı ve ötekileştirici” bir yapı içermektedir.¹¹⁸

Oryantalizm, 19. yüzyılda simgelediği güçlerin siyasi ve sosyolojik coğrafya amaçları ve Hristiyanlığın kurtarıcılık görevi ile uyuşmuştur. Buna binaen sömürgecilik olgusu, geri kalan Doğu'nun kurtarılma işinin Avrupa'ya düştüğünü ve bunu yapabilmek için Doğu'yu tümüyle hâkimiyeti altına almasının gerekliliğine dayandırılmıştır. Oryantalizm, Osmanlı'yı ve onun hâkim olduğu yerleri içine alan Doğu problemine bilimsel bir dayanak olurken sömürgeciliğin de meşru bir zeminde hüviyet kazanmasına yardımcı olmuştur.¹¹⁹ Said'e göre oryantalizm “Avrupa'nın Doğu fikridir.”¹²⁰

Batı'nın varlığını daha çok hissettirdiği ve Osmanlı'nın zor zamanlardan geçtiği 19. yüzyıl sonlarında İttihat ve Terakki nüfuzlu bir yapıya ulaşmıştır. O dönemde halkın aydınları ile İttihat ve Terakki üyeleri Batı'nın sömürmesine karşı devleti ayakta tutabilmek adına çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu iki grup da farklı fikirler öne sürmüştür. Batı'nın hızla yükselmesi, Osmanlı'nın art arda aldığı yenilgiler aydınları Batılılaşma

¹¹⁸ Erkan Dikici, “Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C:3, S:2, Haziran 2014, s. 46.

¹¹⁹ Dikici, “Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm”, s. 55.

¹²⁰ Said, “Oryantalizm (Doğubilim)”Sömürgeciliğin Keşif Kolu”, s. 31.

düşüncesine itmiştir. Kurtuluşun sadece Batılılaşmakta olduğuna inanmışlar ve bunu resmi görüş olarak kabul etmişlerdir. Batılılaşmaya dair ilk adımı, onların fikirlerini ve farklı türdeki kurumlarını alarak atacakları inancı içine girmişlerdir. O dönemde felsefi akımların ortaya çıkmasıyla özellikle pozitivism akımı bütün dünyada varlık göstermiştir. Pozitivizm Osmanlı’da aydınları etkisi altına alarak kendine taraftar bulmuştur.¹²¹ Hatta bu dönemde Mehmet Akif ve Said Halim Paşa gibi isimler “pozitivist” olmakla itham edilmişlerdir. Sebebi ise Batı’nın ilminin alınması hususundaki istekleri olmuştur.¹²²

Modernleşme ile kastedilen Batı olduğu için Batılılaşmaya karşı olan aydınlar irtica ile töhmet altında bırakılarak çağ dışı olarak nitelendirilmişlerdir. Bu fikre karşı olan aydınlar olsa da uygarlaşma adına genel kabul Batılılaşmak yönünde olmuştur. Teknoloji, bilim, uygarlık diye dikte edilen şey toplumun değişimini de içinde barındırır. Modernleşme faaliyeti Batı’da kendi kültüründen ayrı olmamış, var olan kültürü de içine alarak ve ona yeni şeyler ekleyerek gerçekleşmiştir. Batılılaşmanın Osmanlı dönemine yansımalarının aydınlara menfi bir şekilde tesiri olmuştur. Onlar kendi özünden, kültüründen ayrılarak ondan uzaklaşıp Batı’ya öykünmüşlerdir. Batı’yı örnek alarak onu taklit etme noktasına getirmişlerdir.¹²³

O dönemdeki Batı’nın taklit edilme fikrine karşı çıkan isimlerin başında Mehmet Akif ve Said Halim Paşa gibi isimler gelmektedir. İki düşünür de taklide şiddetli bir şekilde karşı çıkmışlardır. Batı’nın olumlu olan kısmını alma noktasında hem fikir olmuşlardır. Fakat alınan şeyi kendi kültürüne entegre edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre kendi kültürünü göz ardı ederek neticede başka kültürlerle duyulan sempati kabul edilebilir bir şey değildir.

Said Halim Paşa hem Batı’ya karşı alınan düşmanlık tavrını hem de koşulsuz duyulan hayranlığı eleştirmiştir. Ona göre Batı’ya öykünenler

¹²¹ Funda Arslan Bilgin, “Ziya Gökalp ve Batı Algısı”, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, C:4, S:1, 2020, s. 101.

¹²² Bolay, “Mehmet Akif Ersoy’un Fikir Dünyası”, s. 197.

¹²³ Bilgin, “Ziya Gökalp ve Batı Algısı”, s. 104.

aydınlanmadığı gibi kendi fikirleri de körelir. Said Halim Paşa, geçmişteki aydınlar tam olarak Batı'yı tanıyamadıkları için düşmanca bir tutumda bulunduklarını fakat sonradan durumun değiştiğini ve yeni gelen aydınların kendi vatanına ve değerlerine yabancılaşırken Batı kültürüne alaka duyduğunu söylemiştir.¹²⁴

Pozitivizm ile beraber materyalizm akımı da Osmanlı'da kendine taraftar bulmuştur. Bu taraftarlardan biri de Abdullah Cevdet'tir. Abdullah Cevdet'e göre tam anlamıyla ve her yönüyle Batı'yı örnek alamadığımız takdirde, o bizi kendi içine alacaktır. Ona göre Batı bizi işgal etmeden biz ona erişmeliyiz. Cevdet, Batı'nın geldiği noktaya gelmemiz için yapılması gereken her şeyin yapılması ve örnek alınacak kişilerin zalim veya merhametli kişiler olduklarına bakılmaksızın onların gittikleri yoldan gidilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir.¹²⁵

1.7. Olup Bitenler Karşısında Akif'in Duruşu

Akif, doğup büyüdüğü ve yetiştiği ortam itibariyle Doğu-Batı kavramlarına dair bilgi sahibi olmuş her iki tarafa da vakıf olabilme imkanı bulmuştur. Doğu'nun ve Batı'nın birbirlerinden ayrıldıkları hususları belirleyebilme olanağına sahip olmuştur. Yaşadığı dönemde de kendini daha çok hissettiren Doğu-Batı farklılıklarından ortaya çıkan toplumsal problemler ve yaşanan kültürel çatışmalar giderek artmıştır. Bu problem Akif'in yaşadığı süre boyunca onun dünyaya bakış açısını, sanatını ve bütün yönlerini belirleyen bir kaynak görevinde olmuştur. Akif'in Fransızca'yı biliyor olması ona Batıdaki gelişmeleri takip edebilme fırsatını vermiştir. Böylece Akif, çağının gerisinde kalmamış ve çağın ilerisine dair de fikirler ortaya koymuştur.¹²⁶

Akif'in çokça kullandığı Doğu kavramı İslam ve İslam dünyasına karşılık gelmektedir. Şiirlerinde de görüldüğü üzere ekseriyetle İslam dünyasını

¹²⁴ Hülya Terzi Koç, "Osmanlı-Türk Garbiyatçı Tarihyazımında Tanzimat ve Batı Algısı", *Tarihyazımı*, C:3, S:2, 2021, s. 211.

¹²⁵ Vahdetin Işık, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Düşüncesinde Doğu Ve Batı Algısı*, Yılmaz Basım Yayıncılık 2021, 1.Baskı. s. 216.

¹²⁶ Bolay, "Mehmet Akif Ersoy'un Fikir Dünyası", s. 32-33.

içermektedir. Fakat şiirlerinin geneline bakıldığında Akif'in Doğu algısını sadece İslam dünyasının oluşturmadığı görülmektedir. Batılılar tarafından sömürge haline düşmüş tüm Asya, Afrika ve birtakım Avrupa (Balkan) ülkelerini de içermektedir. Akif'in Doğu kavramından kastettiği içinde Müslüman Türk devletlerinin de bulunduğu fakat onları da aşmış boyutta olan geniş bir Doğu alemidir. Akif, Doğu'yu ifade ederken devlet isimlerini teker teker zikretmek yerine onların ortak özelliklerine vurgu yapmaktadır. İstiklal, hürriyet ve bağımsızlık ihtiyacı gibi.¹²⁷

*“Musallat, hiç göz açtırmaz da Garb'ın kanlı kâbûsu,
Asırlar var ki, İslâm'ın muattal beyni, bâzûsu,
“Ne gördün, Şark'ı çok gezdin?” diyorlar. Gördüğüm: Yer yer,
Harab iller; serilmiş hânümanlar; başsız ümmetler;
Yıkılmış köprüler; çökmüş kanallar; yolcusuz yollar;
Buruşmuş çehreler; tersiz alınlar; işlemez kollar;
Bükülmüş beller; incelmüş boyunlar; kaynamaz kanlar;
Düşünmez başlar; aldırılmaz yürekler; pashı vicdanlar;
Tegallübler, esaretler; tehakkümler, mezelletler;
Riyalar; türlü iğrenç ibtilâlar; türlü illetler;
Örümcek bağlamış, tütmez ocaklar; yanmış ormanlar;
Ekimsiz tarlalar; ot basmış evler; küflü harmanlar;
Cemaatsiz imamlar; kirli yüzler; secdesiz başlar;
“Gazâ” namıyla dindaş öldüren biçâre dindaşlar;
İpissiz âşîyanlar; kimsesiz köyler; çökük damlar;
Emek mahrûmu günler; fıkır-i ferda bilmez akşamlar...”¹²⁸*

Akif'in *Safahat*'ındaki *Şark* isimli şiiri İslam aleminin durumunu özetler niteliktedir. Akif, İslam alemine baktığında gördüğü manzara karşısında üzüntüye kapılmaktadır. Çünkü ona göre İslam alemi istiklalini yitirme yolundadır. Akif, Müslümanlar üzerinde atalet olduğuna ve bu ataletin İslam'a dönmeye engel olduğu konusuna dikkat çekmektedir. Ona göre bu âtıl halden kurtulabilinmesi için öncelikli olarak Kur'an hakkıyla bilinmeli ve herkes tarafından anlaşılabilir bir şekilde anlatılmalıdır. “Kur'an'ı asrın idrakine söyletmek için” bunu gerçekleştirebilecek nitelikte ilim adamları yetişmemektedir. Zira medreseler bozulmuştur. Kur'an'ın anlaşılır bir şekilde anlatılma hususunda ise Akif, bu durumun ıslah edilmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre mevcut “din görevlileri”nin zihniyetlerinin değişmesi gerekmektedir. Çünkü onun anlayışında var olan eğitim ve öğretim kurumları

¹²⁷ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat (İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı)*, haz: Necmettin Turinay, 1. Baskı Mart 2021, s. 833.

¹²⁸ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, İstanbul: Akvaryum Yayınevi 2016, s. 430.

birbirinden farklı bireyler yetiştirmektedir. Medreseli ve mektepli şeklinde ayrılan bu iki farklı bireylerin temsil ettikleri değerlere karşı yabancısıdır. Akif'e göre mektepli olan ilmin önemini ve amacını anlayamamış, medreseli olan da dini ve onun esaslarını idrak edememiştir.¹²⁹ Buna dair *Safahat*'ta şu dizelere yer vermiştir:

*“Bu giden kafileden bir çoğu cidden tahsil
Ederek döndü. Fakat geldi ki üç beş de sefil,
Hepsinin nâmını telvîse bihakkin yetti...
Gönderenler ne peşiman oluyorlar şimdi!
Hiç unutmam ki cömerdin biri, hem zengin adam,
Beni susturdu nihayette şu sözlerle: “İmam,
Günde on kerre gelip istediniz, hep verdim.
Yine vermezsem eğer millet için, namerdim.
Yalnız, ehline gitsin bu emekler... Olur a,
İş bizim Avrupa yârânına benzer sonra!
Hali islah edecekler diyerek kaç senedir,
Bekleyip durduğumuz zübbelerin tavrı nedir?
Geldi bir tanesi akşam, hezeyanlar kustu!
Döviyordum, bereket versin edepsiz sustu.”¹³⁰*

Akif'e göre Müslümanlar arasındaki birliği sağlamalı ve Müslümanların aralarına ayrılık sokmak isteyenlere karşı birlik olunmalıdır. Müslümanlar hayatlarının bekası için geçmişlerinden ibret alarak birbirleriyle küskünlüğe, ayrılığa düşmemelidir.¹³¹ Bundan dolayı Akif, aydının halktan ayrı düşme durumunu ivedilikle çözülmesi gereken bir sorun olarak görür. Bu ikiliğin giderilmesi için yapılması lazım gelen şey iki tarafın da davranışlarındaki yanlışlıkları düzeltmesidir. Tanzimat'la birlikte üstün gelen Batı'ya karşı kendini komplekse sokan Osmanlı aydınları bu üstünlük altında ezilmenin sebebini dine yüklemiştir. Dine karşı atılan bu geri kalmışlık suçunun yanında aydınların dine karşı düşmanca tavırları ve olumsuz söylemleri halk ile ters düşmelerine neden olmuştur. Her iki kesim suçlu olsa da Akif, burada aydınlara daha fazla sorumluluk yüklemiştir. Çünkü aydın, halkı yönlendirme ve koşullara uygun konuma getirme açısından önemli bir paya sahiptir.¹³²

¹²⁹ Mehmet Akif Ersoy, *Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?*, haz:İsmail Kazdal, İstanbul: Düşün Yayıncılık 2017, s. 53-54-55-59.

¹³⁰ Ersoy, “Safahat”, s. 502-503.

¹³¹ Mehmet Akif Ersoy, *Hutbeler*, sad: Maruf Evren, İstanbul:Anadolu Yayınevi 1982, s. 13.

¹³² Mehmet Bayyigit, “Mehmet Akif'te Din Ve Toplum Sorunu”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, S:8, s. 61.

Akif'e göre Doğu'nun geri kalma sebeplerinden biri, Batı sürekli bir çalışma ve ilerlemenin peşindeyken Müslümanların bütün bu olanlar karşısında seyirci kalmasıdır. Ona göre halk son zamanlarda ülkenin üzerine yağan belalardan, musibetlerden ders çıkarmamış din işlerini umursamadığı gibi dünya işlerini de umursamamıştır. Ona göre Müslümanlar çalışmayı bırakarak tembelliğin ve ahlaksızlığın yolunu tutmuştur. Batılılar ise tam tersi alabildiğine ilerlemişlerdir. Akif'e göre değişen dünya düzenine ayak uydurabilmek için çalışmaktan başka bir yol yoktur.¹³³

Akif, Müslümanlar bu duruma neden düştü? sorusunun cevabını şöyle vermiştir:

*“Doğduğumuz günden beri babalarımız, analarımız, öğretmenlerimiz, politikacılarımız, şairlerimiz, yazarlarımız bize gelecek için ümid verecek bir şey söylemediler. Ben çocukluğumdan beri:
-Biz yaşayamayız. Avrupalılar ilerlemiş. Siz çok kötü günler göreceksiniz!
Tekrarından başka bir şey duymadım.”¹³⁴*

Akif'e göre bunları telkin edecekleri yerine ülkenin felahı için sabah akşam çalışmayı telkin etmeliydiler. Fakat onlar bunu yapmayıp kalplere ümitsizliği aşıladılar. Yine oan göre Batı'nın ilerleme halinde olduğunun üzerinde duracakları yerine Batı ile aramızdaki farkı kapatmak için süratli bir şekilde çalışmamız gerek yoksa geride kalır yok oluruz düşüncesini telkin etmeliydiler fakat yapmadılar. Bunu yapmamakla birlikte ekseriyetle halk devletin yok olacağı inancı içindeydi. Bir yandan Batı'nın ilerlemesi bir yandan da yapılan bu kötü telkinler bizleri köreltti ve bu yüzden terakkiyi gerçekleştiremedik ve bu ümitsizlik hali ruhlarımıza hâkim olmaktadır.¹³⁵

Akif, Batı'ya siyaset ve medeniyet olmak üzere iki vecihten bakmaktadır. Ona göre gücü ve kuvveti elinde bulundurup zayıfların üzerinde kendi menfaatleri dahilinde tahakküm kuranların kendi bekaları için bunu yapmaları zaruri bir durumdur ve onun düşüncesinde dünyada haklı olan değil güçlü olan kazanmaktadır.¹³⁶

¹³³ Ersoy, “Hutbeler”, s. 11,30.

¹³⁴ Ersoy, “Hutbeler”, s. 14.

¹³⁵ Ersoy, “Hutbeler”, s. 14,15.

¹³⁶ Ersoy, “Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?”, s. 72.

*“İşte Fas, işte Tunus, işte Cezayir, gitti!
İşte İran’ı da taksim ediyorlar şimdi.
Bu da gayetle tabii, koşanıdır meydan;
Yaşamak hakkını kuvvetliye vermiş Yaradan.
Müslüman, fırka belâsiyle zebun bir kavmi,
Medeni Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?”¹³⁷*

Osmanlı’da yaşanan büyük toprak kayıpları, Batı’nın Osmanlı’nın topraklarındaki ilerleyişi, ülkenin geldiği zor durum gibi birçok olumsuzluklardan etkilenen Türk aydınları da bu süreçten nasibini almışlardır. Aydınlardan bazıları Batı’ya öykünme yolunu seçmişlerdir. Akif de bu duruma tepki göstermiştir.

“Memleketimizde iki sınıf halk görüyoruz: Ne varsa Şark’ta vardır, Garb’a doğru açılan pencereleri kapamalıyız, diyenler. Ne varsa Garp’ta vardır. Harîm-i âlemizi bile Garplılara açık bulundurmamalıyız, iddiasına kadar varanlar. Bana öyle geliyor ki, ne varsa Şark’ta vardır, diyenler, yalnız Garb’ı değil, Şark’ı da bilmiyorlar, nitekim ne varsa Garp’ta vardır, davasını ileri sürenler, yalnız Şark’ı değil Garb’ı da tanımıyorlar.”¹³⁸

Akif, bir diğer geri kalma sebebinin Müslümanların arasındaki bağın kopmuş olmasından kaynaklandığını söylemiştir. Ona göre eskiden birlik içerisinde olan İslam alemi artık birbirlerinden ayrı düşmüşlerdir ve birbirlerinden haberleri yoktur. Bu düzeni muhafaza edecek alimlerin sayıları giderek azalmıştır ve artık alimler de birbirlerinden habersizlerdir. İslam devletlerindeki bu ayrılıklar, ortaya çıkan bu vurdumduymaz tavırlar ve bozulan birlikler İslam aleminde çözümleri de beraberinde getirmiştir. Akif’in düşüncesine göre Müslümanlar birleşmelidir. Hukuklarını korumak adına birleşmekten başka bir çareleri yoktur. Fikirlerin uyanması, hukukunun ayakta kalabilmesi için din kardeşiyle bir olup ayağa kalkmalı ve eski günlerin ihyası için çalışmalıdır.¹³⁹ Akif, bir başka geri kalmışlık nedenini cehalet olarak görmüştür. En büyük felaketin cehalet olduğunu söyleyerek eğitimsizliğin olduğu yerde istenmeyen akıbetin yaşanmasının kaçınılmaz

¹³⁷ Ersoy, “Safahat”, s. 514.

¹³⁸ Mehmet Akif Ersoy, “Edebiyat Bahisleri”, *Sıratı Müstakim*, C:6, S:147, 1372. s. 357.

¹³⁹ Ersoy, “Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?”, s. 209-210-279.

olduğunu belirtmiştir. Medrese ve okulların isteğe karşı yetersiz kalması durumundan şikâyetçi olmuştur.¹⁴⁰

Akif buna dair *Safahat*'ında şu beyitleri aktarır:

*“O iman, farz-ı kat’idir diyor tahsîli irfânın...
Ne câhil kavmiyiz biz müslümanlar, şimdi dünyanın!
O iman hüsn-ü hulkun en büyük hâmisî olmuşken...
Nemiz vardır fezâilden, nemiz eksik rezâilden?
Demek: İslâm’ın ancak nâmı kalmış müslümanlarda;
Bu yüzdenmiş demek, hüsrân-ı millî son zamanlarda,
Eğer çiğnenmemek isterseler seylâb-ı eyyâma;
Rücû etsinler artık müslümanlar Sadr-ı İslâm’a.”*¹⁴¹

Akif, Osmanlı üdebasını da eleştirmiştir. Ona göre üdebanın geri kalma sebebi de plan problemidir. Enine boyuna düşünüp de eser vermek yerine körü körüne yapılan eserler ediplerin geri kalma nedenlerinden olmuştur. Batılılara göre plansız hiçbir sanat eseri ortaya çıkmaz. Akif ise ortaya koyulacak eser ne olursa olsun bir plan dahilinde tasarlanmalı ve ona göre oluşturulmalı, iyi bir plan ve üsluba sahip olan eserler kalıcı olmaya aday düşüncesine sahiptir.¹⁴²

Bu suretledir ki Müslüman düşünürler medeniyet ve insani ilerleme ortaklığına sonsuza kadar iştirak edecek ve İslamiyet’e düşen görevleri en güzel şekilde yerine getirecektir. Bunlar yapılmadığı takdirde İslam alemi sürekli olarak Batı’nın hücumlarına, bunun neticesi olarak da sonsuz bir tutsaklığa, zillet içinde yaşamaya ve Batılı devletlerin hakimiyeti altında yaşamaya mahkum edilmiş olur. Bu yüzden Müslüman düşünürler mücadele halinde olmalıydılar.¹⁴³

¹⁴⁰ Satılmış Öz, “Mehmet Akif Ersoy’da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:18, S:30, Temmuz–Aralık 2013, s. 143.

¹⁴¹ Ersoy, “Safahat”, s. 669.

¹⁴² Mehmet Akif Ersoy, *Mehmet Akif Ersoy’un Makaleleri*, haz:Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yükseköğretim Kurulu Matbaası 1990, s. 154-155.

¹⁴³ Mehmet Akif Ersoy, *Mehmet Akif Külliyyatı*, haz: İsmail Hakkı Şengüler, İstanbul: Mert Yayıncılık 1991, C:6, s. 509.

2. BÖLÜM

YANLIŞ BATILILAŞMA VE AYDIN-HALK ÇATIŞMASI MESELESİ

Sözlükte “güneşin battığı tarafta bulunan yerler, garb, mağrib” anlamlarına gelen Batı kavramı politik olarak Avrupa ülkelerini ifade etmede kullanılır. Yer yön belli etmenin yanında belirli bir ideolojiyi de içinde barındıran bu tabirden genel olarak anlaşılan, kendisini gelişmiş addeden ve belli bir medeniyet seviyesine ulaşmış ülkeleri içine alan bir terimdir. Köklerinde Doğu’dan izler taşıyan Batı, modernleşme ile birlikte ortaya çıkan Rönesans ve Reform hareketleri neticesinde bilinenden farklı bir uygarlık oluşturmuştur.¹⁴⁴

Batı kavramı 17. ve 18. yüzyılda yeni bir işlev kazanarak bir yandan Doğu-Batı kilisesi ayrımını ortaya koymuş bir yandan da Doğu-Batı imparatorluklarını birbirinden ayıran ve coğrafi konum bildiren bir mefhum haline gelmiştir. 19. yüzyılda ise Orta Doğu, Çin, Hindistan gibi çeşitli ülkelere karşı yapılan sömürgecilik faaliyetlerinden dolayı Batı artık siyasi bir anlam taşımaya başlamış ve emperyalist politikalarıyla da bunu net bir şekilde göstermiştir. Artık “Yeni Dünya” şeklinde anılan Batı, çağın filozofları tarafından da “medeniyet” mefhumunun yerini tutmaya başlamıştır.¹⁴⁵

Batılılaşma kavramı ise Batı’ya ulaşabilmek için Batı’dan olmayan devletlerin göstermiş oldukları çabadır. Osmanlı’yı ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni de etkileyen Batılılaşma düşüncesi, terakkiye yönelik sosyokültürel ve siyasi birçok konudaki değişimleri açıklar. Batı’nın örnek alınması Osmanlı’da öncelikle askeri alanda yapılan ve sonrasında eğitimle sürdürülen bir toplumsal değişim sürecidir. Sosyal olaylar, tarihi ve coğrafi özellikler dikkate alınarak Batılılaşmaya çeşitli isimler verilmiştir. İlk zamanlar “teceddüd” ve “ıslahat” şeklinde adlandırılırken sonraları

¹⁴⁴ Mustafa Karabulut, *Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı*, (Doktora Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2008, YÖK:Ulusal Tez Merkezi (Tez No.221715), s. 1-2.

¹⁴⁵Özlem Topcan, “Batı Medeniyeti Gölgesinde Ötekilerin İnşası”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C:126, S:249, Kasım- Aralık 2020, s. 351.

“tanzimat”, sonra ise farklılıklar da dikkate alınarak çeşitli yaşam tarzlarını aktarabilmek için “asrilik”, “asrileşme” kavramları kullanılmaya başlanmıştır. “Muasırlaşma” kavramı da Osmanlı’nın son dönemleri ile Cumhuriyet’in ilk dönemlerini kapsayan ve kullanılan tabir olmuş, “muasır medeniyet seviyesine ulaşma” şeklinde ifade edilmiş, günümüzde daha sade şekliyle “çağdaşlaşma” kavramı kullanılmıştır. Çağdaşlaşma kavramı Doğu-Batı farkı gözetmez bütün toplumları kapsar. Birbirine benzemeyen toplumların etkileşimini artırıp birtakım sosyokültürel kuruluşları almasını anlatan bir harekettir. Batılılaşma kavramı sosyokültürel yönleri ön plana çıkarırken, modernleşme ve çağdaşlaşma ise teknolojik, rasyonel, teknik vb. gibi zahiren manevi bir değer içermeyen ve daha çok maddi gelişimleri içinde barındıran bir anlam taşır. Buna nispeten bu iki kavram da değişim ve yenilik için olmazsa olmazdır. Türk tarihi açısından bakıldığında Tanzimat’la başlayan ve halen devam eden değişim hareketinin Çağdaşlaşma olarak değil Batılılaşma olarak adlandırılması daha doğru olur.¹⁴⁶

Batılılaşma süreci Osmanlı’da kapital etkinin fazlalaşmasıyla birlikte hız kazanmıştır. Nitekim Cumhuriyet döneminde de yapılan ilke ve inkılaplar kısa süre içerisinde, medeniyet ile eş değer tutulan Batılı ülkelere yetişmek adına yapılmış yeniliklerden oluşmuştur. Osmanlı döneminde fark edilen geri kalınlık haline karşı ilk olarak atılan adımlar ülkenin birçok alanlarında yenilikler yapmasını zorunlu kılmış ve bu durum modernleşmenin meydana gelmesinde etkin düşünce olmuştur. Osmanlı modernleşmeye dayalı ilk hamleyi diplomatik ilişkileri geliştirmede kullanarak Tercüme Odaları’nı kurmuştur. Viyana ve Paris’e elçi göndermiştir. Elçiler gönderildikleri yerleri gözlemleyip ülkelerine döndüklerinde gözlemlerini uygulamaya çalışmışlardır. Batılılaşma ile birlikte Osmanlı’da baş gösteren kültürel çatışma toplumdaki aydının hangi yöne meyilli olduğu sorunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak Tanzimat’la başlayan modernlik hareketi Tanzimat aydınının yönünü Batı’ya sırtını da Doğu’ya çevirmesine neden olmuştur.¹⁴⁷

¹⁴⁶ M. Şükrü Hanioglu, "Batılılaşma", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1992, 1.Bölüm, <https://islamansiklopedisi.org> Erişim tarihi: (04.11.2022).

¹⁴⁷ Karabulut, “Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı”, s. 5.

Aydın; yaşadığı çağa ayak uydurabilen, dönemi iyi okuyup analiz eden, halkına karşı bir görev yüklenmiş olan (üretme, paylaşma, düşünme), yaşadığı dönemden hep bir adım önde olan ve düşünen, halkın dönüşümü ve terakkisi için çabalayan ve toplumdaki kendini soyutlamayan kişi şeklinde tanımlanır.¹⁴⁸ Batı’da entelektüel kelimesine karşılık gelen aydın kavramı Osmanlı’da alim veya arif kavramlarına karşılık gelir. Aydın kavramı Türkçeleşip Tanzimat’la birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Geçmiş dönemlere bakıldığında bu kavramın insanın varoluşuna kadar uzanan bir temelinin olduğu görülür. Çünkü aydın kavramı, anlayan, ışık tutan, yol gösteren anlamlarında kullanılırken geçmiş çağlarda da böyle insanlara denk gelmek ihtimal dahilindedir. Bu kavram farklı bir içeriğe sahip olsa da bütün toplumların kelime hazinesinde mevcuttur. Bunun sebebi ise insanın fitratından gelen öğrenme, bilme ve aydınlanma isteğidir ve bu aydın tipi Aydınlanma’nın ürünü olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹

Marksist düşünürlerden olan Gramsci aydın kavramını halktan ayırmaz. Ona göre insanların tümü aydındır fakat hepsi toplumda aynı işi görmez. Bu söylemini dayandırdığı nokta ise toplumda iki tür aydın tipinin var olmasıdır. İlki “geleneksel aydın” diye adlandırdığı nesillerce özdeş şeyleri yapan, diğeri ise “organik aydın” olarak adlandırdığı iktidar ile irtibat halinde olan ve hem kendisinin hem de iktidarın menfaatini gözetken ve bu menfaatler düzleminde hareket eden aydınlardır. O her iktidarın başa geçebilmek için ideolojik olarak geleneksel aydınlar kesimini kazanma yoluna girer. Organik aydınlar ise hâkim sınıfın elçileridir. Bu aydın sınıfın yaptığı görevler toplumsal hegemonyadır. Bu yüzden organik aydın iktidarın ideolojik hegemonyasını kurma çabasıdadır. Kısaca organik aydın, kendi çıkarlarından ötürü iktidarın nüfuzundan kendisini soyutlayamayan bununla birlikte iktidarın ideolojik aracı olarak fonksiyon gören kimsedir. Bundan dolayı organik aydınların görevleri arasına “toplumsal yaşamı dönüştürmek, politik düzenin meşruiyetini sağlamak, kapitalist sistemi rasyonelleştirmek ve popüler

¹⁴⁸ Ensar Çetin, “Türk Halkının Aydın Din Alimi Algısı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, C:6, S:11 Ocak-Haziran 2012, s. 191.

¹⁴⁹ Yasemin Karataş, *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Halk Aydın Çatışması*, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, YÖK:Ulusal Tez Merkezi (Tez No.470341), s. 16-17.

kültürü yaygınlaştırmak” gibi faaliyetler girmektedir. Organik aydınlara tarihin her zamanında ihtiyaç duyulmuştur. İktidar da işlevlerini gerçekleştirecek organik aydın karakteri ortaya çıkarmıştır.¹⁵⁰

Osmanlı döneminden itibaren aydınlar varlık göstermeye başlamış ve her dönemde etkin olmuşlardır. İlerleyen zamanlarda Batı karşısında gerileyen Osmanlı, önce askeri olarak sonra da diğer kurumlarında modernleşme çabasına girmiştir. Eğitim alanında da yapılan değişimler bir yandan ulemanın değer kaybedip saygınlığını yitirmesine sebep olmuş bir yandan da politik güç kaybına yol açmıştır. Tanzimat’la birlikte Osmanlı aydını kendine yeni bir görev üstlenerek devleti var olan durumdan kurtarabilmek adına meşrutiyeti kurmak istemişlerdir. Batılılaşmaya dair meyiller ortaya çıkmıştır. Böylece aydın hem devletten yana görünmüş hem de devlete ihtilaf halinde olmuştur.¹⁵¹

Osmanlı dönemindeki aydınların çoğu kurtuluşun Batılılaşmada olduğunu düşünmüş ve çareyi onu takip etmede bulmuşlardır. Fakat atılan adımların sağlam olmadığı anlaşılmıştır. Bunun nedeni ise takip edilen bu yeni medeniyetin, kültür ve çevresi gibi pek çok hususları noktasında farklılıklar arz etmesidir. Türk aydını iki farklı medeniyetin arasında sıkışarak bocalamış ve bu kültürel çatışmaları yaşamının her alanında gözlemlemiştir. İlk başlarda Batılılaşma isteği, onlar gibi olma arzusu, toplumun az bir kısmını kapsarken sonraları ise toplumun en alt kesimini de içine alacak şekilde genişlemiştir. Bunun neticesinde iyi kötü ayrımı yapılmadan her şeyin olduğu gibi alındığı bir durum ortaya çıkmıştır. Toplum her alanda bir değişim sürecine girmiştir. Düşünce yapısından kılık kıyafete, yeme içmeden musiki ve müzik aletlerine, maneviyata olan yönelimden eğitim ve terbiyeye kadar her alanda kendini göstermeye başlamıştır. Bu hızlı ve önüne geçilemez durum “Yanlış Batılılaşma” kavramını da beraberinde getirerek kendi kültüründen uzaklaşmış kişilerin varlığını belirgin hale getirmiştir.¹⁵²

¹⁵⁰ M. Zeki Duman, “Türkiye’de Düünden Bugüne Aydın ve İktidar”, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C:11, S:2, 2018, s. 62-63.

¹⁵¹ Duman, “Türkiye’de Düünden Bugüne Aydın ve İktidar”, s. 63.

¹⁵² Ahmet Alver, “İlk Dönem Türk Romanlarında Yanlış Batılılaşma Sonucu Yabancılaşan Karakterler”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C:1, S:2, 2012, s. 28-29.

Bilakis ilk dönem romanlarımızda Batılılaşma fikrinin oldukça işlendiği ve genel muhteviyatını da Batılılaşma, Doğu-Batı, “alafranga-alaturka” mefhumları arasındaki çatışma oluşturmuştur. Türk romancılarının yaşamlarındaki bu değişim sadece yaşamlarıyla sınırlı kalmamış bu durum onların edebi eserlerine de yansımıştır. Alaturkanın alafrangalaşması, yanlış Batılılaşma teması, Doğu ve Batı’yı temsil eden kahramanların fazlalaşması ve genelde bu iki taraf arasındaki maddi manevi çatışmalar yaşanması eserlerde özellikle işlenen konular arasında olmuştur. Dönemin romanlarında ‘yabancılaşma’ kavramı genel olarak Batı kültürünün yanlış anlaşılmasında ve bu kültürle birlikte gelen çokça tüketim ekonomisine kapılmaları neticesinde ilk önce kendi kişiliklerine daha sonra yaşadığı topluma yabancılaşmasıdır. Bu yabancılaşma, toplumdan soyutlanma olarak kendini göstermiştir.¹⁵³

Halktan uzaklaşma durumu bazı kişiler tarafından eleştirilmiştir. Ziya Gökalp de bu eleştirilenler arasında olmuştur. Ona göre aydın, halkla iç içe olmalıdır. Gökalp, kültür ve medeniyetin birbirlerinden bağımsız olmadığından ve medeniyetin milli kültüre ait olduğundan bahsetmiştir. Ziya Gökalp’e göre sadece aydın kesimin benimsediği, halk karşısında kabul görmeyen medeniyetin sonuçları topluma zarardan başka bir şey vermez. Türkleşmek ve İslamlaşmak olmadan bunları devre dışı bırakarak bir Batılılaşmadan söz edilemez. Bunun sebebi ise bu iki unsurun birbirini tamamlamasıdır. Türk milleti İslam’dan manevi değerleri Batı’dan ise maddi değerleri almıştır. Bunlardan arda kalan ise kültürün getirdikleridir. Dolayısıyla bu kavramların hepsi bütüncül bir yapı içerir.¹⁵⁴

İlk dönem aydınları eğitimlerini Avrupa’da aldıkları için toplumda bir zümreyi temsil edercesine kendilerini düşün hayatına adanmışlardır. Bir yandan roman, öykü, tiyatro yazıları yazarken bir yandan da dergiler ve gazeteler çıkarmışlardır. Okullarda eğitim vermeye başlamışlar, böylece bilgi ve becerilerini kullanarak geçimlerini sağlamışlardır. Bu şekilde geçimlerini

¹⁵³ Alver, “İlk Dönem Türk Romanlarında Yanlış Batılılaşma Sonucu Yabancılaşan Karakterler”, s. 30-31.

¹⁵⁴ Songül Olağ Ercan, *Ziya Gökalp Ve Cemil Meriç’in Aydın Ve Modernleşme Meselesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2020, YÖK:Ulusal Tez Merkezi (Tez No.637145), s. 42-43-53.

sağlayan bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu aydın kesim geçerliliğini mevcut iktidardan almadığından ötürü kültürel faaliyetlerini Batı tarzı eğitim kurumlarında, kitap tercümeleri ofisinde, meslek kuruluşları gibi yerlerde ortaya koymuşlardır. Eğitimlerini Batı tipi eğitim kurumlarında almış olan ilk aydınlara, bilginin kökeninin İslam'ın ahlak prensiplerinde değil, Aydınlanma'nın "laik, rasyonel" kaidesinde olduğunu empoze etmişlerdir. Bundan dolayı geri kalınmışlığın geride bırakılması için Tanzimat aydını Batılılaşma fikri üzerinde ısrarla dururken kendi kültürüne yabancılaşmaya başlamıştır. Halkı küçük gören ve halktan uzaklaşan Türk aydınının böyle bir tavır sergilemesinin nedeni öncelik olarak aristokrat kökenden gelmesi, aldığı eğitimin laik ve seküler olması ve Batı'daki çağdaş akımların etkisinde kalması, bilhassa pozitivizm akımı ve modernliğin önündeki en büyük engeli din ve gelenek olarak görmeleri olmuştur. Toplumun inandığı değerlere karşı hor bakış gösteren Tanzimat aydını bu yönüyle halk karşısındaki inandırıcılığını yitirmiştir. İlk hedefleri reformcu yapılarıyla devleti modernleştirmeye çalışmak olmuştur. Bundan dolayı Tanzimat dönemindeki aydınların Batıdakilerden farkı organik aydını temsil etmesi, Batılılaşma fikrinin savunucusu, taşıyıcısı olarak bu fikir uğruna reformlar yürütüp devleti kurtarma misyonunu üstlenmeleri olmuştur.¹⁵⁵

Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre ise Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde yaşanan sorunların temel sebebi, değişen ve yenilenen hayat tarzlarının beraberinde getirdiği sorunların giderilmesi noktasında taklide başvurulmasıdır. Tanpınar, Türk aydınının var olduğu toplumdaki görevini yeterince yerine getiremediği, yol gösterme konusunda geri kaldığı ve topluma yön veremediği görüşünde olmuştur. Ona göre aydın ve toplum arasındaki belirsizlik giderilmeli, aydın toplum ile hemhal olmalı ve halkın seviyesine inmelidir.¹⁵⁶

Cemil Meriç ise aydın halk arasındaki sorunun temel nedenini aydınların benliğinin ve toplumdaki bağının kopmuş olmasında görür. Ona göre tam anlamıyla aydın olabilmek için hiçbir etki altında kalmadan yalnızca kendisi

¹⁵⁵ Duman, "Türkiye'de Düünden Bugüne Aydın ve İktidar", s. 71-72.

¹⁵⁶ Mehmet Seyman Önder, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Batılılaşma Ve Muhafazakârlığa İlişkin Görüşleri", *İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği Yayınları*, 2. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi, 2016, s. 19.

düşünmeli bunun yanında da var olan hakikati bütünüyle ele almalıdır. Herhangi bir kesime mensup olmamalı ve hiçbir grubun emri altında olmamalıdır. Yaşadığı dönemdeki popüleriteye rağbet etmemeli, arzularına teslim olmamalıdır. Halkına karşı yol gösterici olmalı ve onlara doğruyu göstermelidir. Çevresinden gelişen olaylar olan şeylere karşı duyarsız kalmamalıdır.¹⁵⁷

Aydını halktan uzaklaştıran ve halka karşı yabancılaşmasına sebep olan şeylerden biri de aralarındaki iletişimsizlik olmuştur. Bu iletişimsizlik aralarındaki problemlerin artmasına ve aydın halk uyuşmazlığının baş göstermesine sebebiyet vermiştir. Toplumda söylenen sözlerin ne olduğundan ziyade kimin söylemiş olduğu daha büyük önem taşır. O yüzden halk nazarında aydının konumu hassas bir noktadadır. Halkın, aydını konumlandığı önemli noktada aydının yapması gerekenler, fikirlerinin, söylemlerinin halk tarafından kabulünü sağlaması, halka karşı kendini kabul ettirmesi, halka karşı yabancılaşmaması ve halkın kendisini konumlandığı yeri korumaya çalışması gibi birtakım zorlukları yerine getirmesi gerekir. Türk aydını kendi kültürüne karşı güvensizdir ve bu durum onu yaşadığı toplumda yalnızlığa sürüklemiştir. Güvensizlik içinde yaşadığı için halkın da ona karşı yaklaşımı bu şekilde olmuştur. Yaşadığı yere ait olmadığını düşünen aydın halktan yabancılaşmış ve sürgün bir hayat sürmüştür. Bundan dolayı aydın yaşamı boyu çaresiz ve yalnız kalmıştır.¹⁵⁸

Aydınlar kötüye giden toplumu düzeltmede yol gösterici bir rol üstlenmişlerdir. Yol gösterme sürecini sağlayacak olan şey de halk ile iletişim kurmaktır. Aydın, toplumu aydınlatma görevini kendinde gördüğü için topluma karşı yabancılaşmak yerine toplumun bütünlüğünü sağlamaya çalışmalıdır. Aydın, toplumdaki bütün huzursuzluklar ve sıkıntılarla mücadele edip toplumla ortak bir dil geliştirerek sağlam ilişkiler kurup toplumdaki görevini yerine getirmiş olacaktır.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Ercan, “Ziya Gökalp Ve Cemil Meriç’in Aydın Ve Modernleşme Meselesi”, s. 66.

¹⁵⁸ İbrahim Özler, “Türk Aydın-Toplum İlişkisi”, *Dini Araştırmalar*, Eylül- Aralık 2007, C:10, S:29, s. 34-35-36.

¹⁵⁹ Özler, “Türk Aydın-Toplum İlişkisi”, s. 37.

2.1. Aydın ve Toplum İlişkisi Bağlamında Akif – Fikret Kavgasının Mahiyeti

1896 yılında yayımlanan *Servet* dergisi *Serveti Fünun* ismiyle edebi bir dergi haline gelmiş ve bu derginin yönetimine Tefik Fikret getirilmiştir. Böylece bu dergi edebiyata yeni bir soluk getirmeye hevesli olan gençlerin toplandığı edebi alan haline gelmiştir. Tanzimat’la başlayan Batılı faaliyetleri bu dönemde asıl olarak kendini göstermiştir.¹⁶⁰ Batılılaşma faaliyetlerinin zirve noktasına ulaştığı *Serveti Fünun* dönemi verilen eserlerde tam anlamıyla Batılı kimliğine bürünülen bir dönem olmanın yanında teknik ve görünüş olarak da Batı’yı yansıtan, onu örnek alan ve halka aktarılmaya çalışılan dönem olmuştur. Dönemin aydınlarına göre o dönemin en iyisi Batı’da idi. Yine dönemin aydınları Batı’yı idealleştirerek özgürlüğün, güzelliğin, konforun, sanatın kısacası iyi olan her şeyin Avrupa’da olduğu kanısındalardı.¹⁶¹

Tefik Fikret de Batı’nın yaşamını, kültürünü ve düşüncesini Osmanlı’ya anlatma çabasına girmiştir. Bunu yaparken hem edebi kişiliğini kullanmış hem de gazeteci yönünü kullanmıştır. Bazen memurluk da yapan Fikret “fonksiyoner” ve “yönlendirici” modernleşme fikrine sahip olmuştur. Bilinen aydınlardan farkı, dine ve geleneklere yönelik yapmış olduğu eleştirilerdir. Eleştirilerinin asıl nedenini Osmanlı’nın gelmiş olduğu kötü ve bozulmuş devlet yapısı oluşturmuştur. Fikret’in getirmiş olduğu bu eleştirinin altında yatan temel sebep ahlaktır. Fikret deist ahlak görüşünü benimser ve topluma da bunu sunar. Var olan örf ve adetleri bırakıp belirli bir grubu değil bireyi ele alan hümanist bakış açısıyla bakan bir görüşü savunur ve toplumun içine düştüğü kaotik durumun bu şekilde çözülebileceğine inanır. Fikret akli ön plana almıştır ve baskıcı rejim sebebiyle ötekileştirildiğini düşündüğü ülkücü, devrimci kuşağın yapıcı yanlarını göstermiştir. Merkezine insanı yerleştirmiş ve gerçekleştirmek istediği ideallerine insanların ulaşabileceğini söylemiştir. Aydınlanma’nın tekâmülü hümanizm üzerinden olduğu için Fikret’in de fikirlerinin kaynağını “Batı tipi hümanizmi” oluşturur. Hümanizm fikrinin

¹⁶⁰ Abdullah Uçman, “Tefik Fikret”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2012, C:41, s. 9.

¹⁶¹ Cahit Kavcar, “Batı Uygarlığı Karşısında *Serveti Fünun* Romancıları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C:13, S:1, 1980, s. 387-396.

Fikret'teki karşılığı bütün insanların eşit bir şekilde bir araya getireceğini hedef olarak görmesidir.¹⁶²

Fikret, Batı'nın sömürgeci yanlarını da görmüş fakat onun ilgisini çeken ve kafasını yorduğu kısım Batı'nın evrensel hümanist değerleri olmuştur. Batı'nın hızla ilerleyişi, istenilen ile yaşanan arasındaki din farkı Fikret'in dine karşı olan davranışını belirlemiştir. Fikret'in dine karşı geliştirdiği bu tutum onun hem sanat hayatına hem de günlük yaşamına yansımıştır. Milliyetçi bir düşüncede modernleşme fikrini ortaya koyan Ziya Gökalp'e göre Türk Aydınlanma'sını başlatan kişi Fikret'tir ve o önemli bir reformcudur. Ümmetçi olan edebiyatı milli hale getirmiştir ve ona insancıl kapı açan kişi olmuştur.¹⁶³

İslam coğrafyasında modernleşmeye dair atılan adımlar Batı'nın modernleşme baskıları ile ortaya çıkmıştır. Bu baskıların neticesi Batılılaşma diye adlandırılmıştır. Toplum bir yandan modernite savunucularını içinde barındırırken bir yandan da milliyetçi bir tavırla yaşadığı toplumu, dinini, vatanını Batı'ya karşı müdafaa eden bir kitle barındırmıştır. İki zıttın bir arada olduğu, herkesin bir tarafı tercih ettiği bu dönemde yaşayan Akif'i de yaşadığı toplumun geldiği nokta etkilemiştir. Batı'ya karşı tepkisel yönü ağır basmakta olan Akif'e göre Batı'nın iki tane yüzü vardır. Bu sebeple ortaya iki farklı Batı algısı koymuştur. Bunlar; her zaman savunduğu ve Batı'nın örnek alınmasını istediği teknik, terakki, sanayi anlamındaki Batı, biri de Haçlı ideolojisiyle Osmanlı'yı ve İslam'ı emperyalist politikalarıyla boyunduruğu altına almaya çalışan Batı. Akif'in Batı algısını sadece Batı'nın İslam'a ve Osmanlı'ya karşı tutumu oluşturmamıştır. Bu algısının temelini mektepli olması "Fransızca bilmesi, Berlin'e göreve gitmesi, Batı edebiyatına olan ilgisi, yüksek eğitimi sırasında pozitif bilimlerle ilgilenmesi, yabancı ve yurtdışında eğitim almış hocalardan ders alması" gibi etkenler Akif'in Batı'yı iyi okuyup anlamasını sağlamıştır. Batı'yı bilip tanıyan Akif, Doğu'yu da iyi bilmektedir. Nitekim doğup büyüdüğü yetiştiği toplum Doğuludur. Rumelili

¹⁶² Ozan Kocabaş, "Tevfik Fikret'in Türk Modernleşmesindeki Yerine Dâir Bazı Tespitler", *Harsiyât - İlmi, Harsî ve İctimaî Araştırmalar Dergisi Hakemli, Elektronik, Süreli Dergi*. C:1 S:2, Kış/2017, s. 24.

¹⁶³ Kocabaş, , "Tevfik Fikret'in Türk Modernleşmesindeki Yerine Dâir Bazı Tespitler", s. 25.

olan babası ve Buharalı olan annesi neticesinde Akif'in doğduğu ev Doğu-Batı birleşimi üzerine olmuştur. İki farklı yönü bilmesi onun doğduğu eve dayanır ve bu bilinç onun Doğu-Batı sentezinde yetiştirilmesini sağlamıştır. Bu farkındalık neticesinde yetişen Akif kendini Doğu-Batı merkezine İslam'ı koyan bir edebiyatçı pozisyonuna getirmiştir. Ona göre Batı'yı anlamak ve tanımak öncelikle Doğu'yu tanımaktan geçer.¹⁶⁴

2.1.1. Din ve Pozitif İlimler

Akif'e göre Doğu'nun felaha çıkabilmesi için yapması gereken şey, çalışması ve yaşadığı dönemin getirilerine uyum sağlamasıdır. Osmanlı aydını ile muhatapı bu şekilde olmuştur. Aydınlar geri kalmışlığın çaresizliğini fark ettikten sonra Akif'i kendilerine muhatap kabul etmişler, buna nedenler aramışlar ve sebep olarak da Batılı gibi olamamayı göstermişlerdir. Bilindiği üzere modern Batı, bilim teknik alanında ilerlemiş, ekonomik anlamda gelişmiş, dini sınırlandırmış ve var olan hayat biçimine karşı alışılmadık yeni bir düzen kurmuştur. Askeri alanda hâkimiyeti elinde tutan Batı, özellikle Doğu'ya karşı üstünlük sağlamak istemiştir. Kendinden olmayanı Doğu diye nitelendiren Batı, kendisine imrenilecek bir bakış açısı getirmiştir. Gelenekselin yerine modern bir yaşam biçimi oluşturmaya çalışmıştır. Batı her alanda kendini Doğu'dan daha cazip bir hale getirmiştir. Aydınlar bu cazibeden etkilenerek o hayal ettikleri hayatı ithal etmeye çalışmıştır. Bunu hızlandırmak için yeniliklere kapı aralamıştır. Bu nokta Akif'in aydınlar ile anlaşılamadığı, onları eleştirdiği noktadır. Akif, aydınların Batılı olma arzularını “medeniyet” emeline olmalarını eleştirmiştir. Akif'e göre Batı ile hemhal olan aydınlar ilk olarak Batı'nın din ve yaşam birlikteliğini taklit eder. Bunun sonucunda “medenileşememe” durumunun nedenini, İslam'a bağlarlar. Dönemin aydınları terakkinin ve hürriyetin önündeki engeli din olarak görmüşler ve dine karşı duruşu özgürlük olarak algılamışlardır. Felaha kavuşmanın yalnızca Batı'nın yolundan gitme ile olacağını savunmuşlardır. Batı taklit edilmeli, ilerleme önünde engel olarak

¹⁶⁴ Şenol Gündoğdu, *Namık Kemal Ve Mehmed Akif'in 'Batı' Algıları*, (Yüksek Lisans Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2014, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No 368364), s. 85-86.

görülen dine mesafe konulmalıdır.¹⁶⁵ Batı'yı taklit etmek ve onun mebdelerinden faydanlanma zaruretiyiz zannı şunu göstermektedir: Müslüman düşünürlerin çoğu hatalı bir iş ile meşgullerdir ve durumun önemine pek az ilgi ve görüş beslemektedirler.¹⁶⁶

Aydınların kendi özünü bir kenara bırakıp “medeniyet”e girme çalışmaları Akif’e göre girilen bu taklit yolundaki en uç noktadır. Meşrutiyet’in ilanından sonra ülkede Batı tarafını tutanlar, ırkçılık taraftarları ve din birliği taraftarları şeklinde üç tür düşünce ortaya çıkmıştır. Akif’in çatıştığı düşünce grubu, Batı taraftarları olmuştur. Çünkü Batı’nın tarafını tutanların ilk hedefi ve tepkisi, dine yöneliktir. Bundan dolayı halkın dikkatini çeken ve yüzyıllardır devam eden aydın-halk arasındaki mesafe sürekli olarak büyümüştür. Onları ortak paydada tutan dinde yaşanan bu kopukluk, aydınların oluşturduğu aristokrasi sınıfıyla sonuçlanmıştır. Aydın ve halk artık tüm konularda çatışma halinde olmuş, aydının her söylediğini ters algılayan halk, dinde yaşanan bu kopukluğun pozitif ilimlerden kaynaklandığını düşünmüştür. Akif’e göre halkın pozitif ilimlere karşı bu tutumu ilimsiz kalmasına sebebiyet vermiştir. Ona göre Batı’dan ilim ve fenni almalıyız ve bu konuda ittifak etmeliyiz fakat toplumda bunun yapılamama sebebi aydın halk çatışmasının sürmesidir. Burada aydına düşen görev halka karşı çıkmak değil onunla arasındaki uçurumu en aza indirmektir.¹⁶⁷

Akif, şairliğini, yazdığı şiirleri dahi yaşadığı toplumun hizmetine sunmuştur. Toplumun sıkıntılarına çözüm yolları arayan ve halkı teyakkuza tutmaya çalışan Akif, problemlerin temeline inmeye çalışırken “aydın” meselesi üzerinde itina ile durmuştur. Çağdaşı olduğu aydınları analiz edip gerektiği noktalarda eleştirmiş, noksanlıklarını ortaya koymuştur. Akif’in dikkat çektiği önemli bir sorun, aydınların Avrupa merakı karşısında dini ve milli değerleri yok sayarak bozulmasıdır. Bunun neticesinde dini terakkiye karşı bir engel olarak gören kişilerin aydın olarak addedilmesini Akif kabul etmemiştir ve ona göre böyle bir şey mümkün değildir. Bu görüşe mensup olan kişilerden dolayı halk, aydına karşı güvenini kaybetmiş ve cahil kalarak

¹⁶⁵ Erdem Dönmez, “Süleymaniye Kürsüsünde’n Muhalefet”, *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – IV, Mayıs 2014*, s. 20-21.

¹⁶⁶ Ersoy, “Mehmet Akif Külliyyatı”, C:6, s. 508.

¹⁶⁷ Dönmez, “Süleymaniye Kürsüsünde’n Muhalefet”, s. 21-22.

yaşantısına razı olmuştur. Oysa ki, olması gereken şey dini ve milli değerlerin kaybedilmeden yenilenmesi yolunda adımlar atmaktır.¹⁶⁸

2.1.2. Halka Muhalif Aydın

Akif'in muhalefet ettiği aydınlardan biri de Tevfik Fikret'tir. Kavgalarının temelini Doğu-Batı, laiklik-antilaiklik, dindarlık-dinsizlik çatışmaları oluşturmuştur. Görüş olarak birbirinden tamamen zıt ve döneminin önemli karakterleri olan bu iki ismin çatıştıkları nokta dönemin sorunlarından bağımsız olmamıştır. Tanzimat aydınları ile sürat kazanan bir fikri çaba neticesinde İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi fikri akımları ortaya çıkmış her biri belirli ideoloji ışığında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Her aydının savunduğu ve temsil ettiği bir akım olmuştur. Fikri hayatları ve yazın anlayışları açısından toplumu etkileyen Akif ve Fikret aynı çağın çocuğu fakat farklı hayat görüşlerine sahip döneminin büyük şairleri olarak görülmüşlerdir. İkisinin de temsil ettiği ve ortaya koyduğu dünya görüşü birbirinden farklı olmuştur. Batıcılığın temsilcisi Fikret olurken İslamcılığın temsilcisi de Akif olmuştur.¹⁶⁹ İki farklı görüşü savunan döneminin en önemli şairlerinin arasında geçen bu polemikğin meydana gelmesi şaşılacak bir durum değildir. Bu kavgayı başlatan olay, Fikret'in "Tarih-i Kadim" şiiri olmuştur. Orada geçen şu beyitler Akif'i ciddi manada rahatsız etmiştir.

*"Yırtılır ey kitab-ı köhne yarın,
Maktel-i fikr olan sahifaların"*¹⁷⁰

Bu beyitlerden oldukça etkilenen Akif, arkadaşı Mithat Cemal Kuntay'a;

*"Bu adam peygamberime sövdü, babama sövse affederdim, fakat
peygamberime sövmek... Bunu ölürüm de hazmetmem diyordu."*¹⁷¹

¹⁶⁸ Melih Erzen, "Safahat'ta Aydın Eleştirisi", *Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmet Akif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları*: 11 Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2015, s. 237.

¹⁶⁹ Kemal İlhan, *Tevfik Fikret Ve Mehmet Akif Ersoy'da Kötülük Problemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2022, YÖK:Ulusal Tez Merkezi (Tez No.706555), s. 92.

¹⁷⁰ Tevfik Fikret, *Rûbab-ı Şikeste*, haz: Fahri Uzun, İstanbul: İnkılap Kitabevi 1985, s. 22.

¹⁷¹ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif Ersoy Hayatı-Seciyesi-Sanatı*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020, s. 120.

Kutsal değerlerine karşı yapılan hakaretlere tahammül edemeyen Akif bu beyitlere karşılık olarak şu mısraları yazar:

*“Bugün Allah’a söver, sonra biraz bol para ver,
Hiç utanmaz Protestanlara zangoçluk¹⁷² eder.”¹⁷³*

Fikret ise Akif’in yazdığı bu mısralara karşılık olarak “Tarih-i Kadim’e Zeyl” adında ilk şiirin devamı niteliğinde bir şiir yayımlar. Bu şiirde Âkif’e “beynin sağır, gözün kör...”, “Molla Sırat...” gibi ifadeler kullanır.¹⁷⁴

Buna karşılık olarak Akif şu şiiriyle cevap verir:

*“Ne yapsam, neyle kurtarsam şu yatmış inleyen halkı,
Deyip ezberden olsun gezdiğin vâkı’ midir şarkı?
Benim beynim sağır yahut gözüüm körmüş, peki lakin,
Senin görgün yolundaymış da, keskinmiş de idrâkin,
Ne gördün, söyle evladım, ne duydun lütfen izah et.
Hayır, hacet de yok izaha, pek meydanda mâhiyyet.
O mâhiyyet fakat iğrenç, o mâhiyyet fakat çirkin;
Niçin? dersin, sıkılmak hiss-i insanisi yok ilkin.
Evet beynim sağırdır, kâinatım çünkü hep feryad!
İşitmem başka bir ses, milletim eylerken istimdad!
Gözüm göremez, evet, zira muhitim kapkaranlıktır!
Fakat sinemde imânım müebbet fecr-i sâdıkdır.
Kör olmaz ağlayan gözler, sağırlaşmaz tutuşmuş beyn;
Yaşarmaz gözle yanmaz beyni hilkat addeder bir şeyn.
Geçilmez kahkahadan her taraf yangın içindeyken,
Yanan bir sineden lakin ne istersin, nedir öfken?
Beraber ağlamazsın, sonra kör dersin sağır dersin:
Bu hissizlikten insanlık hem iğrensin hem ürpersin.”¹⁷⁵*

Akif ve Fikret kavgası edebiyat tarihinde uzunca süre tartışılan bir konu olmuştur. Öyle ki, kutuplaşmanın belirgin olduğu dönemlerde bu tartışma edebi yönünden ziyade temsil ettiği ideoloji ile ön planda tutularak bu iki şair birbirlerinden zıt kutuplarda değerlendirilmiştir. Fakat buna dair belirtilmesi gereken şey, tartışmaları hep şiir aracılığı ile olmuştur. Her iki şairin de sanat

¹⁷² “Akif’in “zangoç” ifadesi ile hedef aldığı Tefik Fikret’tir. “Kilise hizmetini gören ve çan çalan kimse” (TDK, 1998) anlamına gelen zangoçluk, Fikret’in bu dönemde Amerikalı rahiplerin kurduğu Robert Koleji’nde çalışması dolayısıyladır. Akif’in Fikret’e öfkesinin kaynağı ise Fikret’in “Târih-i Kadim” şiirinde inanca karşı söylediklerinden kaynaklanır.” (Erdem Dönmez, “Süleymaniye Kürsüsünde’n Muhalefet”, s. 25.)

¹⁷³ Ersoy, “Safahat”, s. 519.

¹⁷⁴ Kuntay, “Mehmet Akif Ersoy Hayatı-Seciyesi-Sanatı”, s. 121.

¹⁷⁵ Kuntay, “Mehmet Akif Ersoy Hayatı-Seciyesi-Sanatı”, s. 121-122. (Kuntay, eserinde Akif’in bu şiirini Safahat’ine almadığını belirtmiştir.)

gücünü yok saymamak gerekir. Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra çözümleri farklı olsa da sorunları tespit ve ifade konusunda benzerlik göstermişlerdir.¹⁷⁶

Fikret ve Akif'in aralarındaki bu çatışma dönemin aydınları ile İslam arasındaki uzaklığın görülmesi açısından önem teşkil eder. Fikret örneği, Tanzimat'tan bu yana Batılılaşma sürecinde olan toplumun aydın kesiminin kendi değer ve gelenekleri ile çatışma halini gözler önüne sermektedir. Akif bu sorunu yazarlara muhalefet bağlamında şiirine taşımıştır ve Fikret'i dinsizlikle suçlamıştır. Akif, toplumun felaha çıkmasını İslam'da görmüştür ve insanları İslam'ı yaşamaya davet etmiştir. Akif'in kurmak istediği bu birlik meydana var olan bir toplumsal yapı değil, İslam ahlakıyla biçimlenen bir toplumdur.¹⁷⁷

2.2. İlim ve Marifet

2.2.1. İlim ve Marifet Konusunda Din

Türk aydını, Batılılaşma yönündeki başarısızlıklarının nedenini İslam'a bağlamıştır. Fakat tam aksine İslam, ilimle bir olmuş ve cehalete karşı yeniliğin, ilmin, tekniğin yanında durmuştur. Din asırlardır gerçek âlimler tarafından gücünü korumuştur. Her dönemde olanı olduğundan farklı yansıtan, gerçekleri saptıran, dini istismar eden birtakım kişiler ortaya çıkmıştır. Dini gerçek manasıyla anlamayan kişilerce sergilenen menfi tavırlar dine ve Müslümanlara mal edilmiştir. Bu sebeple din ilerlemenin en büyük engeli olarak görülmüştür. Toplumda ne kadar dinden uzak olunursa o kadar Batı'ya yakın olunacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır.¹⁷⁸

Akif'e göre din ve ilim birbirleriyle asla bir çatışma içerisinde olmamıştır. Çatışma yalnızca yanlış inanca sahip din adamları ve onların yanlışını din olarak kabul eden ilim ehli arasında gerçekleşmiştir.¹⁷⁹ Din ile cehaleti bağdaştıranlara karşı Akif, cahil olanın dininin olamayacağı görüşünde olmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de geçen;

¹⁷⁶ Dönmez, "Süleymaniye Kürsüsünde'n Muhalefet", s. 25.

¹⁷⁷ Dönmez, "Süleymaniye Kürsüsünde'n Muhalefet", s. 26.

¹⁷⁸ Mustafa Özbacı, "Batılılaşma Gayretlerimiz ve Mehmet Akif Ersoy", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C:2, S:1, 1987, s. 197.

¹⁷⁹ Ersoy, "Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?", s. 200.

“Hiç bilenlerle bilmeyen bir olur mu?” (Zümer Suresi,9)
“Eğer bilmiyorsanız, zikir (ilim) ehline sorun.” (Nahl Suresi, 43)

Ayetlerinin yanı sıra Hz. Muhammed’in hadis-i şerifleri de bu ayetleri destekler niteliktedir:

“Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz.” (Bursevi Ruhul Beyan)
“İlim Çin’de bile olsa gidiniz, alınız, tahsil ediniz.”(Beyhaki)
“Her şeyin bir yolu var, cennetin yolu da ilimdir.” (el- Menavir)
“Hikmet müminin yitik malıdır, nerede bulursa alır.” (Tirmizi)
“Kadın erkek her Müslümana ilim öğrenmek farzdır.” (İbn Mace)

Ayet ve hadislerle desteklenen ilim dinden ayrı düşünülemez. İlimin önemini anlatan böyle bir Peygamberin dininde ataletle yer yoktur. Din de dinin elçisi de çalışmayı emreder. Buna yönelik olarak Akif çalışmak kelimesinin üzerinde çok durmuştur. Kendi atalet ve beceriksizliğini dine yükleyen ve bunun üzerini saçma şeylerle kapatmaya çalışanların karşısında olmuştur. Ona göre din ölümler için değil diriler içindir ve Kur’an sadece mezarlıkta okunmak için gönderilmemiştir. Dinin diri bir şekilde kalması ilme ve çalışmaya bağlıdır.¹⁸⁰

Akif, bununla ilgili *Safahat*’ta şöyle bahseder:

“Ölümler dini değil, sen de bilirsin ki, bu din.
Diri doğmuş, duracak dipdiri, durdukça zemin.”¹⁸¹

Akif’e göre İslam dini, medeniyet ile insanın arasında bir uçuruma sebep olmaz. Tam tersine medeniyet insanı daha da güçlendirme görevi görür. Medeniyet ve İslam birlik olduğu takdirde medeniyet İslam’ın en büyük destekçisi ve kuvveti olacaktır. Eğer bu durum gerçekleşirse âtıl hal Müslümanların üzerinden kalkmış olacaktır.¹⁸²

İslam ilerlemeye engel teşkil etmemektedir. Bu durum üzerinde bütün İslamcılar ittifak etmiştir. Muasırlaşma faaliyetleri ise İslam’ın terakkiye engel olduğu düşüncesiyle Batı’ya dönülmesi Müslümanların yapmış olduğu hata olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple Batı’nın yalnızca ilim ve sanayisini

¹⁸⁰ Özbacı, “Batılılaşma Gayretlerimiz ve Mehmet Akif Ersoy”, s. 204.

¹⁸¹ Ersoy, “Safahat”, s. 783.

¹⁸² Ersoy, “Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?”, s. 181.

kabul etmeliyiz. Onların ahlakını, adetlerini hayat tarzlarını kabul edemeyiz.¹⁸³

Said Halim Paşa “Dinin ilerlemeye engel olduğu” düşüncesinin Batı’dan geldiğini söyler. Bu fikir beraberinde maddeci düşünceyi barındırır. Maddeci düşünme, dinsizliği beraberinde getirir. Bu fikrin ortaya çıkış sebebi Hristiyanlığın inançları ile ilim ve fennin birbirleriyle çatışması ve uzlaştıramamasıdır. İslam’da böyle bir anlaşılamama durumu söz konusu değildir. İslam inançlarıyla bilim çatışmaz, aksine birlikte bir bütünü oluştururlar. Said Halim Paşa’ya göre İslam dünyasında ortaya çıkan bu yanlış düşüncelerin nedeni, toplumu aydınlatma konusunda sorumlu olan kişiler Batı’yı ve oradaki gelişmeleri gerektiği şekilde takip edememişler ve yaşanan son gelişmelere karşı yabancı kalınması milli gelişimi sekteye uğratıp bizi Batı’nın gerisine düşürmüştür. Bu duruma gelmeye sebep olan din değil dönemin alimleri ve ileri gelenleridir. Suçlanması gereken din değil onlar olmalıdır. Fakat tam tersi olarak dini suçlamışlardır. Said Halim Paşa’nın, bu fikrin doğru olduğuna yönelik savunduğu gerekçe Osmanlı’nın geçmişine bakılması gerektiği olmuştur. Ona göre dinin hiçbir sorumluluğu yok, onu anlayamayanların sorumluluğu vardır.¹⁸⁴

2.2.2. Akif’in Geri Kalmışlık Çıkarımı ve Batı’dan Alınması Gerekenler

*“Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:
Medeniyette teatisi umumen Şark’ın,
Yalnız bir yolu takip ederek kabildir;
Başka yollarda selâmet gözeten gafildir.
Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı.
Aynı izden sağa yahut sola hiç sapmamalı.
Garb’ın efkârını mal etmeli Şark’ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; yani:
İçtimaî, edebî, hâsılı her meselede,
Garb’ı taklit edemezsek, ne desek beyhude.
Bir de din kaydını kaldırmalı, zira o belâ,
Bütün esbâb-ı terakkimize engel hâlâ!”
Gelelim şimdi, ne merkezde avamın hissi...
Şüphe yoktur ki tamamıyla bu fikrin aksi:
Görenek neyse, onun hükmüne münkâd olarak,*

¹⁸³ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 15. Basım 2022, s. 56-57.

¹⁸⁴ Hilmi Türkyılmaz, “İslamcı Bir Düşünür, Said Halim Paşa’nın Batılılaşmaya Bakışı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2021, S:54, s. 21.

*Garb'ın efkârını, asarını düşman tanımak;
Yenilik namına vahy inse kabul eylememek.
Şöyle dursun o teceddüt ki, dışardan gelecek,
Kendi milliyetinin kendi muhitinde doğan
Yerli, hem haklı teceddütlere hatta udvan!
Müşterek hissi budur işte avamın sizde.*"¹⁸⁵

Akif bu mısraları ile halka Süleymaniye Kürsüsü'nden seslenmiştir. Halka batılılaşmayı ilk kez bu mısralarla dile getirmiştir. Akif'in mısralarının muhatabı, Batı'ya eğitim almak için giden ve oradaki yenilikleri yakından takip etmek üzere gönderilen gençlerdir. Gençlerden pozitif bilimlerdeki gelişmeleri, yenilikleri getirmelerini istemiştir. Tanzimat süreciyle başlayan Avrupa'ya öğrenci gönderme faaliyeti, Akif'e göre gönderilen gençler döndüklerinde kültürlerini ve benliklerini kaybetmişlerdir. İçlerinden bir kısmı Avrupa'nın medeniyetine erişebilmek için İslam Dini'nin ve Türklüğün bırakılmasının zorunluluğuna inanmıştır. Akif, halk ile ters düşen bu düşünceleri ve halk aydın kopukluğunu dile getirmiştir. Bir yandan halkın Batılılaşma tepkileri bir yandan aydınların halka karşı ön yargılı olması ve Batı taklitçiliği anlayışı kendini göstermiştir. Her milletin yaşamı, kültürü birbirinden farklıdır ve bu yüzden taklit ile yapılan hiçbir yeniliğin kalıcı olamayacağını *Safahat*'ında şöyle dile getirmiştir.¹⁸⁶

*"Ne yapsa Avrupa, bizlerce asl olan hareket:
"O halde biz dahi yaptık!" deyip hemen taklîd.
Bu türlü bir yenilikten ne hayr edersin ümid?"*¹⁸⁷

Akif'e göre Doğu'ya ve Batı'ya hakim olduğumuz dönemlerdeki gücümüzle dahi "kayd-ı taklidden azade" bir varlık gösterememekle birlikte daima taklide başvurduk. Ona göre her topluluk için kendinden daha ileride ve yetenekli olarak gördüğü bir diğer topluluğu taklid etmek doğal bir şeydir.¹⁸⁸ Fakat taklide başvurulacak şeyler konusunda alınması gerekenleri almalıyız. O halde İslam ülkelerinde uygulanmakta olan eğitim programların, sosyal davranışların, siyasi işlerin onarımı için çalışmalıyız. Batı'yı taklit etme noktasında onların kendi dinlerine, adetlerine, lisanlarına, milli ve vatani

¹⁸⁵ Ersoy, "Safahat", s. 517-518.

¹⁸⁶ Kadir Şeker, "Mehmet Akif'te Doğu-Batı Düşüncesi", *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler 1. Cilt, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi* Kasım 2008, s. 455-456.

¹⁸⁷ Ersoy, "Safahat", s. 591.

¹⁸⁸ Ersoy, "Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri", s. 4.

işlerine nasıl sahip çıktıkları konularını taklid etmeli, yoksa bizzat dinlerini, adetlerini, kendi toplumlarına ait olanları almaya yeltenmemeliyiz.¹⁸⁹

“Dini taklid, dünyası taklid, âdâtı taklid, kıyafeti taklid, selâmı taklid, kelâmı taklid, hülâsa her şeyi taklid olan bir milletin efradı da insan taklidi demektir ki kâbil değil hakiki bir hey’et-i içtimâiye vücuda getiremez, binaenaleyh yaşayamaz.”¹⁹⁰

Mehmet Akif, Batı’dan alınması gerekenleri *Safahat*’ındaki dizelerde belirtmiştir:

*“Sade Garb’ın ilmine dönsün yüzünüz.
O çocuklarla beraber (ihvan), gece gündüz didinin
Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin
Fen diyarından sızan nâmütenahi pınarı
Hem için, hem getirin yurda o nâfi suları.
Aynı menbaları ihyâ için artık burada
Kafanız işlesin oğlum, kanal olsun arada.”¹⁹¹*

Berlin Hatıraları şiirinde Batı’ya dair örnek alınması gereken noktaları dile getirmiştir:

*“Geçen muharebeden şanlı bir celâdetle
Çıkınca verdiniz evlad-ı memleket elele;
Çalıştınız gece gündüz, didindiniz o kadar,
Ki hâyuhûy-u tekâmülle cenge döndü hazar!
Sükûn-u mutlak olan sulha verdiniz hareket;
Zamanı, tayy-i vakâyide geçtiniz, hayret!
Bu seyri alması kâbil mi diğer akvâmın?
Koşarsalar da giderler izinden eyyâmın.
Nüfusunuz iki kat arttı, ilminiz on kat;
Uçurdunuz yürüyen fenne taktınız da kanat.
Zemini satvetiniz tuttu, cevvi sanatınız;
Yarın müsahharınızdır, bugün değilse, deniz.
Terakkiyâtınız artık yetişti bir yere ki:
Maârif oldu umûmun gıdâ-yı müştereki.
Havâssınız yazıyorken avâmınız okudu,
Yazanların da okutmaktı, çünkü maksûdu.”¹⁹²*

Akif, Batı’ya özenilecek tarafların ilim, fen ve teknik alanlarda olması gerektiğinin üzerinde durmuştur. O, körü körüne yapılan taklitçiliğin karşısında yer almıştır. Aynı şekilde halkın da yeniliğe ve terakkiye karşı koyduğu taassubi tavrı hoş karşılamamıştır. Akif’e göre halkın bu tavrının

¹⁸⁹ Mehmet Akif Ersoy, *Mehmet Akif Külliyyatı*, haz:İsmail Hakkı Şengüler, İstanbul: Mert Yayıncılık 1991, C:8, s. 377.

¹⁹⁰ Ersoy, “Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?”, s. 81.

¹⁹¹ Ersoy, “Safahat”, s.724.

¹⁹² Ersoy, “Safahat”, s. 689.

sebebi aydınlardır. Halkına ve milli değerlerine yabancılaşan aydınlara karşı halk böyle bir tepki vermiştir.¹⁹³ Akif halk-aydın çatışması ile alakalı şu dizeleri dile getirmiştir:

*“Sizde erbab-ı tefekkürle avamın arası Pek açık.
İşte budur bence vücudun yararı,
.....
Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:
“Medeniyette teatisi umumen Şark’ın,
Yalnız bir yolu takip ederek kabildir;
Başka yollarda selâmet gözeten gafildir.
Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı.
Aynı izden sağa, yahut sola hiç sapmamalı.
Garb’ın efkârını mal etmeli Şark’ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; yani
İçtimâî, edebî, hasılı her meselede,
Garb’ı taklit edemezsek, ne desek beyhude.
Bir de din kaydını kaldırmalı, zira o belâ,
Bütün esbâb-ı terakkimize engel hâlâ!”
Gelelim şimdi, ne merkezde avamın hissi...
Şüphe yoktur ki tamamıyla bu fikrin aksi:
Görenek neyse, onun hükmüne münkâd olarak,
Garb’ın efkârını, asarını düşman tanımak;
Yenilik namına vahy inse kabul eylememek.
Şöyle dursun o teceddüt ki, dışardan gelecek,
Kendi milliyyetinin kendi muhitinde doğan
Yerli, hem haklı teceddütlere hatta udvan!
Müşterek hissi budur işte avamın sizde.”¹⁹⁴*

Akif, Batı’nın uygarlığına ulaşmak için onun örnek alınıp yeniliklerinin takip edilmesi ve Doğu’nun kendinde bunları uygulayabilme yöntemlerinin bulunmasının elzem olduğunu savunmuştur. Bunun yanında İslam’ın çağdaşlaşma önünde engel olarak görülmesine karşı çıkmıştır. Akif’e göre bir eksiklik, hata, kusur varsa bunun kaynağı İslam dininin kendisi değil İslam’ı yanlış anlayıp yorumlayan ve bu yanlışları yaşayıp da bunu dindenmiş gibi gösterenlerden kaynaklanmaktadır. Artık din eskisi gibi yaşanmayıp dinin temeli bir yana bırakılmış yalnızca şeklen bir din anlayışı gelişmiştir. Akif bu görüşü ortadan kaldıracılamak amacıyla İslamcılık düşüncesini benimsemiştir. Bu düşüncenin amacı Müslümanları batıl inançlardan kurtarmak, gerçek anlamda İslam’ı yaşatmak ve bunları insanların yaşamlarına aktararak maddi manevi bilinçli bir davranışa dönüştürerek tam anlamıyla istenilen bir

¹⁹³ Ersoy, “Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?”, s. 81.

¹⁹⁴ Ersoy, “Safahat”, s. 517-518.

Müslüman olmalarını sağlamaktır. Bu nedenle Batılı düşünceye sahip olanların Doğu'daki geriliğin nedeninin ortaya attıkları gibi problem, İslam değil, İslam'ı iyi anlayamama ve dinin uygulanmasındaki zafiyetlerdir.¹⁹⁵

Akif, Müslümanları İslam dairesinden çıkaracak tehlikelere karşı onları uzak tutmaya çalışmıştır. Akif bu noktada Japonya örneğini vermiştir. Japonların Batı'nın yalnızca ilmini aldığını, kendi öz milli değerlerini muhafaza ettiklerini söylemiştir. Bu örnekle kendisini savunduğu düşüncenin kanıtlanmış halini ortaya koymuştur. Japonların bu tavrı neticesinde Akif, kendi değerlerimizi yitirmeden onu muhafaza ederek medeniyet seviyesine ulaşabiliriz fikrini ortaya koymuş ve onların takındıkları tavra hayranlığını şu şiirle dile getirmiştir:¹⁹⁶

*“Sorunuz, şimdi Japonlar da nasıl millettir?
Onu tasvire zafer-yâb olamam, hayrettir!
Şu kadar söyleyeyim: Dini mübinin orada,
Rûh-u feyyazı yayılmış, yalnız şekli Buda.
Siz gidin, safvet-i İslâm'ı Japonlarda görün!
O küçük boylu büyük milletin efradı bugün,
Müslümanlıktaki erkânı siyânette ferid;
Müslüman denmek için eksiği ancak tevhid.
Doğruluk, ahde vefa, va'de sadakat, şefkat;
Âcizin hakkını ilâya samimi gayret;
En ufak şeyle kanaat, çoğa kudret varken;
Yine ifrat ile vermek, veren eller darken;
Kimsenin ırzına, namusuna yan bakmayarak,
Yedi kat ellerin evlâdını kardeş tanımak;
“Öleceksin!” denilen noktada merdane sebat;
Yeri gelsin gülererek, oynayarak terk-i hayat,
İhtirâsât-ı husûsiyyeyi söyletmeyerek,
Nef-i şahsiyi umûmunkine kurban etmek;
Daha bunlar gibi çok nâdire gördüm orada...
Âdemin en temiz, ahfâdına malik bir ada.
Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...
O da sahiplerinin lâhik olan izniyle.”¹⁹⁷*

Japonya'nın modernleşmesi Meiji Restorasyonu ile başlamıştır ve özgün bir yapı taşımaktadır. Meiji döneminde atılan modernleşme adımları devletin bu yönde hareket etmesi sonucunda Japon toplumunun terakkisine rehberlik

¹⁹⁵ Emine Gözde Özgürel, “Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Batı Medeniyetini Olumluyıcı Yaklaşımlar”, *Gazi Türkiyat*, Güz 2014/15 , s. 144.

¹⁹⁶ Hasan Yürek, “Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Geri kalmışlığın Sebepleri Ve Çözüm Önerileri”, *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Bildiriler Kitabı*, Ekim 2011, s. 124.

¹⁹⁷ Ersoy, “Safahat”, s. 506-507.

etmiştir. Böylece kurumsal yapılanması önemli bir noktaya kadar biçimlenmiştir. Japonya örneği modernleşme konusunda ender ve muadili olmayan bir ülke olarak görülür. Bunun sebebi 20. yüzyılın başlarında Japonyalılar modernleşme konusunda Batı ile aynı seviyeye gelmiş ve bunu yapan tek Batılı olmayan toplum olmuştur. Modernleşme açısından Japonya'ya karşı geliştirilen genel kabuller, Batı'nın sadece bilim ve tekniğini almış olduğu düşüncesidir. Meiji döneminde reformlar gerçekleştirilmiş ve bu reformlar sayesinde Japonya, istenildiği gibi düzenli bir biçimde kalkınan, güçlü ve zenginleşen ülke durumuna gelmiştir.¹⁹⁸

Akif'e göre Japonlar Batı'dan alınması ve alınmaması gereken iyi kötü tarafları birbirlerinden ayırabilmiş ve ona göre tercihlerini yaparak Batı'dan almış olduklarını kendi kültür ve geleneğiyle ortak paydada birleştirerek yollarında hızlı bir şekilde ilerlemişlerdir. Bundan ötürü Japonya özgün bir modernleşme örneği olarak karşımıza çıkmıştır. Akif, Batı karşısında bilim teknoloji açısından geride olan Müslüman toplumunu bu durumdan kurtarabilmenin yollarını aramıştır. Ona göre bu durumdan kurtulmanın yolu başka bir uygarlığın içine girmek değil aksine meydana gelen her koşula rağmen özgünlüğünü koruyabilmektir.¹⁹⁹

Akif'in eleştirdiği bir diğer nokta ise halkın İslam'ı algılayış biçimi olmuştur. O, halkı Kur'an-ı anlamaktan ziyade dini vecibeleri taklit ederek dua ezberleyen şeklinde tanımlamıştır. Anlama bakmadan taklit ve ezbere başvuran halk, Akif'e göre tembelliklerini hurafelerle meşrulaştırdıkları için başarısız olmaları kaçınılmaz bir durum olmuştur. Akif ilhamın önce Kur'an'dan alınıp sonra da bilimsel metotla kaynaştırılması gerektiğini düşünmüştür. Akif, "marifet"i Batı'dan, "fazilet"i de İslam'dan alarak bu ikisini sentezlemeye başlamıştır. Çünkü Akif'e göre "Asım'ın nesli" Batı'dan aldığı bilimsel bilgiyle "marifet" elde ederken "fazilet"ten de uzaklaşmamalıdır.²⁰⁰

¹⁹⁸ Ahmet Demir, "Abdürreşit İbrahim Etkisiyle Mehmet Akif Ersoy'da 'Batı-Dışı Modernleşme Örneği Olarak Japonya' Düşüncesi", *Hitit İlahiyat Dergisi*, C:21, S:2, 2022, s. 1052-1053.

¹⁹⁹ Demir, "Abdürreşit İbrahim Etkisiyle Mehmet Akif Ersoy'da 'Batı-Dışı Modernleşme Örneği Olarak Japonya' Düşüncesi", s. 1057-1058.

²⁰⁰ Onur Alp Yılmaz, "Mehmet Akif Ersoy Ve Ziya Gökalp'in Milliyetçilik Anlayışları Üzerine Mukayeseli Bir Değerlendirme", *Kabulünün 101. Yılında İstiklâl Marşı ve Milli*

Kimilerine göre Doğu-Batı sentezi kimilerine göre Batı'dan alınanlara karşı seçmeci bir tavır olarak adlandırılan “Asrın idrakine İslam’ı söyletme” fikrine dair Akif’in işaret ettiği nokta “marifet” ve “fazilet” olmuştur. Bu fikrin devamlılığını sağlamak yalnızca ilim ve içtihat alanında gelişmiş ilim adamları ve bu ilim adamlarının yetiştirilmesini sağlayacak okulların olması gerektiğidir. Akif, bunun aksi olduğu takdirde işin ehli olmayan ve yetersiz kimselerce yapılan işlevlerin sonuçsuz kalacağını söylemektedir. Akif’in “*Alınız ilmini Garbın yalnız*” şeklindeki bu “seçmeci” tavrı, Batı karşıtlarının “Batı’nın teknolojisi alındığında kültürü de kendiliğinden alınmış olur” şeklinde yapılan itirazlar, Akif’in eleştirildiği noktalardandır. Bir kültürün sisteminde bir kurum değiştirilince başka kurumları da değiştirmek gerekir. Bu düşünceden yola çıkarak dönemin İslamcı münevverleri Batı’dan alınanları göz önünde bulundurarak kültür ve tekniğin birbirinden ayrılamayacağını savunmuşlardır. Tekniği ortaya çıkaran da bir kültürdür ve bu ikisi birbirinden bağımsız düşünölemeyeceği için tekniği kabul edenler onunla birlikte kültürü de mecburi olarak almak durumunda kalmışlardır. Akif’in ortaya koyduğu “seçmeci” tavır gerçekleşmemiştir. Batı’nın tekniği alındığı an kültürü de beraberinde gelmiş değildir. Bilakis tarihsel ve sosyolojik koşullar diretilerek Batı kültürü alınmıştır.²⁰¹

Akif, milli kültür korunarak bir kimlik değişikliğine de gidilmeden Batı’nın gelişmelerinin alınması gerektiği görüşünü savunur. Ona göre bu gelişmeler tüm insanlığı kapsar yani evrenseldir. *Safahat*’ta bu konuya değinerek Batı’yı yetişilmeye çalışılan bir uygarlık haline getiren gelişmişliği ve bunu meydana getiren mantaliteyi methetmiştir. Bunu yaparken bir yandan da Doğu-Batı mukayeseleri yapmış ve Doğu’nun muasır seviyeye yetişememe nedenlerini İslam’dan uzaklaşma, kaderci bir anlayış sergileme

Şairimiz Mehmed Âkif Ersoy 2. Uluslararası Sempozyumu 12 Mart 2022 / İstanbul, Kongre kitabı, s. 74.

²⁰¹ Nazmi Yıldırım, “Mehmet Akif’in Gelenek Ve Yeniliğe Bakışı”, *Mehmet Akif Ersoy’un Safahat Adlı Eserinde Geri kalmışlığın Sebepleri Ve Çözüm Önerileri, Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Bildiriler Kitabı*, Ekim 2011, s. 486-487.

ve çaba göstermeden tevekkül etmek gibi sebepler olarak belirlemiş ve bu durumu sert bir dille tenkit etmiştir.²⁰²

Akif, tembelliğe duçar olan Müslümanları yazılarında eleştirerek yalnızca öteki dünyayı düşünüp onu imar etmenin yanında yaşadıkları dünyaya karşı da sorumluluklarını yerine getirmelerini ister. Burada Akif dine aykırı bir şey söylemez. Zira dinin bizden istediği şey dünya ve ahiret dengesini sağlayarak yaşamaktır. Akif'in amacı yalnızca yaşanılan çağ neyi gerektiriyorsa ona uygun bir şekilde yaşamak, çağdaş olmayı gerektiriyorsa bunun için Batı'nın müspet taraflarını almak ve bu yolda Müslümanlara çözümler sunmaktır. Akif'e göre medeniyet yoksunluğunun sebebi din değildir. Hatta o, dinin bu yönde destekleyici bir kuvvet olduğunu söyler. Tek sorun İslam'ın Müslümanlar tarafından gerektiği şekilde anlaşılamamasıdır.²⁰³

Akif'in İslamcı tavrından kaynaklı olarak Batı'ya karşı olduğuna dair bir düşünce vardır. Oysa Tanzimat'tan beridir devlet yönünü Batı'ya çevirmiş ve bu doğrultuda adımlar atmaya çalışmıştır. Bundan dolayı Osmanlı'da ortaya çıkan düşünce akımları, çağdaşlaşma yönünde olmuştur. Bütün bunlar göz önüne alındığında Akif çağdaşlaşma taraftarıdır ve bunu savunmuştur. Fakat bunu Müslüman bir düşünür olma özelliği ile yapmıştır.²⁰⁴

Akif, Batılılaşmaya karşı değildir. Kendi ağzından şunları söylemiştir:

*“Sakın bu sözlerimden benim ilim düşmanı, ma'rifet düşmanı, terakkî düşmanı olduğuma zâhib olmayınız. Benim bütün insanlar hesabına, bilhassa dindaşlarım namına istediğim bir medeniyet varsa o da her manâsıyla pâk, yüksek, namuslu, vakarlı bir medeniyettir, yani bir medeniyet-i fâzıladır.”*²⁰⁵

Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet modernleşmesi farklı fikirler ışığında yorumlanmıştır. Buna dair kendi düşüncesinde İslam'ı merkeze alan ve önemli düşünürlerden olan Akif'in “Asım'ın Nesli” düşüncesi kendi

²⁰² Özgürel, “Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Batı Medeniyetini Olumlayıcı Yaklaşımlar”, s. 146.

²⁰³ Abdulvahit İmamoğlu, “Mehmet Akif'te Medeniyet Kavramı”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, C:21, S:3, 2020, s. 169.

²⁰⁴ Çapku, “Çağdaş Türk Düşüncesi Üzerine”, s. 91-92.

²⁰⁵ Mehmet Akif Ersoy, “*Tefsir Yazıları ve Vaazlar*”, haz: M. Ertuğrul Düzdağ, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara; 2. Baskı 2013, s. 180.

yurdunda kalarak modernleşme fikrini düşünce olmaktan çıkarıp hayata geçirecek ideal bir nesile vermiş olduğu isimdir. Kendi kültürüne bağlı kalıp dünyada olan gelişmeleri takip ederek çağına ayak uyduran gayretli, ahlaklı bir gençlik örneğidir.²⁰⁶

2.2.3. Batılı Devletlerin Konumu

Akif, medeniyete karşı “iyimser” bakışını ilk şiirlerinde göstermiştir. Fakat iyimser bakışında Birinci Dünya Savaşı’nda toplumu saran çöküş psikolojisinin etkisiyle görüşlerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bunun neticesinde medeniyetin temsilcisi olarak görünen ve yegâne amaçları “sömürgeci” hırslarını doyurmak olan Batı’nın medeniyet anlayışlarındaki farkı ve bu farkın ortaya koyduğu “vahşetleri” eleştirmiştir.²⁰⁷

Akif bu durumu *Safahat*’ında şöyle eleştirmiştir:

*“Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar:
Dipçik altında ezilmiş, paralanmış kafalar!
Bereden reng-i hüviyyetleri uçmuş yüzler!
Kim bilir hangi şenâatle oyulmuş gözler!
“Medeniyet” denilen vahşete lânetler eder,
Nice yekpare kesilmiş de sırtmış dişler!
Süngülenmiş, kanı donmuş nice binlerle beden!”*²⁰⁸

Batılı devletler 19. yüzyılın ortalarından itibaren kendilerine, “medeniyeti” geride olduğunu düşündükleri Doğulu ülkelere götürme vazifesini yüklemişlerdir. Edindikleri bu vazifenin altında Batı’nın pragmatik amaçları yatmaktadır. Batılılar sunmuş oldukları medeniyet vazifesinin karşılığında geri kalmış diye adlandırdıkları toplumların zenginliklerini kendilerine bedel olarak almışlardır. Bu durum Batı toplumunun gerçek amaçlarını gizleyememiştir. Tehlikenin farkında olan Akif ise yaşadığı toplumu şu sözlerle uyarmıştır:²⁰⁹

*“Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyet denilen kahbe, hakikat, yüzsüz.”*²¹⁰

²⁰⁶ Çapku, “Çağdaş Türk Düşüncesi Üzerine”, s. 87.

²⁰⁷ Turgay Anar, “Mehmet Akif Ersoy’un Safahat’ta Medeniyet Kavramına Bakışı Ve Batı Medeniyetine Yönelttiği Eleştiriler”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2013, C:6, S:2, s. 59.

²⁰⁸ Ersoy, “Safahat”, s. 546.

²⁰⁹ Anar, “Mehmet Akif Ersoy’un Safahat’ta Medeniyet Kavramına Bakışı Ve Batı Medeniyetine Yönelttiği Eleştiriler”, s. 59-60.

²¹⁰ Ersoy, “Safahat”, s. 789.

Akif, medeniyet kavramını Batı'nın teknik anlamdaki ilerlemesi anlamında kullanmamıştır. Batı'nın, Doğu devletlerine karşı yaptıkları sömürgeler, hak tanımazlıkları ve vahşetleri anlamını içeren ironik bir üslup kullanmıştır. “Hakkın Sesleri” şiiri buna örnek teşkil eder.²¹¹

*“Ey bu toprakta birer na’ş-ı perişan bırakıp,
Yükselen, mevkib-i ervâh... Sakın arza bakıp;
Sanmayın, şevk-ı şehâdetle coşan bir kan var...
Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var!
Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdarımıza!
Tükürün: Belki biraz duygu gelir arımıza!
Tükürün cebhe-i lâkaydına Şark’ın, tükürün!
Kuşkulansın görelim, gayreti halkın, tükürün!
Tükürün milleti alçakça vuran darbelere!
Tükürün onlara alkış dağıtan kahbelere!
Tükürün Ehl-i Salib’in o hayâsız yüzüne!
Tükürün onların asla güvenilmez sözüne!
Medeniyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün!”²¹²*

Akif, Doğu ve Batı’yı gözlemleme ve değerlendirme açısından şanslı bir düşünür olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman hükümeti, Almanya’daki Müslüman esirlerinin hallerini göstermek için müttefiki olduğu Osmanlı’yı Almanya’ya davet etmiştir. Akif bu davete Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile dâhil olmuş Berlin’e gönderilmiştir ve Batı’yı bizzat gözlemleme imkânı bulmuştur. İşgal altında olan birçok Müslüman ülkelerini bilinçlendirme çalışmaları da bu teşkilatın desteği ile gerçekleşmiştir. Berlin ziyareti Akif’e Batı’nın iki yüzünü de göstermiştir. Batı’nın hem bilim ve teknik anlamda gelişmiş olan yüzünü hem de İslam dünyasından nefret eden yüzünü görmesine imkân sağlamıştır. İşgal altındaki Müslüman ülkeleri ziyareti sırasında Batı’nın emperyalist yüzünü görmüştür. İki tarafı da birbirleriyle kıyasladığında Batı’nın bilim, teknik, edebiyat, sanayi gibi alanlarda Doğu’dan ileride olduğunu görmüş ve buna hayran kalmıştır. Batı’nın gelişmişliğini bizzat Berlin seyahatinde gözlemleyen Akif, orada kaldığı otel ile İstanbul’un “bitli, pireli, tahta kurulu otelleri ile karşılaştırır; yerden ısıtmalı kalorifer sitemi, oteldeki aydınlatma sistemi, trenler, yollar,

²¹¹Anar, “Mehmet Akif Ersoy’un Safahat’ta Medeniyet Kavramına Bakışı Ve Batı Medeniyetine Yönelttiği Eleştiriler”, s. 60.

²¹² Ersoy, “Safahat”, s. 547.

binalar” Akif’i oldukça etkilemiştir. Ona göre eğer maddi unsurlar medeniyeti oluşturusaydı Batı, Doğu’nun oldukça ilerisindedir.²¹³

Bu konuya dair Gaspıralı, Batı’da meydana gelen gelişmelere kaşı duyarlı olmuş ve takdir etmiştir. Fazlalaşan haberleşme araçları ve gelişmişliğin bir unsuru haline gelmiş olan madenlerin işlenmesi ve çeşitli alanlarda kullanılması bütün bunların hepsi Batı’nın önemli bir gelişme katettiğini gösterir. Gerçekleşen tüm gelişmeler, bilim ve teknik üstünlükler uygarlığın beşiği şeklinde görülen Batı’nın toplumun refahına aracılık ettiği düşüncesini tam anlamıyla ispatlamaz. Çünkü terakki bir uygarlıktan bahsedebilmek için birbirinden farklı kesimlerden gelmiş olan toplumun refah içinde hayatını idame ettiriyor olması gereklidir. Gaspıralı’ya göre “büyük yerleşim yerleri, büyük ibadethaneler, fabrikalar ve savaş teçhizatı” gibi şeyler uygarlığın büyüklüğünü gösteren etmenlerden değildir. Ona göre bir uygarlığa büyük diyebilmek bu alanlarda ilerlemiş olmasıyla ilişkili bir durum değildir. Toplumda yaşayan insanların ekseriyetinin yaşamda var olan şeylerden ne kadar faydalandığı ile ilişkili bir durumdur.²¹⁴

Akif, “Berlin Hatıraları” şiiri ile Almanya’daki gözlemlerini ortaya koymuştur. Ona göre Almanlar, “Avrupa’nın vicdan sahibi kavmidir.” Yani dönemindeki diğer Batılı ülkeler olan İngiltere, Fransa’ya göre daha ılımlı bir konumdadır. Bu şiirinde İngiltere ve Fransa’yı ciddi şekilde eleştirmiştir. Geri kalmış olan ülkeler üzerinde gerçekleştirdikleri sömürge faaliyetleri, zulümler eleştirilmelerinin sebebi olmuştur.²¹⁵

İlim ve teknik açıdan insanlığa epey şeyler kazandıran Batı uygarlığı, I. Dünya Savaşı’nda kazandığının fazlasını almıştır. Çarlık devrilince Rus soyluları ayrıcalıklarını ve servetlerini kaybetmiş ve yedi sene süren savaş elli milyona yakın insanın etkilenmesine neden olmuştur. İnsan artık “yırtıcı hayvan” seviyesine düşmüştür. Batı maddi terakkisini gösterdiği kadar

²¹³ Hasan Aydın, “Mehmet Akif Ersoy’un Uygarlık İmgesi : Doğu’nun Ve Batı’nın Eleştirisinden ‘Medeniyet-i Fazıla’ya”, *Kelam Araştırmaları*, C:10, S:1, 2012, s. 61-62.

²¹⁴ Bağdagül Kır, “İsmail Gaspıralı’nın Medeniyet Anlayışı”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C:8, S:10, 2021, s. 404.

²¹⁵ Mustafa Gencer, “Dinleri var, işimiz gibi, işleri var dinimiz gibi”: Mehmet Âkif’in, Avrupa ve Osmanlı Modernleşmesi Hakkındaki Düşünceleri”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de Bilgi Şöleni, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmed Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları*:10, Ankara 2015, s. 84.

manevi terakkisini ihmal etmiş göstermemiştir. Gerçek anlamdaki Batı uygarlığının ne olduğunun herkesçe bilinmesi gerekmektedir.²¹⁶

Akif, Batı'nın Asyalılara yaptığı zulümlere dair İngiltere'yi örnek vermiştir. İngilizler Hindistan'ı işgal etmişler ve insan ayrımı yaparak İngiliz ve Hintli şeklinde ayrı mahalleler oluşturmuşlardır. Hintlilerin İngilizlerin olduğu yere girmesi mümkün olmamakla birlikte Hintli'nin temiz giyinmek için bile vergi vermesi gereklidir. Hastanelerde koğuşları, trenlerde vagonları ayrıdır. İngilizler insanlık dışı davranışlarda bulunmuşlardır. Hatta Hintlileri insandan bile saymamışlar ve “Maymunlar adam olur, bunlar adam olmaz!” demişlerdir. Hintliler insandan bile sayılmayıp hayvan gibi görülmüşlerdir. Bunun dışında İngilizler Hintliler üzerinde birçok tahakkümü vardır. İstedikleri gibi onları dövüp öldürebilmiş ve bunun karşılığında hiçbir ceza almamışlardır. Zaten karnı aç gezen Hintliler kazandıklarının da bir kısmını İngilizler için harcamışlardır. 20. yüzyılda yirmi milyon Hintli açlıktan ölmüştür. Kazançları az olmasına rağmen üç kat daha fazla vergi ödeyen Hintlilerin bu vergisini İngilizler iç savaş çıkarmak için kullanmışlardır.²¹⁷

İngiltere'den bir farkı olmayan Fransa da sömürgecilik faaliyetlerini Cezayir, Fas ve Tunus'taki Müslümanlara karşı uygulamıştır. Müslümanlar ile aynı yerde yaşadıkları halde Hristiyan ve Yahudiler hiç vergi vermezken Müslümanlardan Osmanlı'dan kalma vergilerin yanında “kapı, pencere” vergisi de alınmıştır. Bütün bu vergilerle baş edemeyen Müslümanlar gelir getiren bütün varlıklarını Yahudi ve Hristiyanların üzerinde göstermişlerdir. Bunun neticesinde çok vergi verdikleri gibi bir de mallarını kaybetmişlerdir. Müslümanların vergileriyle yaşayan belediyede Fransız adaleti hiç Müslüman üye bulundurmamakla birlikte olanların da oy haklarını elinden almıştır. Müslümanlara insanlık dışı muamelelerde bulunulmuş ve onlara hayatı yaşanılmaz kılmışlardır. Fransızlar istedikleri gibi Müslümanların arazilerini işgal edip istedikleri köyü kurmuş ve Müslümanların olan suyu ellerinden alıp onları susuz bırakmışlardır.²¹⁸

²¹⁶ Caner Arabacı, “Mehmet Âkif'in Yurtdışı Seyahatlerinde Pekişen Batı Medeniyeti Algısı”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin'de Bilgi Şöleni, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmed Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları*:10, Ankara 2015, s. 105.

²¹⁷ Ersoy, “Hutbeler”, s. 46-47.

²¹⁸ Ersoy, “Hutbeler”, s. 48.

Akif'e göre, emperyalist Batı, amaçları uğruna toplumu dinsel ve etnik açıdan bölmekte ve Batı, o toplumun içinde kendisi için çalışacak insanlar bulmaktadır. İmkanını bulduğu takdirde soykırım yapmakta ve kendisi gibi olmayan unsurları ortadan kaldırmaktadır. Akif, buna yönelik Balkanlar ve Kafkasya'da olanları, Pomaklara Bulgarların yapmış olduklarını hatırlatır. Yunanistan ve Mora halkının yarısı Rumlardan oluşurken diğer yarısı da Müslümanlardan oluşmaktaydı. Emperyalist Batı sadece bölüp parçalamaktan ziyade işgalde bulunmuş ve işgal ettiği yerleri de ekonomik anlamda çökertmiştir. Bunu savaşıla, kapitülasyonlarla gerçekleştirmiştir. Kendi çıkarlarını ve geleceğini garanti altına almak adına yerli sanayiye batırmayı dahi göze almıştır. Bunu yaparken yarınını veya seneyi değil asırları hesap ederek adımlar atmıştır. Sırf geleceklerini garanti altına almak çıkarlarını koruyabilmek için hâkim oldukları toplumlarda insanlık dışı faaliyetlerde bulunmuşlardır.²¹⁹

Akif'e göre güçlü ve üstünlük kurmuş milletler kendilerinden güçsüzleri kendi menfaatleri ölçüsünde kullanmaktadır. Güçlü olan devletin bekası için bu zaruri bir durumdur. Ona göre dünyada haklı olan değil güçlü olan kazanmaktadır. Bu durumun önüne geçebilmek için tek çare güçlü olmak gücü elinde bulundurmadır.²²⁰

Akif'in Doğu-Batı arasında yaptığı kıyaslar, Doğu'nun eskiden olan güçlü hali ile yaşadığı dönemdeki geri kalmış hali Akif'in Doğu konusundaki yargılarını ortaya çıkarmıştır. Akif, Batı'ya baktığında Berlin seyahatindeki gözlemlerinde bilime yönelmiş uygar bir Batı görürken bir yandan da özellikle İngiltere, Fransa örneklerine dayanarak ahlaki bir çöküş ve bilimi de planlarına alet edip gücünü kötü yönde kullanan sömürgeci bir Batı medeniyeti görmüştür. Bu iki uç noktaya mantıksal bakışı onun Batı'nın farklı yüzlerini görmesini sağlamıştır.²²¹

²¹⁹ Aydın, "Mehmet Akif Ersoy'un Uygarlık İmgesi Doğu'nun ve Batı'nın Eleştirisinden 'Medeniyet-i Fazıla'ya", s. 67.

²²⁰ Ersoy, "Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?", s. 72-73.

²²¹ Hasan Aydın, "Mehmet Akif Ersoy'un Şiirsel Söyleminde Doğu'nun Geri Kalmışlığının Felsefi Çözümlemesi", *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1. Cilt Ankara, 1. Baskı 2008*, s. 328.

“Garb medeniyeti maddiyattaki terakkisini maneviyat sahasında kat’iyyen gösteremedi. Bilakis o ciheti büsbütün ihmal etti. Hayır ihmal etmedi; bile bile pâymâl etti. Avrupalıların ne olduklarını anlayamayanlar, zannederim ki bu sefer artık gözleriyle görerek hatalarını tashih etmişlerdir.”²²²

Akif, medeniyetin gerçek kaynağının milli ahlakta olduğunu söylemiştir. Batı’nın sömürgeci tavrının karşısında durmuştur. Sömürgeci tavra “tek dışı kalmış canavar” benzetimi yapan Akif, çağdaş medeniyetin değil, “manevi değerleri yadsıyan, insanlara eşit davranmayan, adaletsiz tutumların, sömürü medeniyetinin karşısında olmuş, kör bir taklitçiliğin karşısında yer almıştır.” Maddeci görüş karşısında, dine ve imana sarılmanın ve çağdaş medeniyeti oluşturacak manevi ruhu yakalamanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Batı medeniyeti ve İslam medeniyetinin ayrıldığı en mühim nokta İslam’ın maddi vasıflarla görünürlük kazanan sömürgeci faaliyetleri yerine, kalpleri kazanmış olmasıdır.²²³

2.3. Modernite Probleminin Akif’in Düşüncesine Yansıması

‘Modernite’; Batı’da yaşanan Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşifler sonucunda var olan Orta Çağ düzeninin sona ermesiyle birlikte temelleri atılan bir kavram olurken felsefi manada Aydınlanma dönemini, iktisadi ve siyasi manada da Fransız ve Sanayi Devrimleri’nin kurumsallaşmasını meydana getiren tecrübeleri ve hayata yansıyan hareketleri içine alan bir kavram olmuştur. Merkezinin Batı’ya dayandığı ve burada anlam bulan bu kavram daha sonrasında dünya geneline yayılmış “zihinsel, toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik” döngü tasarısının karşılığı olmuştur. Bundan dolayı hemen her toplumdaki etkisi az ya da çok bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Batı ve Orta Avrupa’da ortaya çıkan modernite politik ve kültürel bir plan çerçevesinde ideolojik olan bir projenin yaşama geçirilmesi ile alakalı olmuştur. Modernlik neticesinde ortaya çıkan yaşam tarzı geleneksel olan toplum düzenini parçalayarak onu bir değişime

²²² Ersoy, “Tefsir Yazıları ve Vaazlar”, s. 180.

²²³ Nejdet Durak, “Mehmet Akif Ersoy’un Düşünce Dünyasında Ahlak, Erdemler Ve Medeniyet İlişkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:2, S:37, 2016, s. 168.

götürmüştür. Bundan ötürü ‘modernlik’ kavramı 19. yüzyıl Batı’sında yaşamın her alanında kendini gösterirken diğer coğrafyalara da etkilerini hissettiren ve ‘ilerleme’ olgusuyla birlikte toplumsal, ekonomik, siyasi, kültürel birçok alanda değişimlerin ve bu doğrultudaki çalışmaların tetikleyicisi durumunda olmuştur.²²⁴

Avrupa’nın sahip olduğu her şey modern kabul edilirken modern olan şeyler de müspet bir hale gelmiştir. Bu modernliğin karşısına olumsuz ve suni bir “geleneksel”lik konmuştur. Bundan dolayı iki anlayış ortaya çıkmış; “modernizm” istenilen, itibar gören; “geleneksel” ise içinde olumsuzluk barındıran ve bırakılması gereken olmuştur. Geleneksel olup da bırakılması gereken şeylerin başında ise “din” gelmektedir. Akif’in ele aldığı geleneksel ve modern olanın çatışması, yaşadığı dönemde bilinen bir sorun olan mektep ve medrese çatışması ile nitelik kazanmış iki zıt görüşün karşılaşmasıdır.²²⁵

Çağlar boyu gelenek ve yenilik birbirleriyle mücadele halinde olmuş, birbirlerini reddetmişlerdir. Çatışmalarındaki en önemli sebep iki kavrama da kesin sınırlar çizmek olmuştur. Oysa ikisi de birbirlerinin tamamlayıcısı durumundadırlar. Zira biri olmadan diğerrinin değeri bilinemez. Yeni sadece yeni olduğu için veya eski geçmişinden dolayı kıymetli değildir. İkisi de kendilerini aşan birleştirici değerler ölçüsünde kıymetlendirilirler. Her dönemde bu konu ciddiyetini korumaktadır. Yeni ve eskiye kesin sınırlama ve tanımlamalar yapılması, bununla birlikte doğru bir şekilde anlaşılamaması yanlış değerlendirilmelerine sebep olmuştur. Eğer bir kişi geleneği savunuyorsa yeniliğe dair düşünceleri olamaz, yenilikçi olanın ise geleneğe dair düşünceleri olamaz şeklinde algılar oluştuğu için insanları belli başlı düşünce biçimlerine sokmaya çalışmışlardır. Oysa ki bir kişi hem geleneğe bağlı kalıp hem de yaşadığı çağın getirmiş olduğu yeniliklere haiz olabilir. Akif, onu tanıyanlar ve eserlerini analiz edenler tarafından bu şekilde değerlendirilen biri olmuştur. Bu tarz görüşlere sahip olduğu için onu yenilikçi veya gelenekçi görenler de vardır.²²⁶

²²⁴ Demir, “Abdürreşit İbrahim Etkisiyle Mehmet Akif Ersoy’da ‘Batı-Dışı Modernleşme Örneği Olarak Japonya’ Düşüncesi”, s. 1049-1050.

²²⁵ Yüksel Kanar, “Mehmet Akif’in Medeniyet Ve Çağdaşlık Algısı”, *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Mart 2011, Haz. Vahdettin Işık, s. 214.

²²⁶ Yıldırım, “Mehmet Akif’in Gelenek Ve Yeniliğe Bakışı”, s. 481.

Akif'in hem gelenekçi hem yenilikçi olarak vasıflandırılmasının sebebi İslam'a bağlı ve ona uygun yaşama anlayışına sahip olmasıdır. Bu durum onun Batıcılar tarafından gelenekçi ya da dinci şeklinde adlandırılmasına sebep olmuştur. Yaşadığı dönemdeki İslam'ın, dinin esaslarıyla uyuşmadığı ve dinin tekrardan aslına döndürülmesinin gerekli olduğunu savunmasından ötürü var olan dini idrakin devamını talep eden medrese üyelerince yenilikçi ya da dini reformcu olarak adlandırılmıştır. Batıcıların dini anlamayan ve ona karşı duruşlarının yanlış olduğunu söyleyen Akif, dindar olmanın devrin yeniliklerine karşı olmak anlamına gelmediğini kendi yaşantısında ve düşüncelerinde ortaya koymuştur. Batı'yı tümüyle kabul eden, geri kalma nedenini dine bağlayan ve ona karşı bir tutum sergileyen Batıcıları, Akif, dini ve Batı'yı bilmemekle itham eder. Batı'nın da bir dini olduğunu ve aksinin mümkün olmadığını söyleyen Akif, öykünmek istenen Batı'yı misal verir. Akif, toplumun tüm alanlarda ileri düzeyde olmasını ve asırların getirdiği atıl halin ortadan kalkmasını, 20. yüzyılın sanayi, ilim ve tekniğinin kendi toplumunda da olmasını herkesten fazla istemiştir. Bu durumu eserlerine yansıtması onun gerici ve yobaz şeklindeki vasıflandırılmasının haksız olduğunu ortaya çıkarmaktadır.²²⁷

Akif'in Batı algısı tek bir açıdan oluşmamakla birlikte aynı zamanda Doğu'yu ve Osmanlı aydınının Batı algısını da eleştirmiştir. Bir yandan da kendi gözlemlerine istinaden yeni Batı algısı oluşturma çabasında olmuştur. Akif, Batı kültürü ve edebiyatında meşhur olmuş birçok kişiyi Fransızcası sayesinde okumuş ve bu kişilerden etkilenmiştir. Okumuş olduğu veterinerlik eğitiminde de Batı'nın müspet ilimleriyle hemhal olmuş ve yabancı hocalardan eğitim almıştır. Diğer bir yandan Batı ile direkt olarak kurduğu ilk temas Berlin ziyareti sırasında gerçekleşmiştir. Akif, Batı'nın idraki ve "Batılılaşma"nın gerçekleşme ölçüsü açısından halk ve Batı'ya özenen aydınlardan ayrılmıştır. O, iki tarafın da ölçüsüz bir hayranlık ve zıtlık içinde olduğunu düşünmüştür. Aydınlar, Batı'yı dinden yoksun ve uzak oldukları

²²⁷ Yıldırım, "Mehmet Akif'in Gelenek Ve Yeniliğe Bakışı", s. 482.

için ilerlemiş bir medeniyet olarak görüyorlardı.²²⁸ Akif, aydınların bu düşüncelerine yönelik olarak *Safahat*'ında şu dizelere yer vermiştir.

*“Sanıyorlar ki: “Bugün Avrupa tek mil kâfir.
Mütedeyyin görünürsek, diyecekler, barbar!
“Libri pansör” (dinsiz) geçinirsek, değişir belki nazar.”*²²⁹

Aydınlar, dindar bir Doğu'nun Batı tarafından “barbar” şeklinde adlandırılmasından korku duydukları için Batı'ya benzemenin gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Bu düşüncenin temeli Batı'yı tamamen din dışı olarak zannetmelerinden gelmektedir. Aydınlar, biz de Batı gibi olabilirsek “barbar” görüntüsünden kurtulabiliriz diye düşünüyorlardı.²³⁰ Halk ise tam tersi yeniliklere karşı çıkmış, geleneklerine sıkıca bağlanmıştır. Hatta aydınların dinsizlik olgusuna karşı olarak bilim adına söylemleri ile bir bağlantı olduğunu düşünerek “Bu fesadın başı hep fen okumaktır” diye düşünmüşlerdir. Akif'in medeniyete dair düşüncelerini halk ve aydın arasındaki bu zıtlık etkilemiştir. Ona göre Batı savunucusu aydınların Batı'ya dair kendi gözlemlemiş oldukları izlenim tamamen olumlu bir izlenim değildir. Akif, Batı'nın olumlu tarafı olduğu kadar “öteki” tarafın da olduğunu söylemiştir. Olumsuz olarak nitelediği bu öteki taraf İslam'ın ahlak ve kültürüyle bağdaşmadığı gibi insanlığa da sığmayan tarafları vardır. Batı'da birçok sanat, estetik, edebiyat, sanayi, bilim varken bu yönü dışındakileri almak akla sığar bir iş değildir. Akif, Batı'ya her giden insanın bu ilimlerden biraz olsun getirirse vatanın marifet bahçesine döneceğini söylemiştir. Olumsuz olarak eleştirdiği bir diğer kısım da sömürgeci ve emperyalist olan Batı'dır. Bundan dolayı “medeniyet” fikri Akif'in gözünde menfi bir hal almıştır.²³¹

²²⁸ Kadir Canatan, *Bir Eleştiri Adamı Olarak Mehmet Akif Ersoy*, Mehmet Akif Ersoy (Hayatı-Düşünceleri-Eserleri) TBMM Basımevi - 1. Baskı Haziran 2022, s. 95.

²²⁹ Ersoy, “Safahat”, s. 521.

²³⁰ Canatan, “Bir Eleştiri Adamı Olarak Mehmet Akif Ersoy”, s. 95-96.

²³¹ Canatan, “Bir Eleştiri Adamı Olarak Mehmet Akif Ersoy”, s. 97.

2.3.1. Devlet ve Siyaset

Modernleşmenin getirdiği tartışmaların bir diğeri, siyaset alanında olmuştur. Yıkılma sürecinde olan Osmanlı tekrar ayağa kalkabilmek için farklı siyasal uygulamaları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Devletin yıkılmasını önleyebilmek adına gerçekleştirilen ilk siyaset modeli, Osmanlıcılık olmuştur. Osmanlıcılık, Osmanlı'nın içinde yaşayan ve hiçbir farklı unsurlara bakılmadan herkesi tek bir Osmanlı milleti kabul eden ve bunu kolektif devlet amacıyla birleştirme isteği taşıyan siyaset tarzıdır. İlk kez II. Mahmut döneminde ortaya çıkan bu akım Osmanlı milleti oluşturma fikirleri üzerine kurulmuş fakat tutmamıştır. Bu fikir tutmayınca II. Abdülhamid tarafından İslamcılık siyaset tarzı ortaya konmuştur. İlk başlarda siyaset biçimi olarak ortaya çıkan bu fikir sonraları ideolojik anlamda gelişme göstermiştir. Devletin çöküşüne engel olmak adına ortaya konulan İslamcılık fikri İslam dünyasını eski görkemli günlerine döndürmeyi ve kurtuluşu amaç edinmiştir. Akif'in savunduğu düşünce akımı, İslamcılıktır. Bu düşünce içinde yer almasına rağmen diğer İslamcı savunucuların yaptığı gibi İslamcılık fikrini hayata geçiren II. Abdülhamid'e karşı bir tavır takınmıştır. İslamcılık fikir tarzı da arzu edilen sonucu veremeyince II. Meşrutiyet'in ilanı ile II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir ve bu sefer Türkçülük politikası hayata geçirilmiştir. İlk zamanlarda kültürel bir yolda ilerleyen Türkçülük sonrasında edebi ve bilimsel alanda gelişim göstermiş ve nihai olarak siyasi anlamda etkinlik gösterip devletin siyasetinde önemli bir nüfuza sahip olmuştur. İttihat ve Terakki'nin yönetimde varlık göstermesiyle Türkçülük siyaseti hız kazanmış ve 1913 senesinde artık Türkçülük “sosyolojik, ekonomik, kültürel tezleri olan, yaygın basın desteğine sahip” dönemin iktidar partisi tarafından da benimsenip bir ideoloji haline gelmiştir. Osmanlı'yı tekrar istenilen eski günlerine döndürmek için verilen bu gayretlerin içinde Akif, “ılımlı Batılılaşma yanlısı bir İslamcılık” düşüncesi içinde olmuştur. İslamcılık fikrinin savunucuların çabası yalnızca devletin yıkılmasının önüne geçmek değil, bununla birlikte devleti yeniden gücüne erdirmeye çabasıdır. Bu gayretlerin neticesinde ortaya çıkan ılımlı Batıcılık, Batı'nın ilim ve tekniğini alıp, ahlak ve kültüründen uzak durmayı

önerir. Bu düşünce Osmanlı'da son dönem aydınlarının da bazılarının düşüncesini yansıtır.²³²

Osmanlı'nın yıkılmak üzere olduğu bu dönemde devlet içinde çıkan muhalifler, yozlaşmalar, çekişmeler noktasında Akif, devletin kalıcılığını, ilerlemesini sağlamak ve toplumu menfi vasıflardan beri kılmak için kolektif bir ideal çerçevesinde toplumu birleştirme derdine düşmüştür. Akif devletin geri kalma nedeni olarak “tembellik, cehalet, İslâm'dan, Kur'an'dan uzaklaşma, birlikteliğin olmayışı, kavmiyet, yozlaşma, ilim eksikliği” olarak belirlemiş ve buna dair çare yolları sunmuştur. Akif, okumanın, çalışmanın, ilimle meşgul olmanın, İslam'a yakın olmanın, ahlaki değerlere sahip çıkmanın geri kalmayı engelleyebileceği düşüncesine sahip olmuştur.²³³

Akif, devletin bekası için çabalamış her daim halkının yanında olmuştur. Akif devleti adına fedai şeklinde ortaya çıkmış ve önce Berlin'e sonra Necid'e giderek o dönemdeki zorlu şartlara göğüs gererek milletin hizmetine koşmuştur. Savaş esnasında halkı uyandırmayı kendine görev edinmiş ve vaazlarıyla devleti adına mücadele vermiştir. Yapmış olduğu zahmetli devlet seyahatleri, savaş hizmetleri, Milli Mücadele ruhunu yeniden canlandırma faaliyetleri devletin ihyası için vermiş olduğu çabanın neticesidir.²³⁴

“Devlet batacak!” çılgılığı beyninde öter de,
Millette bekâ hissi ezilmez mi ki? Nerde!
“Devlet batacak!” İşte bu öldürdü şebâbı;
Git yokla da bak, var mı kımıldanmaya tâbı?
Âfâkına yüklense de binlerce mehâlik,
Batmazdı bu devlet, “batacaktır!” demeyeydik.
Batmazdı, hayır batmadı, hem batmayacaktır;
Tek sen uluyan ye'si gebert, azmi uyandır.
Kâfi ona can vermeye bir nefha-i imân;
Davransın ümidin, bu ne haybet, bu ne hirman?
Mazideki hicranları susturmaya başla;
Evlâdına sağlam bir emel mâyesi aşla,
Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete râm ol...
Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol.”²³⁵

²³² Ahmet Ayhan Koyuncu, Mehmet Erkol, *Mehmet Akif Düşüncesinde İslamcılık*, Mehmet Akif Ersoy (Hayatı-Düşünceleri-Eserleri) TBMM Basımevi - 1. Baskı Haziran 2022, s. 420-421-422.

²³³ Yürek, “Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Geri Kalmışlığın Sebepleri Ve Çözüm Önerileri”, s. 126.

²³⁴ Ersoy, “Tefsir Yazıları ve Vaazlar”, s. 158.

²³⁵ Ersoy, “Safahat”, s. 853.

Akif'e göre Osmanlı'nın yıkılmasına zemin hazırlayan önemli neden, taklitçiliktir. Zira Batı'nın taklit edilmesi Osmanlı'nın Osmanlı olmasına sebep olan tüm değerleri bir kenara bırakması anlamına gelmektedir. Bundan dolayı bir noktadan sonra Osmanlı, Batı'ya fazla imrenmeye başlamış, böylece kendi olmaktan çıkmıştır. Akif, bir diğer geri kalmışlık sebebinin atalet ve cehalet olduğunu söylemiştir. Esasen İslam'ın kendisinde mevcut olmayan hurafeler gittikçe İslam'a dâhil edilerek İslam dünyasında cehalete sebep olmuştur. Bir kısmı bu cahilliklerinden kaynaklı bir kısmı da önceki çalışma ve adalet azimlerini kaybetmelerinden dolayı Osmanlılar giderek daha tembel bir hal almıştır.²³⁶

Osmanlı'yı menfi olarak etkileyen ve geri kalmasına sebep olan başka bir neden ise ekonomik gerilik ve kapitülasyonların devletin ekonomisine verdiği yüküdür. Yabancıların kontrolünde olan ekonomi, devletin geri kalmasının nedenidir. İslamcılık görüşünün savunucuları Osmanlı'nın bu hale gelmesinin nedenini İslamlaşmamaya, İslam'a ters gitmeye ve İslamcı zihniyeti anlayamamaya bağlamaktadır. Osmanlı hem manen hem madden gelişmek, medenileşmek ve önceki hâkimiyetine kavuşabilmek için gerçek anlamda İslam'a dönmelidir.²³⁷

Akif'in İslamcılık fikriyatı “ıslah” ve “ihya” eksenli olmuştur. Onun ilgisi, zamanında yaşanan İslam'a karşı değil İslam'ın Peygamberinin yaşadığı dönemdeki “saf” halinedir. Çünkü yaşadığı dönemdeki İslam yozlaştırılmış, özünden ayrılmıştır. Bundan dolayı geçmişteki hali model alınarak yenilenmelidir. Batı karşısında İslam'ın biçare durumu yenilenmenin gerekliliği olmuştur. Akif, İslam birliğinin oluşturulması gerektiğinin yanında haricen gelebilecek tehditlere karşı tedbir alınmasını ve teyakkuz halinde olunması gerektiğini söylemiştir. Ona göre taklit bırakılarak öze dönülmeli, bu olmadığı takdirde devletin bulunduğu durumu atlatmanın mümkünatı olmayacağı görüşündedir. Akif bunu geri dönüş olarak nitelemez, aksine

²³⁶ Cem Doğan, “II. Meşrutiyet'te Tartışılan Fikir Akımları Ve Mehmet Akif Ersoy'un İslamcılığa İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi 2011-2012 Akademik Yılı Açılışı ve Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik Ve Bütünlük Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Yayın No:3, Ed: Ertuğrul Oral Ekim 2011, s. 410-411.

²³⁷ Doğan, “II. Meşrutiyet'te Tartışılan Fikir Akımları Ve Mehmet Akif Ersoy'un İslamcılığa İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, s. 411-412.

İslam dünyasının bilhassa Osmanlı'nın cehaleti bırakıp mantık ve bilime ehemmiyet vermeleri, kaybettikleri değerlere tekrardan ulaşmaları, ataletten kurtulmaları ve ufkunu açmaları manasında terakkinin yolunda bir dayanak olarak görmüştür.²³⁸

Akif yaşamının bir bölümünde de siyasetin içerisinde geçmiştir. Burdur milletvekili olduğu sıralarda odak noktası siyasetin kendisi olmamıştır. Zaten milletvekili olma nedeni de halkının sorunlara çözüm üretme konusundaki isteği olmuştur. Akif siyaset ile arasının aslen iyi olmadığını ve siyaseti pek sevmediğini şu sözlerle dile getirmiştir:

*“Allah’a sığınırım; şu siyasetten, siyaset sözünden, siyasetin manasından, siyaset sözünün ağızdan çıkna her harfinden, siyaset namına zihnimden geçen her hayalden, siyasetin anıldığı her yerden, siyasetten bahseden, yahut siyaseti öğreten, yahut siyasetle aklını bozan, yahut siyasetle akıllaşan herkesten, siyaset kelimesinin kökünden ve bu köklerden gelen iştikakların hepsinden Allah’a sığınırım.”*²³⁹

2.3.2. Maarif Sistemi

Akif veteriner, vaiz, öğretmen, mütefekkir ve hatip vasıflarıyla eğitimci yönünü ortaya koymuştur ve kurtuluşun eğitimle olacağı görüşünü savunmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulmasının yolunu marifet ve fazilet sahibi nesillerle gerçekleştireceğine inanmıştır. Bu simgelediği nesil “Asım nesli”dir. Gençleri sağlam bir bünye ve zihniyetlerini geliştirme konusunda uyandırmaya çalışmıştır.²⁴⁰

*“Bizi kurtaracak yegâne çare maarıftır; maarıf-i sahîhadır, maarıf-i hakîkiyedir. Memlekete bunu sokarsak kurtuluruz. Maarıf-i nâfiâ hâlâ memlekete girmedi. Avam kısmı hiç okumuyor, yazmıyor. Okuyup yazanlar ise ne dünyaya, ne âhirete yarar bir yığın nazariyat ile uğraşıyorlar. Eğer el birliğiyle çalışılırsa eminim ki kurtulacağız, yoksa kurtulmak imkânı yok. Evet, din de maarıfle kâim, dünya da.”*²⁴¹

Toplumun gelişimi için bilgiyle eş tuttuğu marifete, ki bu manevi deneyimlere dayalı bilgidir ve ahlaka eş tuttuğu fazilete gereksinimin

²³⁸ Doğan, “II. Meşrutiyet’te Tartışılan Fikir Akımları Ve Mehmet Akif Ersoy’un İslamcılığa İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. s. 413.

²³⁹ Ersoy, “Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?”, s. 35.

²⁴⁰ Ersoy, “Safahat”, s. 12-13.

²⁴¹ Ersoy, “Tefsir Yazıları ve Vaazlar”, s. 158.

olduğuna dikkat çekmiştir. Bu ikisinden hangisi eksik olursa toplumun terakkisine engel olmaktadır. Akif, eskiden önemli değerkere haiz olduğumuzu ve eski bir uygarlık inşa edebildiğimizi hatırlatmıştır ve ona göre yeniden bunu başarmak mümkündür. Batı’nın ilim ve tekniğini alarak ahlak anlayışımızı da bozmadan yeniden kadim medeniyeti oluşturabileceğimizin üzerinde durmuştur. Zira eğitim durumları milletlerin uygarlığını ve kültürünü yansıtmaktadır. Akif’e göre eğitimli olan milletler medeni, peşin hükümsüz, insana ve haklarına hürmet gösteren, evrensel değerkere riayet eden ve paylaşımcı olmaktadır. Bu değerkere eğitime yansıtıldıkları takdirde toplumlar başarılı olur ve bu değerkere salt bilgi olarak değil, talebelerin duygularına aksettirildikleri ölçüde kalıcı olabilir. Bundan dolayı faziletli toplumların oluşumunda, eğitimin rolü büyüktür. Çünkü doğru anlamda eğitimmiş insanlar toplumun ihtiyacı olan en mühim değerkere “sabır, dürüstlük ve adalet” gibi erdemlere sahip insanlardır. Eğitimli bir toplumda yetişmiş insanlar, erdemli fert olmanın önemini bildiklerinden bu değerkere bağlı kalmak durumundadır. Zira ahlak ile erdemli toplum arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Bu kuvvetli ilişki insanın ruhunda ve zihninde mevcuttur ve bu durum onu, yaşayan diğer canlılardan ayıran mühim bir niteliktir. Çünkü Akif’e göre insan kendi vasıflarını algılayamadan ahlakı ve kâmil insan olmanın ne anlama geldiğini anlayamaz.²⁴²

Akif, araştırma ve çalışmanın önemi üzerinde durmuştur. Çünkü İslam bir ilim dinidir. İnsanları araştırmaya, öğretme ve öğrenmeye sevk eder. Dolayısıyla İslam Dininin ilk vahyi “Oku!” şeklindedir. Akif, en ihtiyaç duyulan eğitimin, din eğitimi olduğunu söylemiştir. Din eğitimi, esas değerkere kendi içinde barındırmalı ve ahlaklı fertler yetiştirmelidir. Yetiştirdikleri fertlerin tavır ve tutumlarında olumlu değışimlerin meydana getirilmesi hedeflenmelidir. Akif, din ve eğitimin böyle bir görevde birleştiklerini dile getirmiştir. Çünkü din, salt bilgi dışında bu bilgiyi benimseyip hayatına, tavır ve tutumlarına yansıtmasını ister. Eğitimin en büyük görevi insanca yaşayabilmenin yöntemini göstermek amacıyla

²⁴² İsmail Demir, “Bir Eğitimci Ve Din Eğitimcisi Olarak Mehmet Akif Ersoy”, *Karadeniz Araştırmaları*, C:19, S:73, 2022, s. 140.

insanlara kılavuzluk etmektir. Bunun gerçekleşebilmesinin yolu, toplumun değerlerinin benimsenmesi, yeni nesillere aktarılmasıdır.²⁴³

Akif'e göre eğitim alanında toplum ilerleyebilmesi için yaşadığı döneminin lüzumlarına ayak uydurmalıdır. Çağ ne gerektiriyorsa fertler ona göre yetiştirilmelidir. Bundan dolayı eğitimin araçları olan okullar, ders ve kitaplar çağ dışı kalmamalıdır. Batı'nın büyük bir gelişim yaşamasının nedeni bunu başarabilmiş olmasıdır. İslam toplumu bunu başaramadığı için geri kalmıştır. Akif'in gözünde çoğu alanda üstünlüğünü ispat etmiş bir uygarlık olan Batı, bu üstünlüğü gayreti ve emeğine borçludur. Bundan ötürü İslam toplumları Batı'yı örnek alıp terakki için gayret göstermelidir. Demek ki Akif, öğrenmeye, çalışmaya, araştırmaya, hayatı planlı ve kararında yaşamaya önem vermektedir.

Akif, yaşadığı dönemdeki sorunlara eserlerinde değinmiştir. Bilhassa bizi biz yapan değerlerin uzağına düşmüş olma sorununa dikkat çekerek toplumun istikbali ve refahı için bu sorunların ortadan kalkması noktasında insanlara yol gösterici görevini üstlenmiştir. Ona göre fertlerin her biri bilgiye erişmek ve araştırmak ile sorumludur ve bunu da yaparken ibadet titizliğiyle yapmalıdır. Doğru bir biçimde eğitilmiş olan toplumlarda “adalet, hukuk, ahlak” olguları büyük önem taşıırken Akif'te “ahlak, ilim ve erdemlere” dair “çalışma medeniyeti” meydana getirmeyi amaçlamıştır. Her toplumda bulunması gereken bu erdem, ilimle hemhal yeni kültür planına işaret eder. Akif, oluşturmak istediği medeniyeti çaba ve çalışma ruhu ile kurmak istemiştir. Bu sebeple de gençlere azimli ve kararlı bir şekilde çalışıp ilim öğrenmelerini öğütlemiştir.²⁴⁴

2.3.3. Özgürlük ve Kadın

Dini özgürlük, kişisel özgürlüğün gerçekleşebilmesi için en önemli koşullardan biridir. Reform hareketlerinden sonra Aydınlanma ile Batı, dini özgürlük konusunu kişisel vicdanlara bırakmış böylece din umumdan hususa doğru sınırlandırılmıştır. Modernizmin ortaya çıkmasıyla İslam toplumlarında görülen yasaklar ve kısıtlamalar kendi kültür ve insanına

²⁴³ Demir, “Bir Eğitimci Ve Din Eğitimcisi Olarak Mehmet Akif Ersoy”, s. 141.

²⁴⁴ Demir, “Bir Eğitimci Ve Din Eğitimcisi Olarak Mehmet Akif Ersoy”, s. 142-143.

uymayan şeylerin aynen taklit edilmesi, kabul edilmeyen neticeleri beraberinde getirmiştir.²⁴⁵

Eski zamanlardan günümüze değin kadının toplumdaki yeri mühim bir sorun olmuştur. Kadının toplumdaki yeri modernleşmeden öncesinde ataerkil bir düşünce yapısında değerlendirilirken bu durum modernleşmeyle değişmeye başlamış, kadının meseleleri tartışma konusu olmuştur. Modernleşmeyle birlikte geleneksel ile modernin karşı karşıya kalmasının neticesi geleneksel ve modern kadın ayrımını beraberinde getirmiştir. Bilhassa konu İslam coğrafyası olduğunda Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerde Batı ile tanışma ve modernleşme yakın tarihin en mühim meselelerinden olmuştur. Kadın meselesi İslam’da öncelerden günümüze kadar çeşitli çevrelerce tartışılmıştır.²⁴⁶

Bir modernleşme adımı olarak görülürken toplumun önemli öğelerinden olan kadın Batılılaşma faaliyetlerinden payına düşeni almıştır. Dönemin Batı savunucuları ve aynı tarzda yaşayanlar Türk kadınının Batılı tarzda eğitim almalarını ve toplumsal değerlerden uzak olmasını istemişlerdir. Akif bu görüşün savunucularına sert şekilde karşı çıkmıştır. Yapılan bu davranışın kadının iffetine yönelik olduğunu ve kadınların “Batılılaştırma” kisvesi altında “Ruslaştırılmaya” çalıştırıldığının üzerinde durmuştur. Ülkenin geleceğini oluşturacak nesillerini büyütüp ve yetiştirecek olan Türk annelerinin Batı’ya gönderilip “annelik ilmi” almalarını talep etmek büyük bir yanlıştır. Zira bu şekilde yetişen bir neslin kendi değerlerine yabancı ve bu değerlerden kopmuş olmalarına ve bu kopukluk üzerinden bir toplum inşa etmelerine neden olacaktır.²⁴⁷

Kadın meselesi Doğu’nun medeniyette geri kalma sebeplerinden biri olabilir. Fakat bu durum onun evde oturmasından veya peçe takmasından ya da yabancı erkeklerle aynı ortamda bulunmamasından kaynaklanmamaktadır.

²⁴⁵ Çağatay Sarp, Muhammed Yavuz, “Dinin Kamusal Alanda Değişen Konumu Ve İslam Toplumdaki Yansımaları”, *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C:1, S:2, 2018, s. 64.

²⁴⁶ Safa Demir Sarı, “Mehmet Âkif Ersoy’un Safahat’ında Toplumsal Sorunlar Bağlamında Kadın”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2022, C:2 Özel Sayı, s. 165-166.

²⁴⁷ Evren Karataş, “Mehmet Âkif Ersoy’un Kadın Konusuna Yönelik Çevirileri Ve Safahat’ta Kadın Olgusu”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kasım 2008 C:1, s. 255.

Çünkü bunların tümü incelendiğinde geçici işlerden ibaret olduğu görülmektedir. Yoksa mevcutta yaşanan sefaletin gerçek nedenine muttali olanları meşgul edecek nitelikte değildir. Birçok kişi Batı kadınlarını yaşadığı hayattan dolayı mutlu zannetmektedir. O çevreyi dolaşıp gezenlerden çok az kimse oradaki kadınların dertlerini, feryatlarını işitmiştir. Eğer bunlar Batı kadınlarının mahiyetini anlamak isteseydiler gözlerinin önünde ışıldayan mutluluğun bir yanılmaca olduğunu anlardı.²⁴⁸

*“Müebbeden bize düşman bir ümmet anlardık.
Hayır, bu an’anenin hakkı yok, deyip artık,
Benât-ı cinsine göstermek isterim seni ben...
Yabancı durma ki pek âşinâsınız kalben.
O annecikler için duyduğun hurâfeyi at!
Düşünme dest-i musâfâtı Şark’a doğru uzat.
Ne hisli validelerdir bizim kadınlarımız!
Yazık ki anlatacak yok da yanlış anladınız.
Yazık ki onları tasvir eder birer umacı,
Beş on romancı, sıkılmaz da beş on maksadçı.
Nedir bu anlaşmazlık? Gelin de anlaşınız;
Lisân-ı müşterek olmaz mı kendi gözyaşınız?
Nasîb-i zârına düşmez, bu işte fazla keder;
Öbür taraf seni hattâ kederlerinden eder.”²⁴⁹*

Akif, *Safahat*’ındaki bu dizelerle Batı’ya yanlış yansıtılan bir Müslüman Türk kadını olduğundan yakınır. Sayısız yetkinliklere sahip olan Müslüman Türk annelerin “umacı” (öcü) şeklinde anlatmışlardır. Akif’e göre Doğu-Batı insanı birbirlerinden farklıdır. Anne ve kadın hususunda Akif, iki uygarlığın da kolektif his ve yönelimlere sahip olduğunu söylemektedir. Fakat erkek ya da kadın fark etmeksizin Doğu-Batı medeniyetlerinin uyuşabilmesi için gereken ilk şey insanların karşı tarafa yönelik ön yargılarını ortadan kaldırmaktır.²⁵⁰ İslam adetleri kadının tabiatına uygundur. Kadınların yetileri bu saygıdeğer adetler çerçevesinde ıslah edilirse o zaman Müslüman kadını filozofların ve ilim ehli tarafından mahkum edildiği düşük mertebelerden seçkin bir mertebeye yükselerek bu alemde önemli bir etkiye sahip olurlar.²⁵¹

Başka bir ön yargı ise ülkede yaşayan Batı savunucuları tarafından yapılmıştır. Onlar, İslamcıları namus kaygısından dolayı kadını devamlı

²⁴⁸ Ersoy, “Mehmet Akif Külliyyatı”, s. 394-395.

²⁴⁹ Ersoy, “Safahat”, s. 668-669.

²⁵⁰ Karataş, “Mehmet Akif Ersoy’un Kadın Konusuna Yönelik Çevirileri”, s. 256.

²⁵¹ Mehmet Akif Ersoy, *Müslüman Kadın*, haz: Fatih Bayhan, Ankara: Sebilürreşad Yayınevi 2020, s. 25.

olarak evde tutmak ve kadına bir nevi hapis hayatı yaşatmakla tenkit ederler. Akif, kadının yerinin ev olduğunu, kadını mutlu etme görevinin de eşinde olduğunu söylemiştir. Akif, *Safahat*'ında kadını ekseriyetle haksızlığa uğrayan mağdur bir yerden işlemiştir. Bazen de modernleşmeye dair erkekler tarafından yanlış yönlendirildiklerine değinmiştir. Akif bu iki durumu göz önüne alarak eğitilmiş-eğitimsiz ya da aydın erkek olsun erkeklerin tarafından kadınların hep ihmal edildiğine işaret etmiştir. Akif, *Safahat*'ında Müslüman dünyasının miskinliğinden, uyuşukluğundan ve umarsızlığından bahsederken anlatımını erkekler üzerinden yapmış, kadınları bu konuda örnek vermemiştir. Kadını evlatlarına üzülen bir anne ya da ihmal edilmiş bir eş veya Batılılaşmanın yanlış bir unsuru olarak ele almıştır. *Safahat*'ta anlatılan kadın profili genelde mahallede ya da evde gösterilir. Dışarıya yalnız başına çıkmadığı anlatılır. Bu da kadının sosyal hayatın aktif bir parçası olmadığını bize gösterir. Fakat Akif'in evde gösterdiği kadın burada güvenilir durumdadır ve buna dair bir tenkitte bulunmaz.²⁵²

Akif, F.Vecdi'den kadın konusuna dair makaleler çevirmiştir. Bunların içeriği de Müslüman kadının yaşadığı çağa ayak uydurması konusunda Batı'yı tam anlamıyla örnek almasının doğru olmadığını, kadının hem fizyolojik hem de sosyolojik anlamda erkekten farklı olduğunu, kadının asıl görevinin doğurmak ve büyötmek olduğunu, Batılı kadınların yanında Müslüman kadınların daha iyi olduğunu, çalışma konusunda kadının sorumluluğu olmadığını bu sorumluluğun erkeğe ait olduğunu ve kadının tesettürü gibi meseleler işlenmiştir.²⁵³

Akif'in kadın konusuna dair A. Caviş'ten de çeviriler yaptığı bilinmektedir. İçerik olarak F. Vecdi ile hemen hemen aynı bir yapı taşımaktadır. Kur'an'a göre kadın ve erkek haklarından ve fizyolojik açıdan erkekten zayıf olan kadının bu zayıflığın ruhiyatını da etkileyip etkilemediğinden, kadının eski Roma ve Yunan medeniyetlerindeki durumundan ve İslam gelene kadar ki kadınların düştüğü kötü durumlardan esaretten bahsedilmektedir.²⁵⁴

²⁵² Karataş, "Mehmet Âkif Ersoy'un Kadın Konusuna Yönelik Çevirileri", s. 256.

²⁵³ Ersoy, "Müslüman Kadın", s. 23-174.

²⁵⁴ Ersoy, "Mehmet Akif Külliyyatı", C:8, s. 240-292.

Kadının toplumsal hayatta faal olarak var olmasını Batı savunucusu aydınlar modern toplum olabilmenin mühim bir belirtisi olarak görmüştür. Bunun meydana gelebilmesi kadının, İslam'ın mahrem olarak belirlediği alandan çıkmasıyla gerçekleşecektir. Fakat Akif'in döneminde kadınların asırlardır yaşadığı mahrem bölge zorlanmaya başlamış ve İslam'ın kaideleri gerektiği şekilde bilinmediğinden ötürü kadın önemsiz sayılmıştır. Akif, eserlerinde iki fikirle mücadele etmiştir. Müslüman Türk kadınının Batılı kadına imrenmesinin yanlış olduğunu söyleyen Akif, İslam'ın ana kökenine inilmediğinden dolayı şiddet, çok evlilik şeklindeki menfi olarak kadına tesir eden davranışların İslam'a isnat edilmesine karşı çıkmıştır. Akif'e göre İslamiyet gerekli olan değeri kadına vermiştir. Kadın hakiki değerini İslam'ın getirdiği kaideler doğru bir şekilde tatbik edildiği takdirde bulacaktır.²⁵⁵

Akif'e göre bu meselesinin nihayete kavuşması için kadının aile ve sosyal hayatta saygın bir yeri olmalıdır. Toplumdaki fertlerin eğitimini iyi bir şekilde alması, İslam'ın emirlerini doğru bir şekilde uygulaması ve öğrenmesi bu saygınlığı gerçekleştirebilmek için yapılması gerekmektedir. Aile içerisinde anne babanın, çocuklarının eğitim ve terbiyesine önem verip onları iyi bir şekilde yetiştirmeleri gerekir. Öte yandan eşlerin de birbirine karşı saygı duydukları bir aile ortamı oluşturmaları lazımdır. Akif, ailede terbiyeli olarak yetiştirilmiş kişiler tarafından toplumda kalkınmanın mümkün olabileceği görüşündedir. Akif'e göre güçlü ve gelişmiş bir toplumun temel şartı sağlıklı aile kurumlarından geçmektedir.²⁵⁶

2.4. Doğu-Batı Tartışmasında İnsan

Doğu-Batı tartışması geçmişte olduğu gibi bugün de güncelliğini koruyan bir konudur. Güncelde Doğu-Batı ilişkilerindeki çatışmalar ve çelişkiler salt hale getirilmiş, bu çatışma ve çelişkilerin üstesinden gelmek amaçlanmadığından dolayı şiddet siyaset seviyesinde esas ilişki halini almıştır. Bu kurulu düzendeki anlaşma manzarası, “değersizleşme, sindirme, çatışma ve savaş” şeklinde meydana gelmektedir.²⁵⁷

²⁵⁵ Karataş, “Mehmet Âkif Ersoy'un Kadın Konusuna Yönelik Çevirileri”, s. 257.

²⁵⁶ Sarı, “Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ında Toplumsal Sorunlar”, s. 173.

²⁵⁷ Ertan Eğribel, Yüksel Yıldırım, “Baykan Sezer'in 20. Ölüm Yıldönümü Anısına: Tarihte Doğu-Batı Çatışması Ve Yöntem”, *Sosyologca*, 2022, S:24, s. 2.

Modernliğin çelişkisi olan bu durum insanların gerçek ruhlarının kendilerinden ve birbirlerinden uzak duracağı bir rutin yaşamı gerektirir. Mevcutta olan şeyi ruhlarından atarken oluşan boşluğa “yeniden bir ruh kazandırma” gibi bir yanlış algıyı var ederek modern bireyliği meydana getirir. Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan “makine insan” idraki ile modernlikle gelen seküler ve materyal yapıyı göz önüne alırsak buna şaşmamak gerekir. Derinlemesine yapılmayan eleştiriler, sorunların iç yüzünü kavrama konusunda eksik kalacaktır. Modernlik ekseriyetle harici öğeleri eleştiri konusu edinmiştir. Olumsuz yönlerinin açmış olduğu huzursuzluktan bahsetmektense bu huzursuzluğa neden olan şeylerin ne olduğunu öğrenmek gerekir. Zira modern insan kendinde yalnız olma hissiyatını taşıyor ise varoluşsal endişelere de beraberinde katlanmak durumunda kalır. Modernliğin getirdiği “benlik duygusunun büyümesi” neticesinde kendine güven noktasındaki aşırılık bazen savunmasızlıkla gelen aciz olma duygusunun da üstünde gündelik yaşamın paranoyasıyla yer değiştirirken bunun devamlılığı modern insanı bu paranoya ile yaşamaya alıştırmıştır.²⁵⁸

Doğanın hâkimi, dünyanın ve medeniyetin yaratıcısı şeklinde ortaya çıkan modern insan, kendisini eşyanın merkezine koyduğundan dolayı natürel denge ve düzen üzerinde yıkıcı etkiye sahip bir rol oynamıştır. İnsanın vazifesi doğayı yıkmak değil, hakiki bilgiye erişmektir. Erişmeye çalıştığı bilgi ruhsal ve zihinsel bütünlüğünü sağlaması için elzemdir. İnsan, hayatını idame ettirebilmek adına doğayı dönüştürebilme imkânına sahip olur fakat bununla uyumlu bir hayat sürmek zorundadır. Tam tersi olarak materyalizm insana doğayı dilediği gibi kullanma hakkı verir fakat doğru insan bu hakkı kabul etmez. Nedeni ise insanın kâinattaki her şeyde Tanrı’nın isim ve sıfatlarını görmesidir. İnsana ve doğaya verilen zarar, Tanrı’ya karşı itaatsizlik olarak nitelendirilmiş ve bu durum onun azabını gerekli kılmıştır.²⁵⁹

²⁵⁸ Cemile Barışan, “Modernite Tartışmalarına Alternatif Bir Yaklaşım: Modern Aklın Eleştirisi ve Geleneksel Düşünce”, *İnsan ve Toplum*, C:2 S:4, 2012, s. 39.

²⁵⁹ Sabahattin Küçük, “Batı Ve Doğu Düşünce Sistemlerinde İnsan Anlayışı Ve Sömürgeci Zihniyet”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C:5, S:2, 2008, s. 186.

Güçlü ve özgür bir şekilde görünen Batı'nın yeni insan idraki, hakikatte hem ruhsal hem zihinsel yönden parçalanmış, kendi aslına yabancılaşmış ve kendisini bizzat esir etmiş bir varlıktır. Fiziksel doyumun ardından giden bu insan, hiçbir zaman doyum sağlayamayan, toplumda mutsuz ve yalnız olan biridir. Tabiata karşı hâkimiyetini güçlendirmek gayesiyle bilgisini artırdıkça ve yeni makineler meydana getirdikçe benliğini kaybetmiş ve oluşturduğu bu mekanik düzenin tutsağı olmuştur.²⁶⁰

Madde hakkındaki bilgisi çoğalan insan, varlığa gelişine dair malumattan mahrum kalmış bir fert olarak nasıl yaşamasının lazım olduğunu bilemez. Özgür olduğunu düşünür fakat arzularının tutsağı olmuştur. “Sevgi” duygusundan yoksun olan bu tip, bu duygunun yerine öfke ve nefreti kendi kalbine yerleştirmiştir. Sevgi anlayışı sadece kendini sevmeye sınırlıdır. Böyle düşünülmesinin esas nedeni ise Batı medeniyetidir. Bilim ve teknik anlamda gelişmiş bir medeniyet olmasına karşın, Rönesans’tan itibaren gelişimin yanında mental yönden gerileme yaşanmıştır. Bu durum öz zihnin ne anlama geldiğini insana unutturmuştur. Batı medeniyeti, Orta çağ Batı medeniyetine üstten baktığı gibi Doğu medeniyetine de üstten bakmıştır. Bütün zihnini maddeye hâkim olmaya harcamıştır. Yalnızca araç üretebilen bu akıl, “Mutlak Gerçek”i idrak etme konusunda aciz kalmıştır. Buna karşılık Doğu fikriyatındaki ideal insan, özünü bilme, onun ötesine geçme ve gerçekleştirme mesuliyetini almıştır. Doğadaki her bir biçimin devinimini gözlemleyip bunlardan bir mana çıkarma, kendi özünü doğada arayıp iyi ve kötüyü birbirinden ayırmanın mesuliyeti taşır. Onun bakış açısındaki kâinat canlı ve şuurlu bir bedendir. Var olan bütün bu âlemde Tanrı’nın isim ve sıfatlarının tecelli ettiğinin bilincindedir. Bundan dolayı Tanrı’nın kadim gücü ve iradesi mevcut olan her şeye hâkimdir.²⁶¹

2.4.1. Din

Batı’da 18.yüzyıldan itibaren dini mefhumlarda ve insanların dini anlayışlarında ortaya çıkan kökten değişimler yadsınamaz niteliktedir.

²⁶⁰ Küçük, “Batı Ve Doğu Düşünce Sistemlerinde İnsan Anlayışı”, s. 184.

²⁶¹ Küçük, “Batı Ve Doğu Düşünce Sistemlerinde İnsan Anlayışı”, s. 184.

Bundan yola çıkan birtakım düşünürler, “Tabiatüstü ve gizemli dinin çöktüğü” ve fertlerin dinlerinden kopmaları şeklinde kabul gören Aydınlanma, din ve inançları parçalamaya çalışan organize teşebbüs şeklinde adlandırılmıştır. Modernleşme döneminde Hristiyanlığın saygınlığının yitirilmesindeki en önemli sebep, kilisenin insanın hem aklına hem doğasına aykırı şekilde inanç esaslarına sahip olmasıdır. Bu durum aynı zamanda düşünce ve bilimin seküler hale gelmesinin yolunu açmıştır. Modernizm ile ortaya çıkan sekülerleşme, din ve devlet işlerini birbirinden ayırma düşüncesinin ötesinde, kutsal ve doğaüstü olan şeylerin öneminin yitirilmesiyle neticelenmiştir. Bundan dolayı pozitivist bir yaklaşımla özdeşleşen modernizm kamuoyunda bir yer bulunca yani halk modernleştikçe dine yabancılaşacağı ve dinin yok olacağı şeklinde düşünceler ortaya atılmıştır.²⁶²

Dindarlığın geleneksel boyutunda din, sosyokültürel toplum yapısına işlemiştir. Bu durum sosyal yaşamın her yönünde kendini göstermiştir. Din; iktisat, eğitim, aile, siyaset gibi müesseseleri temsil eden, sosyal yaşamda önemli bir yeri kaplarken modern dünyanın yerini tutan sosyal ve rutin hayatın pratiklerinde dini idrakten kopma söz konusudur. Modernizm genel anlamda hayata, akıl açısından bakmak ve onu bu şekilde idrak etmek ister. Onun bu isteği, pozitivist bir yaklaşımla insanı izah etme ve dine dair başka seçenekler sunması din ile arasındaki ilişkiyi ve mesafeyi göstermesinden dolayı mühimdir. Teknik, bilim, akıl gibi değerler dine karşı olarak ön plana çıkarılmış ve din, modern yaşamdan dışlanmıştır.²⁶³

Modernizm, akıl ve bilimsellik fikriyle, modern insanı denetim altına almaktadır. Modernizmi oluşturan temel unsur rasyonalizm ve onunla birlikte ortaya çıkan plüralist yapı, dini genelden özele indirgemiş, eskiden olanın aksine kamusal alandan şahsi alana taşınmıştır. Modernite ve din birbirlerinden farklı görüşleri simgelemektedir. Din eski ve karanlık bir şekilde resmedilirken modernite de aklın aydınlatılması ve inancın akıl dışı olma konusunda resmedilmiştir. Durumlara anlam kazandırma konusunda

²⁶² Hasan Gümüşoğlu, “Modernizmin Din Politikalarına Etkisi Ve İtikad Açısından Sonuçları (Cumhuriyetin İlk Yıllarında)”, *EKEV Akademi Dergisi*, C:17, S:57, Güz 2013, s. 296-297.

²⁶³ Sarp, Yavuz, “Dinin Kamusal Alanda Değişen Konumu”, s. 54

harekete geçen ve hızlıca sonuçlar alma görevini üstlenen din, tesirini kaybetmiştir. Bu durum modern toplumda anlam buhranına sebep olmuş ve âdetler anlam yitimine maruz kalmıştır.²⁶⁴

Modern topluma reformun gelmesiyle birlikte kamusal ve özel olan ayrımının zaman içinde ortadan kalkmasına sebep olan şeyin modern dönemdeki dinin macerasıyla ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Modernizmin takdim ettiği özgürlük çerçevesinde dinin de hususi bir konu olduğu ve bu alana mahkûm edildiği düşünülmektedir. Modernizm, dini mahrem kavram durumuna getirip özelleştirmiş ve onu kamusalıktan ferdiyete indirgemıştır. Habermas'ın idealleştirdiği burjuva toplumsal alanının bariz olan özelliği eşitlikçi, demokrasi çerçevesinde özgürlükçü ve bütün baskılardan uzak olmasıdır. Fakat modernizmi oluşturan seküler ve laik yapı toplumsal sahadaki dine karşı bir baskı halinde olmuş, dini yaşam mahrem hale getirilmiştir. Din sadece laiklik ve sekülerizm özelinde bir gerilim yaşamamıştır. Toplumsal alana dâhil olmanın seçici görevini gören akıl ve Aydınlanma'nın getirmiş olduğu rasyonalite bu gerilimi kaçınılmaz bir süreçten geçirmiştir. Bu yüzden toplumsal alan ötekileştirici bir görev üstlenmiş Aydınlanma ile gelen rasyonalizmi asıl amaç haline getirmiş ve dini toplumsal alanın dışına itmiştir.²⁶⁵

Modernleşmenin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan “bireyselleşme, çoğulculuk, demokrasi ve sekülerleşme” kavramlarından epeyce etkilenen din olgusu modern dünyada iktidar ve devletin gücünde tutulmaktadır. Modernite ve din arasındaki bu gerilim ve kavga ortamından bütün bireyler etkilenmekte, anlam ve kimlik bunalımı yaratarak bireylerin kendilerine karşı yabancılaşması gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan modern dünya geleneksel toplumun inanç ve değerlerini bilimsellik ve rasyonalite üzerinden değerlendirmektedir. Dinin özü imana ve teslimiyete dayanır fakat modernite bunu kendisine göre yorumlayarak rasyonel bir bakış açısı ile kanıtlamaya ve sorgulamaya çalışmaktadır.²⁶⁶

²⁶⁴ Sarp, Yavuz, “Dinin Kamusal Alanda Değişen Konumu”, s. 54.

²⁶⁵ Sarp, Yavuz, “Dinin Kamusal Alanda Değişen Konumu”, s. 58.

²⁶⁶ Sarp, Yavuz, “Dinin Kamusal Alanda Değişen Konumu”, s. 65-66.

Modernleşme her toplum için aynı anlam ifade etmez. Batı’da menfi olan her şeyi giderme görevi görürken, Doğu’da ise kimlik arayışına girmiş, çatışma içerisinde olan ve birçok sorunla mücadele eden bir toplum oluşturmuştur. Modernizm ve dinin arasındaki uzaklığın olduğu alan sekülerizm ve laiklik üzerinde olmuştur. Din, laikliğin ortaya çıkmasıyla birlikte toplumsal ve siyaset alanındaki varlığı sınırlandırılarak özel ve gizli alana çekilmiştir.²⁶⁷

Akif’e göre din, köken olarak eskiye dayanmaktadır. Yerleşik ya da konargöçer olsun bu kelimeyi bilmeyen kimsenin olmadığını ancak yaratıcı nezdindeki derin manasını bilenlerin sayısının az olduğunu ifade etmiştir. Süreç içerisinde din kavramının anlamı ve mahiyeti değişegelmıştır. Ona göre eski zamanlarda yaşayan insanların dini, inandıkları putlardan ve tabiattan gelecek olan kızgınlıkların önüne geçmek amacıyla hayvan ve esirleri kurban ederek ortaya çıkan kötü adetin icraatında yaşanan ayrılıkların tartışılmasından dolayı meydana gelen bir iş olmuştur. Sonrasında ise ilim ve fennin terakkisi neticesinde insanın din tanımı değişmeye başlamış böylece yaratıcının istediği ve göndermiş olduğu dinlerde de telkin edilen anlama ulaşma yoluna girmiştir.²⁶⁸

*“İlâhî! Din için feryâd eden bir âh için olsun,
Bu dinin izzeti için yükselen ervâh için olsun,
Gazâsında seni tekbir eden efvâh için olsun,
Uyandır bizleri, bundan gerû âgâh için olsun.”*²⁶⁹

Akif’in ilk meselesi Müslümanları uyandırmak ve onları İslam etrafında birleştirmektir. Uyanmaktan kastettiği “şuurlandırmak”tır. Müslümanlar şuurlandığı takdirde her şeyin farkına varacaktır. Kavmiyetçiliğin ve ayrılıkların kaynağının ne olduğunun ve bunların getirdiği zararların farkına vararak İslam’ın çevresinde hareket edecektir.²⁷⁰

Akif, dinin ölümler dini olmadığını ve dinin ahlaktan ibaret olduğunu söylemiştir. Akif’e göre din canlı ve dinamik bir haldedir. Yine onun düşüncesinde canlı ve dinamik biçimde mücadele halinde örnek bir hayat

²⁶⁷ Sarp, Yavuz, “Dinin Kamusal Alanda Değişen Konumu”, s. 65-66.

²⁶⁸ Ersoy, “Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?”, s. 135.

²⁶⁹ Ersoy, “Safahat”, s. 80.

²⁷⁰ Ersoy, “Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?”, s. 77.

yaşayabilmek kahramanlıkların en büyüğüdür. Onun din anlayışı toplumsal bir karakter taşımaktadır.²⁷¹

*“Ölüler dîni değil, sen de bilirsin ki bu din.
Diri doğmuş, duracak dipdiri, durdukça zemin.
Niye israf edelim bir sürü iknâiyyât?”²⁷²*

Akif’in değindiği, Batılılar tarafından yanlış anlaşılan ve yanlış aksettirilen kaza, kader ve tevekkül kavramlarını ele alalım. Kader ve kaza kavramları Allah’ın yaratmış olduklarının üzerindeki planını ve tabiat düzeninin işleyişini gerçekleştirmesini anlatan mefhumlar olarak kullanılır. Kader, sözlükte “gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak” manalarına gelirken terim anlamı olarak da “Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” şeklinde tanımlanmıştır. Kaza, sözlükte “hükmetmek, emretmek, yerine getirmek” manalarına gelir. Terim anlamı olarak “Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi” olarak tanımlanmıştır.²⁷³ Tevekkül ise sözlükte “Allah’a güvenmek” manasındadır. Dini ve tasavvufi manada ise “bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesi, rızıkında ve işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece O’na güvenmesi” biçiminde belirtilmiştir.²⁷⁴

Kaza ve kader konusu Batılıların eleştirip alay ettiği bir konu olmuş ve onları batıl düşüncelere sevk etmiştir. Batılılara göre kaza ve kadere olan inanç hangi toplumda bulunursa o toplumda artık kuvvet ve yiğitlikten bir belirti kalmaz bunların yerini zayıflık ve tembellik alır. Müslümanlar da aynı şekilde fakirlik içinde kalmış savaş ve siyasi güç olarak çağdaşlarına oranla geri duruma düşmüştür. Ahlaki bozukluk Müslüman toplumunda hâkim olmuş ve toplum gaflete düşmüştür. Onlara göre Müslümanlar temel ihtiyaçları dışında medeniyet ve fazilet konularında başka milletler ile yarışa girememiştir. Bir taraftan gelişmiş ülkelerin sömürgesi haline gelmişler ve tembelliklerinden dolayı ortaya çıkan problemlere karşı koymayıp rıza

²⁷¹ Bolay, “Mehmet Akif Ersoy’un Fikir Dünyası”, s. 130.

²⁷² Ersoy, “Safahat”, s. 783.

²⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr>. (15.04.2023).

²⁷⁴ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr>. (15.04.2023).

göstermiştir. Bunlar Batılıların İslam toplumlarına dair buldukları çıkarımlardır ve bu tarz ithamlarının dayanağını tümüyle kaza ve kader inancına bağlamışlardır. Onlara göre Müslümanlar bu inançlarında direttikçe hiçbir zaman güç kazanamayacaklar ve eski itibarını geri getiremeyeceklerdir. Hiçbir şeyi başaramayacakları için sonunda tümüyle yok olacaklardır.²⁷⁵

Batılılar kaza ve kader inancına sahip olan toplumları atıl olarak adlandırmış ve onlara göre Müslümanlar bu inançlarından ötürü bütün fiillerini zorunlu olarak kendinin bir dahli olmadan gerçekleştirmişlerdir. Cebriye mezhebinin inancı olan rüzgârın istediği yöne götürdüğü bir toplumdan bahsetmiştir. Hâlbuki hiçbir işlevinde dahli olmadığını söyleyen bir topluluk bütün yaşananların cebir kuvveti tarafından oluştuğuna ve olan her şeyin kasıtsız gerçekleştiğine kanaat getirirse tüm duyuları işlevsiz hale gelmiş olur. Doğuştan kendisine verilen hissin ve bilincin bir yararı olmaz. Bu şekilde olan bir toplum çalışmaktan, gayretten geri kalır ve atalete düşer.²⁷⁶

Kaza ve kader inancına dair sarıh deliller olduğu gibi insanın fıtratı da onu bu inanca götürür. İnanç sahipleri teslim olurlar ki her teslimiyet olayının hemen bitişiğinde bir sebebi vardır. Yalnızca mevcut olan sebep zincirleri görülebilir. Diğer görünmeyenleri yalnızca yaratıcı bilir. Müslümanların geri kalma ve çöküşünün nedeni Batılıların iddia ettiği gibi ne kader inancıdır ne İslami inançlardır. Bu durumu inanca isnad etmek iki farklı şeyi bir araya getirmeye benzemiştir.²⁷⁷

Akif'e göre kaza ve kader inancı, Batılılar tarafından dinin kötülenip yanlış anlaşılmasına ve onların dine dair suizanlarda bulunmalarına neden olmuştur. Akif'e göre Batılıların zannettiği şey bu inançların yer ettiği toplumlar yaşama gücünü kaybetmişlerdir. Yaşama gücünün yerini güçsüzlük almış bundan dolayı da Müslümanlar çağın gerisinde kalmışlardır. Bundan ötürü siyaset, savaş gücü gibi konularda geridedirler. Onlara göre bu inançlara sahip olanlar kendi kabuklarına çekilmiş hayatları yalnızca temel

²⁷⁵ Muhammed Abduh, "Kazâ ve Kader", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, (Çev: Mehmed Akif Ersoy, Sad: Mustafa Köse), C:16, S:2, 2016, s. 376-377.

²⁷⁶ Abduh, "Kazâ ve Kader", s. 376-377.

²⁷⁷ Abduh, "Kazâ ve Kader", s. 378-381.

ihtiyaçlarını karşılamaktan ibaret olmuştur. Ruhlarını doyurma noktasında medeniyetten habersizlerdir ayrıca hayat yarışından çok uzakta yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Batılılar birçok kötü özelliği Müslümanlara isnat etmişler ve bunların hepsini de kaza kader inancına bağlamışlardır. Onlara göre bu inanç devam ettiği sürece Müslümanlar kesinlikle bir ilerleme kaydedemeyeceklerdir. Eski zamanlardaki güçlü hallerine ulaşamayacaklardır. Onların bir diğer görüşü de kaza ve kader inancı insanı iradesiz kılmıştır. Bu durumun insan fiillerinin mecburi meydana geldiğini söyleyen cebri mezhebi görüşünden farkı olmadığını söylemişlerdir.²⁷⁸

Akif'e göre kaza ve kader itikat konularındandır ve insanın fitratı da onu bu inanca götürmektedir. Var olan her şeyde bir sebep vardır. İnancımıza göre her sebebin zahirde bir müdahalesi vardır. Bundan gerisini Allah'a havale ederiz. İnsandaki irade ise bu sebep zincirlerinin halkalarından biridir. Böylece irade eseri idrak eden bir eserdir. Zuhura gelen olayları var eden fikir ve iradenin üzerindeki etkisini kabul etmek akılsızların dahi reddedemeyeceği bir gerçektir. Akif'e göre kaza ve kader inancı insanı sebat etmeye, zulme katlanmaya, sebeplerle mücadele etmeye götürür ve insanlık vasfına uymayan durumlardan da uzak tutar.²⁷⁹

Kaza ve kadere olan inanç beraberinde tevekkülü de barındırmaktadır. Akif'e göre bu inançlar insanı atalete götürmemelidir. Öncelikle var olan bütün sebepleri denemeli sonra neticeyi yaratıcısına havale etmelidir. alışmak Müslümanlar için farzdır. Bu yüzden tevekkül sebebiyle çalışmayı bir kenara bırakmamalıyız. Çünkü Allah'ın isteği de bu yönde değildir. Bu inanca sahip olanlar kadere ataletle bir tutup dalaletle sapmış kimselerdir. Akif'e göre Müslümanların zerindeki miskin ve atıl halin sebebi ne kaza kader inancı ne de İslam'ın diğer kaidelerine olan bağlılıktır. Müslümanların mevcut durumunu bu inanca bağlamak iki zıddı bir araya getirmeye benzerdir. Bu da pek geçerliliği olmayan bir iddiadır.²⁸⁰

²⁷⁸ Ersoy, "Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?", s. 189-190.

²⁷⁹ Ersoy, "Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?", s. 191-192-193.

²⁸⁰ Ersoy, "Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?", s. 196.

2.4.2. Ahlak

Modernizmin sahip olduğu ahlak anlayışı insanın tutumlarını dünyevi menfaat kapsamında ele alan seküler ahlak şeklinde ifade edilir. Kapsayıcılık bakımından modernizm bir çelişki ile yüz yüzedir. Çünkü modern anlayış ilk başlarda eski olanı dönüştürüp moderne uydurmayı temele almıştır. Bu yüzden izafî ve değişen bir ahlak idrakine sahip olmuşken sonradan esasının insan haklarına dayandığı kapsamlı bir bakışa sahip olmuştur. Modernizmin en son durduğu nokta, nebevî gelenekler ile arasındaki temel hak ve hürriyetler noktasında ortak bir paydadır. Bu konu ile ilgili genel olarak bir uzlaşmadan söz edilmesinin nedeni, kolektif bir zeminde durdukları içindir. Bu uzlaşımın mümkün olma sebebi temel hak ve hürriyetlerin kolektif insan yaratılışıyla geçmişten beri peygamberlerin öğretilerinde var olan evrensel ahlak prensipleriyle uygun olmasıdır. Fakat tek farkı, modern değerler uhrevilikten arındırılmış ve seküler bir hale getirilmiştir. Evrensellik konusunda nebevî geleneğe uygun olan insan hak ve özgürlükleri modernizm şeklinde adlandırılan dünya bakışı sebebiyle tüm insanlığın iyi olmasını gaye edinen erdemler olmaktan çıkmıştır. Yani modernizmin evrensel değerleri, kendisinden istenen evrensel sonuçları meydana getirmekten uzaktır. Buna sebep olarak iki şey gösterilebilir. İlki modernizmin esasını oluşturan Aydınlanma fikrinin dinin yanında ahlakı da değişken bir saha şeklinde görmesi; ikincisi, modernizmin kendisini merkeze koyduğu ve bundan dolayı kıymetleri araçsallaştıran “bencil insan” çeşidini meydana getiren bir illetle malul olmasıdır.²⁸¹

Modern iktisat biliminde kuramların oluşturduğu bu fert kendi menfaatini ön plana alan, faydasını en yüksek hale getirmeyi kendi yaşamının en mühim amacına dönüştürmüş olan bir kişidir. Bu iktisadi varlık kendini düşünen, açgözlü ve hedonist bir şekilde kendi menfaatini önceleyen bencil bir ahlak anlayışı olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda kişinin menfaatine olan şey iyi kabul edilirken menfaatine göre olmayan bir şey de kötü kabul edilir. Fayda sağlayıp sağlamaması kişisine göre değişir. Nitekim hedonist ahlak

²⁸¹ Hulusi Arslan, “Ahlâkın Evrenselliği Açısından İslâm ve Modernizm”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, C:1, S:2, s. 54.

anlayışında haz veren şey iyi iken haz vermeyen şey kötü kabul edilir. İnsandaki “empati” duygusu ve özgeci anlayış gereksiz görülmüştür.²⁸²

Başkasına faydalı olmaktan uzak kalıp yalnızca kendi menfaatinin ardından giden modern insanın ve kapitalizmin gücünü oluşturan sermaye sınıfının ahlaki ve vicdani hissiyatlarını ötekileştiren yaklaşımlarıyla değerler ortadan kalkmaktadır. Yalnızca kendini düşünme, hırs ve hak iddia etme anlayışı bunların içinde toplumun refahı yükselse dahi bireysel anlamda herkesi sevindirememektedir. Neticede insanla alakalı olan tüm alanların ekonomik alanla barışık bir hale getirilmesindeki çalışmalara önem verilmiş ve bu konuda artış yaşanmıştır. Bu kapsamda diğergam insan tipini ortaya çıkarma konusu gündeme gelmiştir.²⁸³

Modernizm, bütün insanlığın kolektif olarak uzlaşmış olduğu evrensel değerleri, bireysel çıkarlara, güçlü olan topluma ve grupların çıkarlarına hizmet eden araçsal değer haline getirmiştir. Bunun olmasındaki en mühim sebep, modernizmin hakikati sadece akıl ve deneyle sınırlandırması, ferdiyeti temeline alması, maneviyatı ve dini değerleri arka plana atmasıdır. Bunların hepsi bencil ve pragmatist insan örneği meydana getirmiştir. Buna binaen ahlaki değerler, üstün ve güçlü grupların menfaatini korumayı görev edinen araçsal değer haline gelmiştir. Bunun sonucunda sömürgecilik, savaşları, kültürel ve iktisadi terör gibi meseleleri beraberinde getirmiştir.²⁸⁴

Modernite döneminde bilim, akıl ve teknoloji seçkin zümrelerin menfaatine uygun bir şekilde kullanılmış, ahlak ise kendine bir yer edinemeyip toplumdan soyutlanmıştır. Modernite ahlaka gereken önemi verememiş ve ahlakı yok saymıştır. Bir diğer ifadeyle ahlak değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Ahlak yalnızca muhafazakârları alakadar eden bir alan olarak görülmüş ve din ile bir tutulmuştur. Ahlakın alanı daraltılarak hareket kapasitesi kısıtlanmıştır. Bunun yanında ahlaki problemlerin insanlar tarafından aşıldığı ve ahlaklı oldukları şeklinde bir algı

²⁸² Mehmet Bulut, “Ahlak Ve İktisat”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:5 S:2, 2015, s. 106-107.

²⁸³ Bulut, “Ahlak Ve İktisat”, s. 120.

²⁸⁴ Arslan, “Ahlâkın Evrenselliği Açısından İslâm ve Modernizm”, s. 57.

oluşturulmuştur. Bu algı, gerçeği tam yansıtmamaktadır. Zira ahlaki problemler, teknoloji ve bilim alanındaki ilerlemelerle birlikte artmıştır.²⁸⁵

Modern dönemde başta insan olmak üzere birçok şey teknolojik obje haline gelmiştir. Ahlak, bilim ve teknolojinin kurbanı olmuş ve kendilerine oluşturdukları sınırların içerisinde ahlaki şahsiyete yer bırakmamıştır. Teknoloji ve bilime eğilimi olan modernite, insanı ahlaklı olmak ve böyle davranmaktan alıkoymuştur. Modern teknoloji, insanı ve toplumu yıkmış, “tek boyutlu” hale getirmiş ve onları “teknolojik toplum”un içine mahkûm ederek totaliter yönelimlerin yanında durmuştur. Teknoloji, bundan dolayı insani ve ahlakilikten uzaktır. Fazlaca gelişim gösteren teknoloji, ahlakta ciddi yıkımlara sebep olmuştur. Gelişimi sürekli olan, önüne geçilemeyen ve üstün güçlerin elinde tutulan teknoloji, her çeşit insanın iyisine, değerlerine, mahremiyetlerine karşı savaş ilan etmiştir.²⁸⁶

Fakat bu kadar sorunun içinde en mühimini oluşturan, insanların ahlaksızlaştırılmaya çalışılması ve ahlaki olandan ayrı düşürülmesidir. Aslında dikkatli bakılıp incelendiği zaman dünyada var olan çoğu sorunun kökeninde, ahlaki bozulmalar olduğu görülür. Toplumda meydana gelen politik, ekonomik, sosyal ve kültürel krizlerin bağlantı noktası ahlakın kendisidir. Ahlakın ve onu oluşturan değerlerin kaybedilmiş olduğu bir hayatta her anlamda sorunların meydana gelmesi doğal bir durumdur. Ahlakı ve ahlaki değerlerden mahrum olan dünya yoldan sapmış ve bütün kötülüklerin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır ve geriye ahlakın yenik düştüğü bir dünya kalmıştır.²⁸⁷

Akif’in ahlak anlayışının temelini “fazilet” kavramı oluşturmuştur. Ona göre milletin kurtuluşu ahlaki üstünlüktedir. İlmin yanında faziletin de bulunması gerektiğini bunlar bir arada olduğu takdirde ahlaki kurtuluşun mümkün olacağı görüşünü benimsemiştir. Akif, faziletin kaynağının Allah inancı olduğunu söylemiştir.²⁸⁸

²⁸⁵ Sezgin Kızılcıkel, “İnsana ve Topluma Ahlâkın Kapısından Girmek Ya Da Dünyaya Ahlâkın Penceresinden Bakmak”, *Sosyologca*, 2015, S:9, s. 22.

²⁸⁶ Kızılcıkel, “İnsana ve Topluma Ahlâkın Kapısından Girmek”, s. 23.

²⁸⁷ Kızılcıkel, “İnsana ve Topluma Ahlâkın Kapısından Girmek”, s. 24.

²⁸⁸ Bolay, “Mehmet Akif Ersoy’un Fikir Dünyası”, s. 45.

Akif'e göre İslam bir ahlak dinidir. Akif, ahlak ve din arasında kuvvetli bir ilişki kurmuştur. Allah'a olan inanç, iman ve korku ne kadar kuvvetli olursa ahlaki erdemlerin gelişeceğini bunun tersi meydana geldiği takdirde ise erdemsizliklerin yaşanacağını belirtmiştir. Erdem duygusunun oluşma nedeni Akif'e göre yalnızca Allah korkusundan kaynaklanır ve bu da tüm ahlak anlayışının esasını oluşturur. Akif'e göre erdem ve ahlak din duygusundan gelmektedir. Bunların temelini dine bağlar. Bu yüzden de seküler hayatın getirdiği ahlak anlayışını kabul etmez. Ona göre Allah inancı bulunmayan insan ve toplumda ahlaki yıkım kaçınılmazdır. Bütün dinlerde ahlak ve değer sistemi vardır. Bu nedenle var olan bütün dinlerde her şeyin nedeni olan Tanrı, ahlakın ve ahlak yasalarının da nedenidir. İslam ahlakının kaynakları ise Kur'an ve sünnet'tir. Kur'an dini hükümlerinin yanı sıra ahlaki hükümlerinin de çıkarıldığı bir kaynaktır.²⁸⁹

*“Haberdar olmamışsın kendi zatından da hâlâ sen,
“Muhakkar bir vücûdum!” dersin, ey insan fakat bilsen...
Senin mâhiyyetin hatta meleklerden de ulvîdir:
Avalim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir:
Zeminlerden, semalardan taşarken feyz-i Rabbani,
Olur kalbin tecellî zâ-ı-nûrâ-nûr-u Yezdânî.
Musaggar cirmin amma gaye-i sun'-u İlâhîsin;
Bu haysiyyetle pâ-yânın bulunmaz, bîtenâhîsin!
Edîb-i kudretin beytû'l-kasîd-i şî'ri olmuşsun;
Hakîm-i fitratın bir anlaşılmaz sırrı olmuşsun.
Esirindir tabiat, dest-i teshîrindedir eşya;
Senin ahkâmının münkaadıdır, mahkûmudur dünya.”²⁹⁰*

Akif, yaşadığı dönemdeki zorlukların ve olumsuzlukların içinde sıkışıp kalan insanların yaşadığı esas sorunun ahlaki bozukluk olduğunu düşünmektedir. Bu ahlaki bozulmanın belirtisinin toplum ve birey hayatındaki erdemsizliklere bakıp da saptamak mümkündür. Ona göre bu ahlaki bozukluklardan kurtulabilmek yalnızca İslam'ın getirdiği ahlaki değerlerin hayata geçirebilmesiyle mümkün olabilecektir. Akif kendi gözlemleri neticesinde İslam'ın yanlış yorumlanması sebebiyle bu erdemlerin hatalı yansıtılması konusuna olumlu bakmaz. Müslüman dünyanın geride kalma sebebini din değil Müslümanların yorum konusundaki yanlışlığında

²⁸⁹ Durak, “Mehmet Akif Ersoy’un Düşünce Dünyasında Ahlak, Erdemler Ve Medeniyet İlişkisi”, s. 160.

²⁹⁰ Ersoy, “Safahat”, s. 405.

görmüştür. Akif'in uygarlık telakkisinde Müslümanların noksanlıklarının bilincinde olmaları ve bunları telafi etmeleri önem taşımaktadır. Ona göre böyle yapılmadığı takdirde uygarlık seviyesine ulaşamaz.²⁹¹

Akif, toplumsal yapının hasarına sebep olan ahlaki yozlaşmaya karşı Müslümanları kendi tıynetlerine dönmeye çağırmıştır. Çünkü ona göre kişinin değişmeyen ve gerçek bir ahlaka sahip olabilmesi İslam ile mümkündür. Temelinin dine dayanmadığı ahlaklar hem topluma hem de kişiye göre farklılıklar gösterir. Zamana ve kişiye göre farklılık gösteren yalnızca bilgiye dayanan bir hayal ile evrensel bir ahlaka ulaşamaz. Toplumun ahlakı onun ruhunu temsil eder. Ruhunu yani ahlakını yitiren toplum ölür.²⁹² Buna dair Akif *Safahat*'ında şu dizelere yer vermiştir:

*“Ne irfandır veren ahlâka yükselik, ne vicdandır;
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklere çekilmiş farz edilsin havfı Yezdân'ın...
Ne irfanın kalır tesiri, katiyyen, ne vicdanın.
Oyuncak sanmayın! Ahlâk-i millî, rûh-u millîdir;
Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllîdir.”*²⁹³

Akif'e göre Allah'ın yarattıklarını kavrayabilmek ve “insan” olabilmek hakiki çağdaşıktır. Bu bilincin insanda meydana gelebilmesinin yolu bilgi ve erdem sahibi olmasından geçer. Akif, insanın bu mertebeye ulaşmasının yalnızca Kur'an'ı anlaması ve yaşamasıyla mümkün olacağını düşünmektedir.²⁹⁴

*“İslamiyeti şimdiki haline getirince, hepimiz uyur gezer olduk. Güzel ahlâkın adını bile unutmak dereklerine düştük. Hadi geçmişten ibret alamıyoruz. Çünkü gözüümüzle görmedik. Hadi zamanımızda, fakat uzak ülkelerde yaşayan dindaşlarımızın felaketine bakıp, kendimize gelmiyoruz. Çünkü zavallıların çektiği ‘ahh!’ları duyamıyoruz. Fakat gözümüzün önünde geçen başımızın üstünde dolaşan felaketlerden olsun ibret almamız gerekmez mi?”*²⁹⁵

Akif'e göre hükümet ahlak konusuyla her daim ilgilenmelidir. Çünkü bütün memleketlerde hükümetlerin ahlaka karşı tutumu halkın üzerinde

²⁹¹ Durak, “Mehmet Akif Ersoy'un Düşünce Dünyasında Ahlak, Erdemler Ve Medeniyet İlişkisi”, s. 161.

²⁹² Abdullah Alperen, “Mehmet Akif Ersoy'un Din Ve Modernleşme Hakkındaki Görüşleri”, *İslam Şairi Mehmed Akif Ersoy, Paradigma Akademi* 2022, s. 9.

²⁹³ Ersoy, “Safahat”, s. 661.

²⁹⁴ Durak, “Mehmet Akif Ersoy'un Düşünce Dünyasında Ahlak, Erdemler Ve Medeniyet İlişkisi”, s. 163.

²⁹⁵ Mehmet Akif Ersoy, *İstiklal Marşı Şairimizin İstiklal Harbindeki Vaazları*, haz: Hasan Boşnakoğlu, (Ankara; Er-Tu Matbaası, 1981), s. 16.

önemli bir etkiye sahiptir. Hele ki hükümetin etkisi bizim memleketimizde daha fazladır. Ona göre hükümet halkına doğru yolu göstermeye ve bu yolda ona rehber olmakla yükümlüdür. Çünkü mevcut halkın buna ihtiyacı vardır. Halkın fiilleri hükümetin fiillerine tevfiik eder.²⁹⁶

Akif'e göre ahlak, toplumun ve devletin ayakta kalabilmesi hususundaki en önemli unsurdur. Bu yüzden Akif, medeniyetin hakiki kaynağını milli ahlakta görür. Ona göre milletin ruhu milli ahlaktır. Akif, Batı'nın emperyalist zihniyetine karşı çıkmış ve milli marşta belirttiği gibi bu durumu tek dişi kalmış canavara benzetmiştir. Akif burada çağdaş medeniyete karşı bir tavır almamıştır. Manevi değerleri inkâr eden ve insanlara karşı adaletsiz davranan, emperyalist uygarlıkların ve körü körüne yapılan taklitçiliğin karşısında durmuştur.²⁹⁷

2.4.3. İktisat

İktisadın ve uygarlığın ana unsuru olan insan, “toplum ya da coğrafyanın din, bilim, teknoloji, iktisat, siyaset, kültür, sanat, mimari, edebiyat, tarih vb. alanlarındaki düşünce, inanç ve uygulamaların” gizli ya da açık bütün birikimlerinin birbirine karıldığı bir “medeniyet” şeklinde karşımıza çıkar. İktisat, medeniyeti oluşturan birçok unsurdan biridir. İktisadın yaşama olan etki alanı daha kapsayıcı olmuştur. Nitekim üretim, tüketim ve paylaşım olmak üzere rutin hayatın idamesini sağlayan birçok niteliği vardır. Medeniyetlerin var olmasından itibaren iktisadın ana meselesi insan ve insanın gereksinimleri olmuştur. Üretim, tüketim, paylaşım gibi konularda insan ve toplumların aralarındaki münasebet benzerliği kendini gösterse de tüm uygarlıklar kendi insanların anlam dünyası ve çağ görüşleri yaşamış oldukları coğrafyanın siyasi ve iktisadi düzenlerinden etkilenmişlerdir. Modern Çağ'da Batı eksenli biçimde kurulan medeniyet ve iktisadın bu

²⁹⁶ Mehmet Akif Ersoy, *Sebilürreşad Mecmuası*, haz: M. Ertuğrul Düздаğ, (İstanbul: Kültür Yayınları, Bağcılar Belediyesi, 2018), yayl: Lokman Çağırıcı, C:14, S:339-364, s. 286.

²⁹⁷ Durak, “Mehmet Akif Ersoy'un Düşünce Dünyasında Ahlak, Erdemler Ve Medeniyet İlişkisi”, s. 168.

süreçte meydana gelen toplum ve değerleri belirleyici bir etkisi olduğuna şüphe yoktur.²⁹⁸

Aslında “ölçülü, mutedil ve vasat” kavramlarına karşılık gelen iktisat eski Yunancada evin idaresi manasına gelen “economicus” mefhumundan ortaya çıkmıştır. Farklı uygarlık ve coğrafyalarda olgunun muhteviyatı ve manasında çeşitli farklılaşmalar meydana gelmiştir. Eski zamanlardan itibaren medeniyetin ilk merkezlerinden biri olan yaşadığımız bu uygarlığın içinde ahlak, insan yaşamı için en mühim, kapsayıcı ve üst bir değer olmuş, kendinden başka alanların da belirleyicisi olmuştur. İktisat ve ahlak birbirleriyle yakın ilişki halindedirler. Ahlakın alt kolu olarak kabul gören iktisat, “ilm-i tedbir-i menzil” evin idaresi manasında kullanılmıştır. Siyaset, ahlakın içinde ele alınmıştır ve “ilm-i tedbir-i medine” şehrin yönetimi manasına gelen ifade kullanılmıştır. Hem insan hem toplum için olması gereken en önemli şey ahlaktır ve istenen şey ahlaklı kişiler tarafından oluşturulan erdemli bir toplum fikridir. İlmi olarak evde imkânlar dâhilinde huzurlu bir yaşam sağlamayı ve bunun devamını getirmek manasına gelen iktisat, Batı ve Doğu’da moderniteye kadar ki dönemde bu manada kullanılmıştır.²⁹⁹

Bütün uygarlıkların kendince “insan, iktisat ve sistem” düşüncesi vardır. Batı uygarlığının insan tipi “homo economicus” (ekonomik adam), ekonomik modeli de kapitalizmdir. Ekonomik adam ferdi olarak bütün iktisadi işlemlerinde önceliği kendi menfaatine verir. Fakat İslam’ın istediği insan tipi diğergam özelliğe sahiptir. Çünkü böyle olan bir insanın hayattaki tüm irtibatları ile iktisadi işlemlerinde öncelik verdiği şey kendi çıkarları değil “kul hakkı” olacaktır. Bu hakka riayet eden kişi hiçbir kimsenin hakkını gasp etmeden üretim ve tüketim faaliyetine dâhil olur. Elinde olan maddiyata emanet gözüyle bakar ve onu kullanma konusunda izah edeceğini bildiğinden menfaati yerine dürüst bir insan tavrı sergiler. İslam insanı ile modern kapitalizm insanının ayrıldıkları bir diğer nokta, paylaşımdır. Modern

²⁹⁸ Mehmet Bulut, “Medeniyet Ve İktisat”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C:16, S:59, 2020, s. 98-99.

²⁹⁹ Bulut, “Medeniyet Ve İktisat”, s. 100-101.

kapitalist olan “hep bana” diye söylerken İslam insanı “komşusu açken tok yatanayan”, “dünyada biri üşürken ısınamayan”dır.³⁰⁰

Batı'nın ortaya çıkardığı “ekonomik adam” modern çağda iki ana yapı var etti. Bunlar kapitalizm ve sosyalizmdir. Bu iki sistem farklı değişimlerle meydana geldi. 20. yüzyılda Rusya, Çin ve Doğu Avrupa’da faaliyete konulan sosyalizm bu yüzyılın sonuna doğru sayılan bu ülkelerin sosyalizmden vazgeçerek çeşitli kapitalizm sistemlerine yaşamlarına geçirmişlerdir.³⁰¹ Modern Batı'nın insanlığa sunduğu kapitalizmin üç temel evresi mevcuttur. Bunlar; “ticaret, sanayi ve finans”tır. Bu üç evre de farklı ülkelerin merkezleri olmuştur. 17. yüzyılda Hollanda, ticaret kapitalizmin merkezi olurken 19. yüzyılda İngiltere sanayi kapitalizmin, 20. yüzyılda da ABD finansın merkezi olmuştur. Kapitalizm aktif piyasaya dâhil olmayan tekeli bir sistemdir. Dünyadaki sermaye, finans, üretim ve ürünler yapının merkezine gitmekte ve bu merkezdeki güçlüler aracılığı ile belirlenmiş kaidelere uyarak süreç ve sonuç koordine edilmektedir. Elleri bulundurdıkları bu kapital güce dayalı olarak bazı dönemlerde belli başlı devletler ve tekelciler iktisadın yanında “siyasi, sosyal, bilimsel, kültürel” gibi süreçlerin tayin edilip gelişmesi konusunda önemli bir görev üstlendikleri görülmektedir.³⁰²

Eski uygarlıklar ile modern uygarlıkların iktisat idrakindeki en bariz fark insana, tabiata ve toplumun kendi mana ve işlevlerinin yanında bunlara yüklenmiş olan anlamlardır. Modern uygarlığın oluşmasında ekonominin belirleyici bir rolü olmuştur. Modern toplum ve bireyi eskilerden ayıran en aşikâr husus, öteki varlık âlemiyle oluşturulan ilişkideki değişimdir. Bu açıdan eski dönem ile mukayese edildiğinde modern bireyin ve toplumun kendisinde görmüş olduğu gücün dönüşümüdür. Modern birey ve onunla ortaya çıkan modern toplum, her şeye hükmetmeye ve sahip olmaya çalışan bir canlıya dönüşmüştür. Bu durum ilerleyen süreçte daha fazla ortaya çıkmıştır. Başta aile olmak üzere kurumsal alanlarda modern dönemde değişim yaşanmakta ve aile kurumu büyük tehditlere maruz kalmaktadır. Aile

³⁰⁰ Bulut, “Medeniyet Ve İktisat”, s. 130.

³⁰¹ Bulut, “Medeniyet Ve İktisat”, s. 104-105.

³⁰² Bulut, “Medeniyet Ve İktisat”, s. 105.

müessesesi devlet ve toplumun en mühim kurumudur. Bu kurumu koruyabilmek adına ahlaki değerler konusunda anlaşmak gerekir.³⁰³

İnsan yalnızca kendini ve maddi menfaatini düşünüp buna göre yaşayan bir canlı değildir ve böyle olmamalıdır. İnsanı insan yapan bütün özellikleri göz önüne alındığı zaman insanın maddi ve manevi taraflarını dengede tutması gereken bir canlı olduğu görülecektir. *“İnsan değer yargılarının, inançlarının, benimsediği dünya görüşünün, alışkanlıkların, geçmiş deneyimlerin, kültür ve geleneğin, sezgi, duyu ve duyumlarının, estetik ve sanat hislerinin eseri olan ve buna göre iktisadi karar sürecine katılan bir varlıktır.”* İktisadi faaliyet, insanın istikrarlı bir yaşam sürdürmesi onun çabalarıyla ilişkili faaliyetleri şeklinde değerlendirilebilir. İnsan için yaşam yalnızca üretim ve tüketim dönüşümünden oluşmaz ve insan yalnızca ekonomik bir varlık da değildir. Aynı zamanda hem sosyal hem ahlaki ve eşrefi mahlûkat şeklinde nitelendirilen bir varlıktır. İnsanın yapması gereken asıl şey özgürlüğüne ve özgünlüğüne sahip çıkmaktır. Ahlak, insana dair en üstün değerdir ve onu insan yapan nitelikler olan başta kişiliği olmak üzere bunun yanında ahlaki erdemler gelmektedir. Böyle insanlardan oluşan erdemli toplumlar insani uygarlıkları inşa etmişlerdir.³⁰⁴

Sayar’a göre, Akif’in iktisata dair bir yazısı mevcut değildir. Yalnızca Fevziye A. Tansel “Mehmet Akif Ersoy’un Gözlerden Kaçan Risalesi” isimli yazısında Akif’in “Sadî” takma adıyla bir iktisat risalesi yazdığını ihtiyatlı bir biçimde söylemiştir. Tansel’in Akif’in yayımlanmış olan ilk yazısı “Mektep” dergisindeki “Kur’an’a Hitab” şiiridir. Bundan kısa bir süre sonra da Sadî mahlasıyla “Maarîf” dergisinde “Mebahis-i İlm-i Servet” adlı yazıyı bölümler halinde yayımlamıştır. Yedi sayfa halinde tefrika edilen bu yazıların incelenmesi sonucu anlaşılan şudur ki, yazılmış olan yazıların amacı iktisata dair temel bilgileri konu başlıkları halinde dönemin aydınlarına tanıtmaktır. Sayar’a göre bu yazılar kaleme alındığında 22 yaşında olan Akif o dönemde Müfettiş Muaviniği görevindeydi ve Anadolu’nun çeşitli bölgelerini geziyordu. Sayar, Tansel’in bu konuda yanıltmış olduğunu söylemiştir. Akif hem yaşı hem de mesleğinin yoğunluğundan dolayı iktisatla meşgul

³⁰³ Bulut, “Medeniyet Ve İktisat”, s. 127.

³⁰⁴ Bulut, “Medeniyet Ve İktisat”, s. 132.

olabilecek durumda değildir. Sayar’a göre buradaki Sadi mahlaslı kişi başka bir aydındır. Akif’in Sıratı Müstakim’de aynı mahlasla yazmış olduğu yazıları vardır. “Sa’y ve Amelin Nazar-ı İslam’daki Yeri” adlı yazı bu mahlas ile çıkmıştır. Müellifi Ferid Vecdi, mütercimi ise Akif’tir.³⁰⁵

*“Akif Bey’in iktisadi meselelere karşı gösterdiği duyarlılık, sadece meseleyi ritüel ekseninde şiirler yazmakla düzyazı da bu yolda vasıta addetmektedir. Sistematik bir “norm”dan (pozitif iktisad/ normatif iktisad bağlamından) yoksun olarak serd edilmiş bu fikirleri, halka iktisada dair kıvrıntılar olarak yansıtmakta ya da anlatmaktadır.”*³⁰⁶

Akif’in iktisata bakışı bir ahlakçı gözüyle olmuştur. İktisat denildiğinde onun aklına gelen Osmanlı’nın ekonomik olarak bulunduğu fakirlik olmuştur. İsraf etmenin zıddı olan tutumluluk kavramı Akif’in düşüncesinde iktisatın karşılığı olmuştur.³⁰⁷ Buna dair *Safahat*’ında şu dizeler geçmektedir:

*“Hani servet? Hani sıhhat? Ne ararsan mefkûd;
Tamtakır bir kese var ortada, bir sıska vücud!
Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası!
Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası”*³⁰⁸

Akif, Japonya’nın ekonomisinde İslam ekonomisinin yansımalarını bulmuş ve *Safahat*’ında şu dizelere yer vermiştir:

*“Siz gidin, safvet-i İslâm’ı Japonlarda görün!
O küçük boylu büyük milletin efradı bugün,
Müslümanlıktaki erkânı siyânette ferid;
Müslüman denmek için eksiği ancak tevhid.”*³⁰⁹

Rasyonel iktisadi bireyin oluşturduğu kapitalizm, Batı’nın iktisat dünyasında merkezi bir konumdadır. Bunun devamlılığını sağlamak için diğer ekonomilere yönelik faaliyetleri Akif pek okuyamamıştır. Akif bu iktisadi bilgilerden sadece teknik bilginin alınmasını öğütlemiş, kapitalist toplumların ahlakının vatanına girmesini istememiştir.³¹⁰

Osmanlı’nın yıkımına sebep olan en önemli nedenlerden biri dış devletlere vermiş olduğu kapitülasyonlardır. Bir ülkenin ekonomisi başka

³⁰⁵ Ahmed Güner Sayar, *Çekiç İle Örs Arasında Mehmet Akif Ersoy*, (İstanbul; Ötüken Neşriyat 2021), s. 265-266.

³⁰⁶ Sayar, “Çekiç İle Örs Arasında”, s. 270.

³⁰⁷ Sayar, “Çekiç İle Örs Arasında”, s. 267.

³⁰⁸ Ersoy, “Safahat”, s. 451-499.

³⁰⁹ Ersoy, “Safahat”, s. 506.

³¹⁰ Sayar, “Çekiç İle Örs Arasında”, s. 273-274.

devletlerin elinde ise artık o devlet için yıkım kaçınılmaz bir sondur. Akif'e göre ise kapitülasyonlar iktisadi açıdan ülkeyi büyük ölçüde etkilemiştir. Verilen bu imtiyazlar neticesinde yabancılar belediye ve diğer vergiler gibi birçok vergiden muaf tutulmuşlardır. Gün geçtikçe imtiyaz verilen devletlerin de sayısı arttıkça bütün vergi yükümlülüklerinden Müslümanlar sorumlu olmaya başlamıştır. Kısacası bütün parayı Müslümanlar verecek para kazanan kısım ise gayrimüslimler olacaktır. Akif, halkının fakir düşmesinin bir diğer sebebini gümrük vergilerinin alınamamasına bağlamıştır. Batılı devletler ulaşımını kolaylıkla sağladıkları için dünyanın her yanına ülkelerindeki ekini ucuza mal ediyorlar. Bu devletler Anadolu'dan da malı ucuz bir şekilde aldıkları için çiftçiler malını kurtarabilecek bir miktara satamayacaklardır. Bundan dolayı çiftçi malını ekemeyecek ve fakir düşecektir. Akif'e göre bunun çaresi ekin ve diğer yiyeceklere gümrük vergisi koymaktır. Bu vergiyi verecek olan yabancı tüccarlar malını Anadolu'ya gidecek maldan daha pahalı bir miktara satmak durumunda kalmalıdır. Ona göre Fransa ve Almanya gibi memleketler kendi köylülerini bu sayede kurtarabilmiştir. Biz de ise buna bir çözüm bulunmadığı takdirde çiftçilerin hali daha kötü bir duruma gidecektir.³¹¹

Akif, sanayi konusu hakkında da görüş bildirmiştir. İktisadi açıdan geri kalmanın diğer nedeni ise ülkede birçok ham madde ve madenler bulunmaktadır. Fakat biz bunlardan yararlanamıyoruz. Akif'e göre dokuma ya da çelik fabrikası gibi fabrikalar açmaya çalışsak Batı'nın fabrikaları ile başa çıkamayız. O zaman yapılması gereken şey ülkenin sanayisinin Batı sanayisine ulaşana kadar dış devletlerden gelecek olan mallara uygun olarak gümrük koyulmasıdır. Bu yapılmadığı takdirde fabrikaların uzun süre dayanacak gücü kalmayacaktır. Akif'e göre halk ziraatini, sanayisini ilerletemez ve ticaretini de dış devletlerin menfaatine teslim ederse sefil ve perişan olur.³¹²

³¹¹ Ersoy, "Hutbeler", s. 40-41.

³¹² Ersoy, "Hutbeler", s. 41-42.

2.4.4. Eğitim

Evren ve Tanrı arasındaki ilişkiyi birbirinden ayıran modern felsefe, evrenin tabiat kanunları ile yönetildiğini benimsemiş ve böylece evren maddi olgularla izah edilen bir alan haline gelmiştir. Bu dönemde bilim, pozitivizm olgusu üzerine gitmiştir. İnsanın ihtiyacına binaen ortaya çıkan bu kavram duygu ve inanca dayalı davranışlardan uzaklaşarak mantıksal ilişki ön plana alınmıştır. Eğitimin dili Orta Çağ süresince Latince olurken Rönesans ile birlikte ortaya çıkan yeni milletler neticesinde modernleşmeye dayalı olarak ana dilde eğitim faaliyetlerine başlanmıştır. Endüstrileşme, sekülerizm, bireyselleşme gibi durumlar modernizmin hâkim olduğu toplumlarda eğitime karşı tavrı belirlemiştir. Pozitivizm anlayışı, döneme hâkim olmuştur. Bu anlayışla okullar, önceden tayin edilen kurallara uygun şekilde insan yetiştiren müessese olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki eğitim sistemi ilerlemeci ve pragmatik felsefeye dayanmıştır. Öğretmenin merkeze konularak otorite ve cezanın bırakılmamasının gerektiğini ve öğrenilen her şeyin doğru olduğuna inandırılmış bireylerin eğitildiği bir eğitim sistemi kabul görmüştür.³¹³

Batı’da oluşan burjuva merkezli endüstri toplumu iktisadi kazancını arttırmak suretiyle devlet denetiminde “modern (ulusal), laik ‘evrensel, standartlaşmış ve örgün’ eğitim sayesinde toplumunda hâkim olan dili kullanıyormuş gibi yaparak esasen kendi değerlerini benimsetme yoluna gitmiştir. Oluşan bilgi ve kültürel anlayış hem milli bilinci hem de modern insanı ortaya çıkarır. Modern eğitime yüklenen görev yalnızca milli bilinci meydana getirmek değildir. Aynı zamanda modern yaşamın öznesi konumunda olan insanı da meydana getirmektir. Modern eğitim, bireyleri toplumda baskın olan sınıfların belirledikleri niceliğe göre hazırlar. Bunun amacı ise doğaya hükmetmektir. Bu amacın gerçekleşmesi için okul, uygarlığın elzem bir parçası olduğu fikrini düşünmeye sevk etmiştir. Okulun dışında gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerine müsamahalı yaklaşılsa da bunun yaygın hale dönmesine izin verilmemiştir. Batı’nın eğitim gayesinde ilk

³¹³ Nuray Özge Sağbaş, Murat Özdemir, “Türk Eğitim Sistemindeki Kozmik Yapının Felsefesi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C:54, S:3, 2021, s. 927.

olarak kendine, sonra aile ve topluma faydalı bir insan kazandırmak şeklinde olağan bir amaçları görülmez. Kendine yetebilme, birey olma, faydalı bir yurttaş olabilme ölçütleri var olan toplumları oluşturmuştur.³¹⁴

Batı odaklı eğitimin mühim özelliklerinden biri, mecburi olmasıdır. Bu mecburiyet dersler ve içerikleri konusunda esnetilse bile meydana getirmeye çalışılan davranış ve değerler konusunda ödün verilmemiştir. Eğitimin cebir ile değil bireyin istemesi üzere gerçekleşmesi beklenir. Esasen modern Batı eğitimi ferdîyetçi, geleneksel eğitim faaliyetlerinin karşısında duran ve farklılıkları kucaklıyor gibi görünse de daha yeknesak ve kontrolcü ve minimum düzeyde liberaldir.³¹⁵

II. Meşrutiyet döneminde Türk eğitim felsefesine yeni bir biçim veren kişiler ortaya çıkmıştır. “Bu dönemde Emrullah Efendi’nin Tuba Ağacı Nazariyesi’ne karşılık Satı Bey’in fikirleri günümüz eğitim sisteminde de karşılık bulmaya devam etmektedir.” Emrullah Efendi bu Nazariye’de yükseköğretimin önemini vurgulamış ve dünyada bu eğitimin önemli kabul edildiğini reform yapılacaksa önce yükseköğretimden başlamak gerektiğini söylemiştir. Bu eğitimi almış olan aydınlara toplumun ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Bunun tam tersi fikri savunan Satı Bey ise yapılacak olan reformların ilkokuldan başlaması gerektiğini savunmuştur. Çünkü ona göre temel yani ilköğretim sistemi sağlam değilse yükseköğretime katkı sağlayamaz.³¹⁶

Bu dönemi kapsayan eğitim anlayışı Cumhuriyet döneminde de kendini göstermiştir. Eğitim kurumlarında değişimler yaşanmıştır. Başta medreseler revize edilmiş sosyal, siyasal muhteviyatlı dersler ve pozitif ilimler müfredata dâhil edilmiştir. II. Meşrutiyet’in önemli fikir adamlarından Ziya Gökalp eğitim reformları konusunda Emrullah Efendi’nin Nazariyesi’ni desteklemiştir. Ona göre reforma önce üniversitelerden başlayıp aşağı doğru inilmelidir. Ezberci eğitime karşı mesafeli olunması, sosyal bilgi ve becerilerin öğrencilere verilmesi ve milli bir eğitim idrakinin var edilmesinden yana bir duruş sergilemiştir. Gökalp, öğretmenlerin kendilerini

³¹⁴ Mustafa Gündüz, “Kültür ve Medeniyet Bağlamında Batı Merkezci Eğitim ve Eleştirisi”, *İnsan ve Toplum*, C:3, S:6, 2013, s. 231.

³¹⁵ Gündüz, “Kültür ve Medeniyet Bağlamında Batı Merkezci Eğitim ve Eleştirisi”, s. 233.

³¹⁶ Sağbaş, Özdemir, “Türk Eğitim Sistemindeki Kozmik Yapının Felsefesi”, s. 928.

iyi biçimde ifade etmeleri konusunda sosyoloji ve felsefe eğitimi almalarının önemini vurgulamış ve eğitim sistemindeki problemlerin çözümünün öğretmene değer veren yaklaşımın içselleştirilmesiyle olacağını savunmuştur.³¹⁷

Akif, “İslam’ı asrın idrakine söyletme” düşüncesini ataletten kurtulmanın ilk şartı olarak görmektedir. Fakat onun düşüncesine göre bunu gerçekleştirebilecek alimler artık yetişmemektedir. Bunun nedenini ise medreselerin bozulmuş olduğuna bağlamaktadır.³¹⁸

*“Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.
Hadi göster bakayım şimdi de İbnür-Rüşd’ü?
İbni Sîna niye yok? Nerde Gazzali görelim?
Hani Seyyid gibi, Râzi gibi üç beş âlim?
En büyük fâzılınız: Bunların âsârından,
Belki on şerhe bakıp, bir kuru manâ çıkaran.”*³¹⁹

Akif’e göre var olan eğitim ve öğretim kurumları birbirinden farklı iki tip insan yetiştirmektedir. Mektepli ve medreseli şeklinde ayrılan bu tipler temsilcisi oldukları değerlere yabancı kalmışlardır. Bir tarafta ilim öğrenenler bir tarafta da dini ilimleri öğrenenler bu iki grupta öğrendikleri ilimlerin önemini ve gayesinin anlayamamıştır. Akif bu durumu eğitimin terakkisine mani olarak görmüştür.³²⁰ *Safahat*’ında geçen “Hocazade” eğitimin halini Köse İmam’a şu sözlerle anlatmıştır:

*“Daha mektepte çocuktuk, bizi yıldırır hayât;
Oysa hiç korku nedir bilmiyecektik, heyhât!
Neslim ürkekmiş, evet, yoktu ki ürkütmeyeni;
“Yürü oğlum!” diye teşcî’ edecek yerde beni,
Diktiler karşıma bir kapkara müstakbel ki,
Öyle korkunç olamaz hortlasa devler belki!”*

.....
*“Ye’si ezber bilirim, azmi yüzünden tanımam;
Okutan böyle okutmuştu, beğendin mi İmam?
– Çattı, lâkin, o yalan bellediğin istikbâl.
– Hadi çatmış diyelim, kimlere ait ki vebâl?
Bir ışık gösteren olsaydı eğer, tek bir ışık,
Biz o zulmetleri bin parça edip çıkmıştık.
İki üç yüz senedir serpemiyor bizde şebâb;
Çünkü bîcârenin atisine imanı harab.”*³²¹

³¹⁷ Sağbaş, Özdemir, “Türk Eğitim Sistemindeki Kozmik Yapının Felsefesi”, s. 928-929.

³¹⁸ Ersoy, “Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?”, s. 54.

³¹⁹ Ersoy, “Safahat”, s. 783.

³²⁰ Ersoy, “Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?”, s. 59.

³²¹ Ersoy, “Safahat”, s. 773.

Akif, pozitif ilimlerle din eğitimi birbirinden ayırma düşüncesinde olmamıştır. Onun düşüncesinde bunun sebebi pozitif ve dini ilmin ayrılması netice itibarıyla dinin aleyhine bir sonuç doğurmaktadır. Bu şekilde olduğu zaman ilim dinden ayrılıyor ve pozitif ilimlerin eğitimi alanlar gitgide laikleşmeye doğru yöneliyorlar. Akif, düşüncesinde medreselerin ıslahına bu şekilde yaklaşmaktadır.³²²

Eğitim Akif'in hayatının en önemli kısmını kapsar. Onun eğitmeni tarafı üzerinde durulması gereken en mühim konudur. Bilindiği gibi kendisi münevver, mütefekkir, vaiz ve öğretmendir. Edebiyatı ve fikirleri her dönemde geçerliliğini muhafaza eden akla uygun düşüncelerdir. Camilerde vermiş olduğu vaazlar ile gerçek anlamda bir "halk eğitmeni" olmuştur. Ona göre hem halkın hem de İslam toplumlarının kurtuluşu cehaletin yenilmesi ile gerçekleşecektir. Eğitim memlekete sokulmadığı sürece cehaletten kurtulmak mümkün olmayacaktır. Akif'e göre el birliği ile cehaletin üstesinden gelinmesi lazımdır.³²³

Akif, devletin bekasına giden yolun eğitimden geçtiğini söylemiştir. Bu yüzden Akif, modernleşme ve ilerlemeyi eğitim üzerine inşa etmiştir. Akif, iyi bir eğitimin nasıl olması gerektiğinden yazılarında bahsetmiştir ve "iman, vicdan, edep ve liyakat" gibi değerler olmadan mevcut eğitim sisteminin muvaffakiyete varamayacağını bilincindedir. O, bilim ve teknik anlamda donanımlı ve kutsala saygı duyan eğitimcilerin yetiştirilmesinin gerekli olduğuna inanmıştır. İstenilen terakki II. Meşrutiyet'in ilanıyla da sağlanamadığından dolayı Akif, Doğu'nun terakkisi için siyasal ıslahatlar yerine eğitime dair ıslahatların yapılmasını, bilim ve teknik açıdan gelişimin sağlanmasını gerekli görmüştür.³²⁴

*"Senin mâhiyyetin hatta meleklerden de ulvîdir."*³²⁵ Akif, *Safahat*'ında geçen bu sözle insanı yüce bir varlık olarak addetmiştir. Yüce olarak gördüğü insan tüm âlemleri kendi içinde barındıran bir değerdir. Bu yüzden varlığın özü insanın kendisidir. İdrak ve irade insanda içkindir ve Akif için

³²² Ersoy, "Safahat", s. 725.

³²³ Ersoy, "Safahat", s. 13.

³²⁴ Tuba Dalar, "Nesirlerinden Hareketle Mehmet Akif Ersoy'un Düşün Dünyası", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, S:68, s. 499.

³²⁵ Ersoy, "Safahat", s. 405.

insan bu iki özelliğe sahip olmalıdır. Akif kurtuluş planı olarak Asım'ı öne sürmüştür. *“Asım, beden ve zihin olarak sağlam, ahlaklı, düşünceli, sabırlı, aksiyoner, olgun, cesur, azimli, çalışkan bir insan modelidir.” Asım'ın nesli, zulmün karşısında tavır alabilen, milli ve dini değerlere hürmetkâr, zamanın getirdiği yeniliklere açık ve çağın gerektirdiği donanımına sahip, bir gelecek tasavvuru olan nesildir.*” Akif'in Asım'ı toplumu yarınlar taşıyacak mitik kahraman şeklinde tanımlamıştır.³²⁶

2.4.5. Sanat

Sanayi şehirlerinin ortaya çıkması, üretim araçlarının gelişmesi sonucuyla var olan araçların dönüşümü ve yeni sınıfların oluştuğu dönemde sanat akımları önemli bir rol üstlenmişti. Dönüşen düşün dünyası ile sosyo-ekonomik dünya arasında uzlaştırmacı görevi üstlenmiş olan sanat akımlarıdır. Müze, konser ve edebiyat eleştirilerine yönelik kurumlar toplumsal ve düşünselin toplandığı ve güç kazandıkları alanlardır. Modernizmin doğduğu yer ve yerin yeni oyuncularını orta sınıflar, ticaret ehli ve burjuvalaşan atölye sahipleri yalnızca dünya ticaretini, üretim bağlantılarını ve sömürge faaliyetlerini kontrolü altında tutmuyordu.³²⁷

Batı merkezli modern sanat anlayışı geliştirerek kendinden önce gelmiş olan dönemlerin kalıplarını yıkarak yeni sanat kalıpları tayin ediyordu. Hangi yapının (müze, konser, edebiyat) sanat olacağına yönelik olan kararı veren sınıf bu dönemde zuhur edenlerin elindeydi. Buna yönelik olarak sanat zevklerinin yerini nazik olan sınıfların estetik algısına hitap eden bir anlayış aldı. Estetiğin ne olduğunun kararını veren, modernin eski olanı ortadan kaldırmasıyla ilişkilenmiştir. Batı merkezli olan güzel sanat hem kendi hem dünya coğrafyasının modern olmayan sanat anlayışını modern olanı ortaya çıkararak eski olanı fonksiyonsuz hale getirerek sömürgeci düşünceleri ile diğer coğrafyaları kendi sanat anlayışının tesiri altına almıştır.³²⁸

Modernizmde sanatın geçirmiş olduğu merhaleyi üç tarihsel an şeklinde açıklayan Peter Bürger'e göre ilki “kutsal sanat”tır. Buna örnek olarak, Orta

³²⁶ Dalar, “Nesirlerinden Hareketle Mehmet Akif Ersoy'un Düşün Dünyası”, s. 499.

³²⁷ Onur Uca, “Modernlikler, Modern Sanat Ve Sanatseverlik”, *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, C:2, S:2, 2017, s. 22-23.

³²⁸ Uca, “Modernlikler, Modern Sanat Ve Sanatseverlik”, s. 22-23.

Çağ dönemindeki kilisenin otoritede olduğu sanat anlayışını verir. Bu merhalede ortaya çıkan sanat eseri dinin kendisiyle iç içedir ve bu dönemde tapınma nesnesi olarak üretilmiştir. Zanaatkârlar tarafından ortak bir şekilde üretilir ve yine ortak bir şekilde tüketim gerçekleşir. İkinci merhale birincinin beraberinde ortaya çıkmıştır. O da “saray sanatı”dır. Kutsal sanat nasıl inanç yaşamının maksadına hizmet ediyorsa saray sanatı da saray yaşamının maksatlarına hizmet eder. Aralarındaki fark, saray sanatı “kutsal” sanattan uzak olduğundan bir miktar daha özgürleşmiş olarak görülebilir. İkisi arasındaki ayrıma sebep olan öğeler üretim niteliğinde ve tüketim veriminde ortaya çıkmaktadır. İkisinin de tüketimi ortak gerçekleşmektedir. Fakat kutsal sanatın tüketim verimi de kutsal kabul edilir. Saray sanatı ferdi olarak üretilir ortak şekilde tüketilir fakat onun kutsal bir durumu söz konusu değildir. Son merhale ise günümüzde de olan “burjuva sanatı”dır. “Buna göre sanat; burjuvanın kendini anlamlandırma biçimlerinin tasviri olarak anlamlıdır.” Bu durumda sanat hayatı işlevselliğini kaybeder. Hayatın uygulama alanının uzağına giden bir alandan bahsedilmektedir.³²⁹

Bireyselliği önceleyen modern sanat, toplumda elit kesimi muhatap almış ve üst kültürü meydana getirmiştir. Üst ve alt kültürün birbirinden kopuk olması realitede sanat eseri ve izleyici arasında oluşan hem anlam hem de biçim farklılıklarının topluma aksettirme durumudur. Bu durum gösteriyor ki, modernizm sanatı anlatmak için üst dili kullanmıştır. Modern felsefe hakiki olan tek doğrunun bilgi olduğunu söylemiştir. Bilgi hiçbir şeye ve kimseye göre bir değişiklik göstermemekle birlikte sabittir ve geliştirilmeye açıktır. Matematik teorileri sayesinde gelişim göstermiştir.³³⁰

Sanat, modernizmin ortaya çıkması ile taklitten kurtularak, özgün bir duyuşal süreçte değerlendirilmesini sağlamıştır. Sanatçının elde etmeye çalıştığı gerçek duyguya bağlı olarak değişken bir yapıya sahiptir. Eseri gerçekçi öğeler içermese de bu onun gerçeği göremediği anlamına gelmez. Aslında sanatçı görünenin ardındaki görünmeyen gerçeği görmeye çalışır. Her insanın gerçekliği kendi yaşam ve algısı dâhlindedir. Bu gerçekliğin

³²⁹ Fatmanur Altun, “Modernite ve Modernizm: Batı-İçi Bir Tartışma”, *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, C:6, S:2, 2021, s. 114-115.

³³⁰ Serpil Yayman Ataseven, “Modernizmin Sanatsal Ve Toplumsal Gelişimi”, *Akademik Sosyal Bilimler Çalışmaları Dergisi*, Yaz 2018 S:68, s. 180.

tamamı özne ile nesnenin münasebetini belirler. Düşler, olaylar, durumlar da aralarındaki ilişkiye katılır. Modern sanat anlayışında muhteviyattan daha fazla biçime ehemmiyet verilmiştir. Estetik kaygı toplumsalın önüne geçmiştir. İlkel sanata alaka gösterilmiş ve böylece öz olana varılacağı düşünülmüştür.³³¹

Modernizm, toplumları etkileyen ve toplumsal çözümler yaşatan, sanayi, teknik, bilim ve teknoloji alanlarındaki gelişmeleriyle ön plana çıkmış bir devirdir. Modernizmin ortaya çıkması, sanatçıları hamilerinden ayırmasına, dinle olan ilişkileri bertaraf etmesine ve insanı tek başına olmaya mahkûm etmesine sebep olmuştur. Tek başına kalan bireyler kendi içine dönmüştür ve bu da farklı alanlarda sanat akımlarının zuhur etmesi konusunda etkili olmuştur. Meydana gelen sanat akımlarının dikkat çeken özelliği, üslubu olmuştur. Eserlerde içe dönme durumundan kaynaklı olarak bireysel tavrın vurdumduymazlığı, şekil ve renk açısından özgün bir hal aldığı ve artık soyut bir yaklaşım tarzına doğru değişim göstermiştir. Aydınlanma ile birlikte sanayi, teknoloji ve küreselleşme olguları farklı ve yeni bir itibar kazanarak gelişim göstermiştir. Fakat sanat mantıktan ziyade duygulara hitap ettiği bilindiğinden sanatın ve sanatçının doğa, din ve hakikat ile olan bağının zayıflamasından ötürü sanatçılar rutin temalara ve içsel duyguya doğru yönelindikleri için sanat anlatmaktan çok tepki verme haline dönüşmüştür. Böylece sanatın rasyonel, materyalist ve pozitivist bir üretimden hâsıl olmayacağı anlaşılmıştır.³³²

Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren oluşturmak istediği modernlik şekli Batı dışı modernliktir. Fakat bu modernlik şekli ve diğer modernlik şekilleri hem sanat akımlarına hem de modern sanatın beğeni, şekil ve estetik algısına farklı seçenek sunamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin modernlik anlayışı sanatsal yöndeki modernleşmeyi elde etmek ve bu sahada olan mesafeyi kapatabilmek adına devletin yardımı ile Batı'ya döneminin en iyi sanat okullarında eğitim alabilmeleri için sanatçılar göndermiştir. Gönderilmiş olan bu sanatçılar memleketlerine döndüklerinde Batı'nın

³³¹ Barış Yılmaz, Mustafa Kırca, "Modern Sanat, İmge ve Psikanaliz Bağlamında Gerçeklik Olgusu", *International Academic Social Resources Journal*, C:8, S:45, 2023, s. 2027.

³³² Yılmaz, Kırca, "Modern Sanat, İmge ve Psikanaliz Bağlamında Gerçeklik Olgusu", s. 2031-2032.

modern güzel sanatıyla Anadolu'nun tarihi ve kültürel değerlerini birbiriyle harmanlamış böylece Türk modernleşmesine has eserler ortaya koymaya çalışmıştır. Fakat bu çabalar bir karşılık bulamamıştır. Nedeni ise merkezinin Batı'ya dayandığı modern sanat akımlarının ortaya çıkmasına sebep olan devletlerin sosyal tarihiyle Türkiye'nin sosyal tarihi arasındaki farktır. Batı-dışı modernliği tecrübe eden diğer ülkelerde Batı'nın yaptığı gibi kendisine sosyal tarihinden ilham alarak orijinal sanat akımları meydana gelememiştir. Modern sanat akımına sahip olan Batı ile Batı-dışı modernlik yaşayan Türkiye'nin Anadolu kültürünü birbirine uydurma çabaları zorlama yapıtların ötesine geçememiştir.³³³

Tanzimat'la birlikte Batı merkezli sanat idealleştirilmiş ve her çeşit sanatın kaynağı olarak görülen Batı, Osmanlı'nın sanatına tesir etmiştir. Batı ile kurulan münasebetler sonucunda Batı tarzı eğitim kurumları açılmış ve bu müfredata sanat eğitimi de eklenmiştir. "III. Selim Mühendishane-i Berri Hümayun'da (1795) ve II. Mahmut kurduğu Mekteb-i Harbiye'de (1834) askeri eğitim gören öğrencilere resim dersi verilmiştir." Bu mekteplerden mezun olan kabiliyetli asker ve subay öğrenciler Batı'ya resim eğitimi almak için gönderilmiştir. Batı stilli yağlı boya resmini, Harbiye asıllı ressamı Osmanlı'ya getirmiştir. Bu bağlamda Harbiye'de ilk yetişen ressamı Ferik İbrahim ve Ferik Tevfik Paşa'dır. 1857 senesinde kurulan Maarif Nezareti ile birlikte Paris'te "Mekteb-i Osmani" isminde eğitim kurumu kurulmuş bu kurum eğitim gören öğrencilerine Batı'nın sanat eğitimini vermiştir. Batı'da sanat eğitimi alan sanatçılarımız ise; Osman Hamdi Bey, Şeker Ahmet Paşa ve Süleyman Seyyit Bey'dir. Resim eğitimini Batı'da almış olanlar oradan memleketlerine döndükleri zaman mevcut olan okullarda öğretmenlik yapmışlardır. Osmanlı'ya yerleşen bu Batı tarzı sanat anlayışı eğitimini Batı'da almış olan öğretmen ve öğrenciler vasıtasıyla olmuştur. Sanat, Osmanlı'yı geleneğin içinden çıkartıp eski kültür ile yeni kültür arasında bir katalizör görevi görmüştür ve Batılılaşma faaliyetini devam ettirmiştir. Batı'yı taklit eden sanatçılar, eserlerinde Batı'nın resmini, rengini yansıtmıştır. Modernite ile beraber yeni insan tipi oluşturma çabası içinde

³³³ Uca, "Modernlikler, Modern Sanat Ve Sanatseverlik", s. 25.

olunmuş, sanat duruşu ve zevki Batı'nın değerlerine göre biçimlenmiştir. Geleneği ve kültürü Batı'dan epey farklı olan Osmanlı, “alafrangalaşan” seçkin gruplara tepki göstermiştir. Bundan ötürü halk ile aydın arasındaki uzaklık büyümüştür. Halkın nazarında aydına karşı olumsuz bir algı oluştuğundan dolayı aydının sunduğu düşünceler halk tarafından peşin hükümlü karşılanmıştır ve Batılı olan şeylere karşı direnilmiştir. İki taraf arasındaki bu kopma hali bugün de kendini gösterdiği gibi “Modernleşme” problem olarak görülmüştür.³³⁴

Batılılaşma faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı bu dönemde Osmanlı; İngiltere, Fransa ve Almanya ile ilişki halinde olmuştur. Bilhassa kültür ve eğitim sahasında Fransa'yı örnek almıştır. Paris 19. yüzyılın Avrupası'nda sanatın merkezi olmuş ve sanat okullarıyla ön plana çıkarak farklı ülkelerden gelen kabiliyetli öğrencilere ve sanatçılara kapılarını açmıştır. Osmanlı da öğrenci gönderen ülkelerden olmuştur. Sanat eğitimi almaları açısından bir hayli öğrenciyi Paris'e göndermiştir. Göndermiş olduğu öğrenciler aracılığıyla Paris'teki eğitim programlarını kendi okullarına getirmişlerdir. Osmanlı'da Sanayi-i Nefise Mektebi adında güzel sanatlar bölümü için eğitim veren okul açılmıştır. L'Ecole Des Beaux-Arts tarafından Paris'te bulunan güzel sanatlar okulu örnek alınmıştır ve Batı usulü eğitim programı uygulamaya konmuştur. 1883'te eğitime başlayan okulun müdürü Osman Hamdi Bey olmuştur. Okulun ilköğretim ekibini gayrimüslimler ve Batı'da yetişen yabancılar oluşturmuştur. Batı'dan gelen eğitim ekibi fazlaca tenkit edilse de Sanayi-i Nefise Mektebi, Batı usulü sanat eğitime ve heykel, resim vb. kaynağının Batı olduğu sanat dallarının kurumsallaşması noktasında liderlik etmiştir.³³⁵

Sanatçı büyüdüğü ve geliştiği toplumla, sanat eseri de sanatçının kendinde özümlediği değerlerle ilişki içinde olduğu sürece hareketlilik kazanır. Böylece sanat eseri ortaya çıktığı zaman, mekân ve toplumun oluşumuna tesir eder. Bu çerçevede ışığında bakıldığında Batı'dan örnek alınan çeşitli sanat faaliyetleri “resim, heykel, klasik batı müziği, tiyatro, opera, bale” Osmanlı'da pek yayılım göstermemiştir. Öncelik olarak İstanbul'da

³³⁴ Oğuz Tunçel, “Gelenek/Modern Ayrımında Sanat”, *İdil Dergisi*, C:7, S:47, 2018, s. 868.

³³⁵ Tunçel, “Gelenek/Modern Ayrımında Sanat”, s. 868-869.

gerçekleşen sonralarda bazı şehirlerde de gerçekleşen sanatsal faaliyetler halkta pek karşılık bulamamıştır. Modernitenin ortaya koyduğu gerçeklikle Osmanlı'nın gerçeği birbirine uymamıştır. Bu yüzden yapılan her yeni faaliyet kısmi kalmıştır. Sıtkı Erinç'in işaret ettiği gibi, Batılılaşma adı altında Osmanlı'nın literatüründe bulunmayan Batı sanat çeşitlerinin bir anda meydana çıkması toplum tarafından kabul edilmek yerine halkın direnciyle karşılaşmıştır. Sanatı bir dayatma olarak toplumun karşısına getirenler yaşanan çağın getirilerine uygun adım atmayı “Batılı gibi olmaya” indirgeyerek modernleşmenin yolunun Batı'yı taklit etmekten geçtiğini düşünmüşlerdir.³³⁶

Tanzimat'la birlikte Batılılaşma sürecine giren Osmanlı, edebiyat alanında da bir değişim yaşamıştır. Batı'dan öz ve biçime dair unsurlar, yaklaşım biçimleri ve edebi türler alınarak Batılılaşmaya dair adımlar atılmıştır. Bu dönemde şiire dair üretim faaliyetleri çoğalmış ve edebiyatın gündeminde şiire özgü tartışmalar baş göstermeye başlamıştır. Tanzimat'tan sonraki devirde Türk şiiri biçim ve söylem anlamında daha zengin bir yapıya sahip olmuştur. Akif'in de bu dönemde edebiyat alanındaki varlığını göstermiştir. Akif gerçekçi ve topluma yönelik bir sanat anlayışı benimsemiştir.³³⁷

Akif'in daha ortaokul çağlarında iken Fuzuli, Mevlana, Hafız, Sadi gibi isimleri okuduğu bilinmektedir. Bu durum Akif'in geleneksel Doğu edebiyatına hakim olduğunu göstermektedir. Zaman içinde Fransızcasını da geliştirmesiyle birlikte Victor Hugo, Rousseau, Emile Zola, A. Dumas, Lamartine gibi birçok Batılı yazarların eserlerini okuyarak Batı edebiyatına dair de bilgiler edinmiştir.³³⁸

Akif'in sanata ilgisi küçük yaşlarda başlamıştır. Gençlik dönemlerinde ise defterler dolusu şiirler kaleme almış olsa da elimize ulaşanlar 1904 yılındaki eserleriyle sınırlı kalmıştır. Akif'in ilk şiirleri Tanzimat'tan izler barındırmıştır. Daha sonrasında II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte hayal

³³⁶ Tunçel, “Gelenek/Modern Ayrımında Sanat”, s. 869.

³³⁷ Aykut Nasip Kelebek, “Mehmet Akif Ersoy'un Poetikası”, *Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı İstanbul 2021, s. 243-244-246.

³³⁸ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat Seçmeler*, (İstanbul; İskele Yayıncılık Ocak 2018), Haz: Suat Batur, s. 34-35.

dünyasından uzak sadece toplumun sorunlarını ele alan ve bu sorunlara yönelik çözümler bulmaya çalışan bir şiir anlayışı geliştirmiştir. Bir yazısında “Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri sanattan daha çok toplumu düşünmek istedim.” demiştir ve bu düşüncenin ışığında “toplum için sanat” anlayışını benimsemiştir. Bu görüşünü de *Süleymaniye Kürsüsünde* şiiri ile şöyle dile getirmiştir.³³⁹

“Hayır, hayal ile yoktur benim alış verişim
İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim
Budur cihanda benim en beğendiğim meslek
Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek.”³⁴⁰

Akif, bu anlayış neticesinde toplumun gerçeklerine karşı kayıtsız kalmayan en önemli düşünürlerden olmuştur. Ona göre sanat ve edebiyatta toplumun yararı gözetilmelidir. Akif’in şiirlerinde toplumun sosyal hayatının özelliklerini dinsel ifadelerle anlatmıştır. Şiirlerini gerçekçi bir yerden anlatmıştır. Hayali ifadelerden çok gözlemlerine yer vermiştir. Genelde manzume şeklinde şiirler kaleme alan Akif, anlatımını bir konuşma havası içinde gerçekleştirmiştir. Bazı şiirlerinde nazım dilini konuşma diline aktarmayı başararak gerçekliği saf haliyle okuyucuya sunmuştur. Hem yaşadığı dönemi olduğu şekliyle yansıtmış hem de konularını halkın anlayacağı bir üslupla işlemiştir.³⁴¹

Akif, Batı’nın ilim ve sanatından faydalanmayı ve bunların Doğu tarafından alınması gerektiğini söylemiştir. Buna dair *Safahat*’ında şu dizelere yer vermiştir: “Alınız ilmini Garb’in, alınız, sanatını;/ Veriniz, hem de mesâinize son süratını./ Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;/ Çünkü milliyyeti yok sanatın, ilmin;yalnız.”³⁴² Çünkü ona göre ilim ve sanat tek bir millete ait değildir. Fakat bunlar alınırken de Doğu kendi özelliklerini bir kenara bırakmadan onları muhafaza ederek yapmalıdır. Aksi takdirde millet selamete ulaşamaz. Akif sanat toplum içindir anlayışıyla dış dünyayı gerçek bir anlatım tarzıyla anlatmaya büyük önem vermiştir. Akif’e göre Osmanlı sanatçısı Doğu ve Batı medeniyetini tam anlamıyla kavramalı ancak temel olarak alacağı medeniyet Doğu olmalıdır. Akif, Batı’nın ilim ve

³³⁹ Ersoy, “Safahat”, s. 36.

³⁴⁰ Ersoy, “Safahat”, s. 586.

³⁴¹ Ersoy, “Safahat Seçmeler”, s. 36-39-41-42.

³⁴² Ersoy, “Safahat”, s. 552.

kültüründen sosyal yaşamda faydanılmasını fakat bu yapılırken ahlakının geride tutulması gerektiğini savunmuştur. Akif edebiyat için de aynı görüşü benimsemiş halkın ahlakını bozacak içerikli unsurların alınmaması gerektiğinin üzerinde durmuştur. “Sanat sanat içindir” anlayışının da karşısında duran Akif, ısrarlı bir şekilde sanatın topluma dair olduğunu savunuculuğunu yapmıştır. Çünkü ona göre ortaya koyulan sanat ve edebiyat toplumsal bağlamdan kopamaz ve onun izlenimlerini taşır. Bu yüzden yapılan sanatta toplumu ahlaki olarak geliştirme ve insanları doğru yola yönlendirme konusunda vasıta olmalıdır.³⁴³

*“Bana sor sevgili kâri, sana ben söyliyeyim,
Ne hüviyette şu karşında duran eş’ârım:
Bir yığın söz ki, samimiyyeti ancak hüneri;
Ne tasannu bilirim, çünkü, ne sanatkârım.
Şi’r için “gözyaşı” derler; onu bilmem, yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!
Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyliyemem;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım!
Oku, şâyet sana bir hisli yürek lâzımsa;
Oku, zira onu yazdım iki söz yazdımsa.”³⁴⁴*

³⁴³ Kelebek, “Mehmet Akif Ersoy’un Poetikası”, s. 248-250-255-256.

³⁴⁴ Ersoy, “Safahat”, s.352.

SONUÇ

Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yaşamış bir düşünür olan Mehmet Akif, milli duruşu, edebiyatı, sanatı, felsefi ve kültürel birikimi ile toplum nezdinde önemli bir yer edinmiştir. Hayatı boyunca topluma ve millete faydalı olmaya çalışmıştır. Yaşadığı coğrafyanın sıkıntılı süreçlerden ve savaşlardan geçiyor olması Akif'in fikir dünyasının farklı bir zemin üzerinde şekillenmesine sebebiyet vermiştir. Hem sanatıyla hem de halka temas etme konusunda aktif bir yaşam sürdüren Akif, toplumun mevcut durumuna çözümler aramayı kendine görev edinmiştir.

Başlangıcı Antik Yunan'a dayanan ve Aydınlanma ile belirgin hale gelen Doğu ve Batı ayrımı her devirde döneminin aydınları tarafından konuşulan, tartışılan bir konu olarak güncelliğini korumuştur. Akif bu konuya dair fikir üreten çözüm önerileri sunan bir düşünür olmuştur. Doğu'yu ve Batı'yı yakından tanımış biri olan Akif, bu meseleyi gerçekçi ve objektif bir şekilde ele almıştır.

Akif, Doğu ve Batı sentezinde ne Batı'ya ön yargılı yaklaşmış ne de Doğu'yu el üstünde tutmuştur. Gördüğü, yaşadığı, problemlere karşı toplumun terakkisine yönelik adımlar atmaya çalışmıştır. Ona göre ilk olarak yapılması gereken, toplumu terakkiye götürecekt işlerin yapılmasıdır. Çünkü Batı'nın üstünlüğü yadsınamaz bir hal almıştır. Buna yönelik olarak devletin atmış olduğu adımlar pek yeterli olmamış, istenilen ve beklenen terakki gerçekleşmemiştir. Akif toplumu aydınlatmak için vaazlar vermiş, edebiyatı ve şiirleriyle de bunu desteklemiştir. Sanatını toplum için hayata geçirmiştir. Çünkü ona göre “sanat, toplum içindir.”

Akif'in düşüncesinde Batı'nın olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Olumlu yönleri açısından ilim ve teknikte kendini geliştirmiş Batı, örnek alınması gerektirir. Olumsuz olarak karşımıza çıkan ise Batı-dışı olan yerlerde emperyalist uygulamalarını gerçekleştiren Batı'dır. Akif'e göre Batı'nın bu yönünden uzak durulmalıdır. Akif, tümüyle Batı'nın örnek alınması gerektiğini düşünen aydınları eleştirmiştir. Aydın-halk çatışmasının topluma zarar verdiğini ve bu durumun bir an önce düzeltilmesi gerektiğini

savunmuştur. Akif'in geri kalmışlığa dair çıkarımı; taklit, cehalet ve ataletten kurtulunması gerektiği yönünde olmuştur. Ona göre halk, dini hakkıyla anlayıp yaşamadığı için Müslümanlar bu hale gelmiştir. Akif itidal üzere bir duruş sergilemiş, aydın sınıf ve halkın hatalarını, olumlu olumsuz yönlerini ortaya koymuş, körü körüne bir tarafın fanatikliğini yapmamıştır.

Akif'in İslamcı bir aydın olması onu Batı karşıtı yapmaz. Aksine Akif, iyi olan ne varsa alınması gerektiği düşüncesinde olmuştur. Akif'e göre toplumun özü ve değerleri korunduğu takdirde Batı'dan ilim ve teknik gibi unsurların alınmasında bir mahzur yoktur. O kendi değerlerini göz ardı ederek Batı'nın kültürüyle hemhal olmak isteyen zihniyete karşı çıkmıştır. Milli benlik ve kültürün korunmasına önem atfetmiştir. Ona göre Doğu (İslam dünyası), ahlakına sahip çıkmalı, dinini iyi anlayıp ona göre yaşamalıdır. Akif'in karşı çıktığı bir başka düşünce ise geri kalmanın sorumluluğunun dine yüklenmesidir. Ona göre din; ilim, marifet ve fazilet dinidir. Bütün bu vasıflara haiz olan din, cehaletin sebebi olamaz. Akif'in Doğu ve Batı'ya dair yaptığı bu çıkarımlar yaşadığı coğrafyanın kurtuluşu için reçete niteliğindedir.

Akif'in Doğu ve Batı'ya dair söylemiş olduğu ve problem olarak gördüğü şeyler güncelliğini korumaktadır. Şu an bile onun ortaya koyduğu fikirlerin ve çözüm önerilerinin gözden geçirilmesine ihtiyaç vardır. Akif'i Akif yapan hem yaşadığı dönemde hem de günümüzde onu büyüten en temel sebep, toplumun sorunlarını ve bu sorunların nedenlerini iyi okumuş olmasıdır. Pek çok düşünürün göremediği noktaları görüp onlarla ilgilenmesi ve düşüncesine bunu yansıtması diğer düşünürlerden ayrıldığı noktadır.

Doğu-Batı tartışması bir zihniyet ve medeniyet algısı ortaya koymuştur. İki farklı medeniyeti temsil eden bu kavramlar sahip olduğu algı ve değerlerin farklılığından ötürü içinde zıtlık barındırır. Akif bu iki medeniyet algısına yönelik olarak çıkarımlarda bulunmuş, eleştiriler getirmiştir. İki medeniyeti de iyi bir şekilde tanımış, analiz etmiş ve çözüm önerileri sunmuştur. Akif'in düşünce dünyasının şekillenmesinde Doğu-Batı kavramları önemli bir yer tutmuştur. Onun Doğu-Batı sentezli bir düşünce dünyası vardır. Fikir ortaya koyarken sadece bir tarafa yönelerek tek bir tercih yapmak zorunda

kalmamıştır. Hem Batı'yı hem Doğu'yu zihninin süzgecinden geçirerek değerlendirmiştir.

Çalışmamızda kökü felsefeye dayanan Doğu-Batı meselesi ve bu meselenin, döneminin önemli fikir adamı olan Mehmet Akif düşüncesindeki yansımasına dikkat çekilmiştir. Sonuç olarak Akif, Türk toplumunu bulunduğu halden kurtarmak ve daha iyiye taşıyabilmek adına çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Öncelikli olarak Doğu-Batı meselesini açığa kavuşturmaya ve Doğu'nun terakkisi için yapılması gerekenleri ele almıştır. Akif, gerek düşünceleriyle gerek döneminde bıraktığı izlerle hala saygınlığını koruyan ve fikirleriyle günümüze ışık tutan bir düşünür olmuştur.

KAYNAKÇA

- ABDUH, Muhammed. “Kazâ ve Kader”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Çev: Mehmed Akif Ersoy, Sad: Mustafa Köse, C:16, S:2, 2016, ss. 375-382.
- AKÇA, Gürsoy ve HÜLÜR Himmet. “Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Doğu Batı İmgelerini Küreselleşme Tartışmaları Bağlamında Yeniden Düşünmek”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:16, 2004, ss. 259-282.
- AKYOL, İbrahim. “Mehmet Akif Ersoy’un Milli Mücadele Yıllarında Çankırı’ya Gelişi Ve Çankırı Vaazı”, *I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı C:1, Burdur*, 2019, ss. 409-412.
- ALATLI Alev. “Doğu-Batı İçi Boş Bir Tasnif”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Y:1, S:2, (Şubat, Mart, Nisan), 1998, ss. 97-100.
- ALKAYIŞ, A. “Felsefi Akımlar Üzerine Bazı Değerlendirmeler (20. Yüzyıl Örneği)”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, C:4, S:1, 2020, ss. 53-71.
- ALPEREN, Abdullah. “Mehmet Akif Ersoy’un Din Ve Modernleşme Hakkındaki Görüşleri”, *İslam Şairi Mehmed Akif Ersoy, Paradigma Akademi* 2022, ss. 1-22.
- ALTUN, Fatmanur. “Modernite ve Modernizm: Batı-İçi Bir Tartışma”, *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, C:6, S:2, 2021, ss. 95-120
- ALVER, Ahmet. “İlk Dönem Türk Romanlarında Yanlış Batılılaşma Sonucu Yabancılaşan Karakterler”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C:1, S:2, 2012, ss. 27-36.
- ANAR, Turgay. “Mehmet Akif Ersoy’un Safahat’ta Medeniyet Kavramına Bakışı Ve Batı Medeniyetine Yönelttiği Eleştiriler”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C:6, S:2, 2013, ss. 47-61.
- ARABACI, Caner. “Mehmet Âkif’in Yurtdışı Seyahatlerinde Pekişen Batı Medeniyeti Algısı”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de Bilgi Şöleni, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmed Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları:10, Ankara* 2015, ss. 95-109.

- ARSLAN, E. Sedat. “Mehmet Âkif Ersoy’u Veteriner Hekim Olmaya Götüren Sebepler ve Veteriner Hekimlik Yaparken Gösterdiği Etik Tutumlar”, *Animal Health Production and Hygiene*, C:1, S:1, 2012, ss. 59-63.
- ARSLAN, Hulusi. “Ahlâkın Evrenselliği Açısından İslâm ve Modernizm”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:1, S:2, 2010, ss. 41-60.
- ATASEVEN, Serpil Y. “Modernizmin Sanatsal Ve Toplumsal Gelişimi”, *Akademik Sosyal Bilimler Çalışmaları Dergisi*, S:68, 2018, ss. 173-182
- AYDIN, Hasan. “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirsel Söyleminde Doğu’nun Geri Kalmışlığının Felsefî Çözümlemesi”, *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1. Cilt Ankara, 1. Baskı* 2008, ss. 327-336.
- AYDIN, Hasan. “Mehmet Akif Ersoy’un Uygarlık İmgesi: Doğu’nun Ve Batı’nın Eleştirisinden ‘Medeniyet-i Fazıla’ya”, *Kelam Araştırmaları*, C:10, S:1, 2012, ss. 45-80.
- BALLIKAYA, Cihan. “Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S:33, 2015, ss. 87-106.
- BARIŞAN, Cemile. “Modernite Tartışmalarına Alternatif Bir Yaklaşım: Modern Aklın Eleştirisi ve Geleneksel Düşünce”, *İnsan ve Toplum*, C:2 S:4, 2012, ss. 35-64.
- BAYYİĞİT, Mehmet. “Mehmet Akif’te Din Ve Toplum Sorunu”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:8, (1999), ss.52-68.
- BEDİR, Derya. “Mehmet Akif Ersoy’un Edebiyat Ve Sanat Anlayışı”, *Vefatının 80. Yılında Akif’i Anmak Asım’ı Yaşamak. Burdur; Makû Yayınları*, 2016, ss. 243-245.
- BİLGİN, Funda A. “Ziya Gökalp ve Batı Algısı”, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, C:4, S:1, 2020, ss. 100-112.
- BOLAY, Süleyman Hayri. *Mehmet Akif Ersoy’un Fikir Dünyası*, Ankara: Atlas Yayınları, 2021.
- BULUT, Mehmet. “Ahlak Ve İktisat”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:5 S:2, 2015, ss. 105-123.

- BULUT, Mehmet. “Medeniyet Ve İktisat”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C:16, S:59, 2020, ss. 96-137.
- BÜYÜKER, Kamil. “Mehmet Akif’in Türk Müziğinde Bestelenmiş Şiirleri”, *Vefatının 72. yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni Mehmet Âkif Edebî ve Fikrî Akımlar, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları*, Ankara, 2009, ss. 299-308.
- CANATAN, Kadir. “Bir Eleştiri Adamı Olarak Mehmet Akif Ersoy”, *Mehmet Akif Ersoy (Hayatı-Düşünceleri-Eserleri) TBMM Basımevi*, 2022, ss. 87-119.
- CEVİZCİ, Ahmet. *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- CİHANGİR, Muhammet. “Akif’in Ailesi Ve Yetiştği Çevre”, *Vefatının 80. Yılında Akif’i Anmak Asım’ı Yaşamak. Burdur* 2016, ss. 81-85.
- CÜNDİOĞLU, Dücan. *Akif’e Dair*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Tevekkül”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:41, 2012.
- ÇAPKU, Ahmet. *Çağdaş Türk Düşüncesi Üzerine*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Baskı 2020.
- ÇARKÇI, Akif. “Meşrutiyetten Cumhuriyete Mehmet Akif Ersoy’un Siyasi Faaliyetleri ve Düşünsel Biyografisinde Yer Alan Siyasal Kavramlar”, *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, S:3, 2020, ss. 9-43.
- ÇELİK, Fikret ve ÖZGÜR, Hayati. “Aydınlanma, Karşı Aydınlanma ve Karşı Devrim Kavramlarına Kısa Bir Bakış”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, C:5, S:2, 2019, ss. 79-89.
- ÇETİN, Ensar. “Türk Halkının Aydın Din Âlimi Algısı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, C:6, S:11, (2012), ss.189-204.
- ÇETİN, Halis. “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:2, S:1, 2001, ss. 219-237.
- ÇINAR, Yusuf. “Uluslararası İlişkilerde Aydınlanma Faktörü”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:6, S:1, 2017, ss. 1-28.
- ÇİĞDEM, Şeyma Nur. “Öğretmen Ve Öğrenci Akif”, *Vefatının 80. Yılında Akif’i Anmak Asım’ı Yaşamak. Burdur* 2016, ss. 127-130.

- ÇÜÇEN, A. Kadir. “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri Ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Özel Sayı, 2006, ss.25-34.
- DALAR, Tuba. “Nesirlerinden Hareketle Mehmet Akif Ersoy’un Düşün Dünyası”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:68, 2021, ss. 409-502.
- DEMİR, Ahmet. “Abdürreşit İbrahim Etkisiyle Mehmet Akif Ersoy’da ‘Batı-Dışı Modernleşme Örneği Olarak Japonya’ Düşüncesi”, *Hitit İlahiyat Dergisi*, C:21, S:2, 2022, ss. 1037-1066.
- DEMİR, İsmail. “Bir Eğitimci Ve Din Eğitimcisi Olarak Mehmet Akif Ersoy” *Karadeniz Araştırmaları*, C:19, S:73, 2022, ss. 133-145.
- DEMİR, Konur Alp. “Coğrafi Keşiflerin Ekonomi Ve Kamu Yönetimi Sistemine Katkıları: Merkantalizm Ve Kameralizm”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:29, S:1, 2020, ss. 118-135.
- DEMİRTAŞ, Fatma Nur. “Milli Mücadelede Cami Kürsülerinde Bir Şair: Mehmet Akif”, *Vefatının 80. Yılında Akif’i Anmak Asım’ı Yaşamak. Burdur* 2016, ss. 177-179.
- DİKİCİ, Erkan. “Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C:3, S:2, 2014, ss. 45-59.
- DOĞAN, Cem. “II. Meşrutiyet’te Tartışılan Fikir Akımları Ve Mehmet Akif Ersoy’un İslamcılığa İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi 2011-2012 Akademik Yılı Açılış ve Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik Ve Bütünlük Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2011, ss. 401-405.
- DÖNMEZ, Erdem. “Süleymaniye Kürsüsünde’n Muhalefet”, *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – IV*, Mayıs 2014, s. 13-28.
- DUMAN, M. Zeki. “Türkiye’de Dünden Bugüne Aydın ve İktidar”, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C:11, S:2, 2018, ss. 59-79.
- DUMAN, M. Zeki. “Fransız Devriminin Politik Sonuçları Ve Tocqueville’in Devrime İlişkin Görüşleri”, *Sosyoloji Dergisi*, S:19, 2008, ss. 103-119.

- DURAK, Nejd. "Mehmet Akif Ersoy'un Düşünce Dünyasında Ahlak, Erdemler Ve Medeniyet İlişkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:2, S:37, 2016, ss. 151-169.
- DURDUDİLER, Zeynep. *Mehmet Akif Ersoy'un Milliyetçilik Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul, 2020. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 617227).
- DUYMAZ, Recep. "Mehmet Âkif Ersoy'un Şahsiyetinin Kaynakları", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Aylık Eğitim Dergisi*, S.133, 2011, ss. 4-10.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul. *Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- EGEMEN, Meryem Beyza. *Aydınlanmacı Fikir Akımları Karşısında İslam Kelamcılarının Tutumu*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2019, Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 568188).
- EĞRİBEL, Ertan ve YILDIRIM, Yüksel. "Baykan Sezer'in 20. Ölüm Yıldönümü Anısına: Tarihte Doğu-Batı Çatışması Ve Yöntem", *Sosyologca*, S:24, 2022, ss. 1-8.
- EKER, Ümit. "Mehmed Âkif Ersoy'un Konuşma Üslubu Ve Halk Diliyle Yazılmış Bazı Manzumelerinin Dil Ve Üslup Hususiyetleri", *İslam Şairi Mehmed Akif Ersoy*, Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022, ss. 409-432.
- ELMA, Fikret. *Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci Ve Türkiye'ye Yansıması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No.176158).
- ERCAN, Songül Olağ. *Ziya Gökalp Ve Cemil Meriç'in Aydın Ve Modernleşme Meselesi*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2020. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 637145).
- ERDEM, Ekrem. "Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaafiyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:48, 2016, ss. 17-44.

- ERSOY, Mehmet Akif. “Edebiyat Bahisleri”, Sıratı Müstakim, C:6, S:147. 1372, s.357.
- ERSOY, Mehmet Akif. *Hutbeler*, sad. Maruf Evren, İstanbul: Anadolu Yayınevi, 1982.
- ERSOY, Mehmet Akif. *İstiklal Marşı Şairimizin İstiklal Harbindeki Vaazları*, haz:Hasan Boşnakoğlu, Ankara; Er-Tu Matbaası, 1981.
- ERSOY, Mehmet Akif. *Mehmet Akif Ersoy’un Makaleleri*, haz: Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1990
- ERSOY Mehmet Akif. *Mehmet Akif Külliyyatı*, haz: İsmail Hakkı Şengüler, C:6, İstanbul: Mert Yayıncılık 1991.
- ERSOY, Mehmet Akif. *Mehmet Akif Külliyyatı*, haz: İsmail Hakkı Şengüler, C:8, İstanbul: Mert Yayıncılık 1991.
- ERSOY, Mehmet Akif. *Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?*, haz:İsmail Kazdal, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.
- ERSOY, Mehmet Akif. *Müslüman Kadın*, haz: Fatih Bayhan, Ankara: Sebilürreşad Yayınevi 2020
- ERSOY, Mehmet Akif. *Safahat*, haz: Necmettin Turinay, *İstiklal Marşı’nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı*, 1. Baskı Mart 2021.
- ERSOY, Mehmet Akif. *Safahat*, İstanbul: Akvaryum Yayınevi 2016.
- ERSOY, Mehmet Akif. *Safahat Seçmeler*, haz: Suat Batur, İstanbul: İskele Yayıncılık 2018.
- ERSOY, Mehmet Akif. *Sebilürreşad Mecmuası*, haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul; Kültür Yayınları, Bağcılar Belediyesi, 2018. yayl: Lokman Çağırıcı, C:14, s.339-364.
- ERSOY, Mehmet Akif. *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, haz: M. Ertuğrul Düzdağ, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara; 2. Baskı 2013.

- ERZEN, Melih. “Safahat’ta Aydın Eleştirisi”, *Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmet Akif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları: 11 Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları*, 2015, ss. 226-238.
- FİKRET, Tefik. *Rûbab-ı Şikeste*, haz: Fahri Uzun, İstanbul: İnkılap Kitabevi 1985.
- GENCER, Mustafa. “Dinleri var, işimiz gibi, işleri var dinimiz gibi”: Mehmet Âkif’in, Avrupa ve Osmanlı Modernleşmesi Hakkındaki Düşünceleri”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de Bilgi Şöleni, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmed Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları:10, Ankara* 2015, ss. 79-85.
- GÖÇER, Güngör. “Mehmet Akif Ersoy’un Siyasal Kimliği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:9, S:17, 2017, ss. 354-367.
- GUENON, Rene. *Doğu Ve Batı*, Çev: Emine Uslu, İstanbul: Kapı Yayınları 2022.
- GÜMÜŞOĞLU, Hasan. “Modernizmin Din Politikalarına Etkisi Ve İtikad Açısından Sonuçları (Cumhuriyetin İlk Yıllarında)”, *EKEV Akademi Dergisi*, C:17, S:57, 2013, ss. 295-310.
- GÜN Doğan. “Bilimsel Gelişmenin Temelindeki Doğu-Batı Etkileşimi”, *Memleket Siyaset Yönetim*, C:9, S:22, Temmuz 2014, s. 263-293.
- GÜNAL, Taner. “Mehmet Akif’in Pek Bilinmeyen Devlet Görevleri”, *Vefatının 80. Yılında Akif’i Anmak Asım’ı Yaşamak. Burdur* 2016, ss. 207-209.
- GÜNDÜZ, Mustafa. “Kültür ve Medeniyet Bağlamında Batı Merkezci Eğitim ve Eleştirisi”, *İnsan ve Toplum*, C:3, S:6, 2013, ss. 223-243.
- GÜNDOĞDU, Şenol, *Namık Kemal Ve Mehmed Akif’in ‘Batı’ Algıları*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2014. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No.368364).
- GÜNER, Esmanur. “Akif’in Son Yılları”, *Akif’i Anmak Asım’ı Yaşamak” Bildiriler Kitabı Burdur; Makû Yayınları* 2018, ss. 375-377.
- GÜNEŞ, Gönül. “Teşkilat- ı Mahsusa Ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:29, S:85, 2013, ss. 101-130.

- GÜR, Âlim. “Hayatı Şahsiyeti, Sanatı ve Eserleriyle: Mehmed Akif Ersoy”, *Hakikat Adamı: Mehmet Akif’e Armağan*, Ed. Mehmet Bayyigit, Konya 2011, ss. 1-49.
- HANİOĞLU, M. Şükrü. "Batılılaşma", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C:5, 1992.
- HİLMİ, Tolga. *Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Anonim Yayıncılık, 2009.
- İŞİK, Vahdettin. *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Düşüncesinde Doğu Ve Batı Algısı*, İstanbul: Yılmaz Basım Yayıncılık, 2021.
- İLHAN, Kemal. *Tevfik Fikret Ve Mehmet Akif Ersoy’da Kötülük Problemi*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2022. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 706555).
- İMAMOĞLU, Abdulvahit. “Mehmet Akif’te Medeniyet Kavramı”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, C:21, S:3, 2020, ss. 165-171.
- İZZETBEGOVİÇ Aliya. *Doğu Batı Arasında İslam*, Çev: Salih Şaban, İstanbul: Yarın Yayınları 2011.
- KAHRAMAN, Yakup. “Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Felsefi Yapı: Pozitivist Paradigmasının İnşası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:4, S:18, 2011, ss. 345-351.
- KALELIOĞLU, Uğur Berk. “Pozitivizmin Epistemolojik Temeli Ve Avrupamerkezci Sosyolojik Bilginin Sınırları”, *Sosyal Bilimler Akademisi Araştırma Makalesi*, C:2, S:2, 2019, ss. 127-138.
- KANAR, Yüksel. “Mehmet Akif’in Medeniyet Ve Çağdaşlık Algısı”, *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Mart 2011, ss. 201-232.
- KARABULUT, Mustafa. *Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2008, Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 221715).
- KARATAŞ, Evren. “Mehmet Âkif Ersoy’un Kadın Konusuna Yönelik Çevirileri Ve Safahat’ta Kadın Olgusu”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı Kasım 2008 C:1*, ss. 247-257.

- KARATAŞ, Yasemin. *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Halk Aydın Çatışması*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 470341).
- KARTA, Nurullah. "Avrupa Merkantalizmi ve Osmanlı Ekonomisi", *Uluslararası Hakemli Beşeri Ve Akademik Bilimler Dergisi*, C:4, S:11, 2015, ss. 130-146.
- KAVCAR, Cahit, "Batı Uygarlığı Karşısında Serveti Fünun Romancıları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C:13, S:1, 1980, ss. 387-405.
- KELEBEK, Aykut Nasip. "Mehmet Akif Ersoy'un Poetikası", *Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, ss. 239-257.
- KILIÇ, Recep ve REÇBER, Mehmet Sait. *Din Felsefesi*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- KIR, Bağdagül. "İsmail Gaspıralı'nın Medeniyet Anlayışı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C:8, S:1, 2021, ss. 391-411.
- KIZILÇELİK, Sezgin. "İnsana ve Topluma Ahlâkın Kapısından Girmek Ya Da Dünyaya Ahlâkın Penceresinden Bakmak", *Sosyologca*, S:9, 2015, ss. 19-45.
- KOCABAŞ, Ozan. "Tevfik Fikret'in Türk Modernleşmesindeki Yerine Dâir Bazı Tespitler", *Harsiyât - İlmî, Harsî ve İçtimaî Araştırmalar Dergisi*, C:1 S:2, 2017, ss. 16-29.
- KOÇ, Emel. "Klasik Materyalizm Ve Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi Ve İlk Yansımaları", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:1, S:2, 2009, ss. 75-96.
- KOÇ, Hülya T. "Osmanlı-Türk Garbiyatçı Tarihyazımında Tanzimat ve Batı Algısı", *Tarihyazımı*, C:3, S:2, 2021, ss. 192-221.
- KOYUNCU, Ahmet Ayhan ve Erkol, Mehmet. "Mehmet Akif Düşüncesinde İslamcılık", *Mehmet Akif Ersoy (Hayatı-Düşünceleri-Eserleri) TBMM Basımevi*, 2022, ss. 415-432.
- KUNTAY, Mithat Cemal. *Mehmet Akif Ersoy Hayatı-Seciyesi-Sanatı*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.

- KÜÇÜK, Murat. “Mehmet Akif Ersoy Ve Türkçe”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C:21, S:2, 2014, ss. 93-112.
- KÜÇÜK, Sabahattin. “Batı Ve Doğu Düşünce Sistemlerinde İnsan Anlayışı Ve Sömürgeci Zihniyet”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C:5, S:2, 2008, ss. 181-189.
- KÜÇÜK, Serhat. “Batı’nın Batılılaşması: Zihinsel Dönüşümün Evrensel Kökeni”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C:11, S:2, 2013, ss. 431-440.
- KÜÇÜKKALAY, A. Mesut. “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:2, 1997, ss. 51-68.
- OKAY, M. Orhan ve DÜZDAĞ, M. Ertuğrul. “Mehmet Akif Ersoy”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:28, 2003.
- ÖKTEM, Ülker. “Darwin’in Evrim Kuramı’nın Tanzimat’taki Etkileri”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, S:11, 2011, ss. 1-24.
- ÖNDER, Mehmet Seyman. “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Batılılaşma Ve Muhafazakârlığa İlişkin Görüşleri”, *İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği Yayınları, 2.Uluslararası Çin’den Adriyatik’e Sosyal Bilimler Kongresi*, 2016, ss. 15-21.
- ÖZ, Satılmış. “Mehmet Akif Ersoy’da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:18, S:30, 2013, ss. 137-158.
- ÖZBALCI, Mustafa. “Batılılaşma Gayretlerimiz ve Mehmet Akif Ersoy”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C:2, S:1, 1987, ss. 190-221.
- ÖZDAĞ, Selçuk ve DUMAN, Savaş. “Mehmet Akif Ersoy’un Sporcu Kişiliği, Sporun Akif’in Kişiliği Ve Mısraları Üzerindeki Etkisi”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:29, 2012, ss. 130-135.
- ÖZGÖKMAN, Fatih. “Yaşamın Kökeni, Evrim ve Tanrı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:54, S:2, 2013, ss. 49-76.

- ÖZGÜREL, Emine Gözde. “Mehmet Akif Ersoy’un Safahat Adlı Eserinde Batı Medeniyetini Olumlu Yıklayıcı Yaklaşımlar”, *Gazi Türkiyat*, C:1, S:15, 2014, ss. 143-151.
- ÖZLER, İbrahim. “Türk Aydın-Toplum İlişkisi”, *Dini Araştırmalar*, C:10, S:29, 2007, ss. 29-39.
- PARLAK, Abdulkadir. “Protestan Reformunun Meydana Gelmesinde Etkili Olan Dini Faktörler”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Sayı*, 2021, ss. 794-808.
- SAFA, Peyami. *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 15. Basım 2022.
- SAĞBAŞ, Nuray Özge ve ÖZDEMİR, Murat. “Türk Eğitim Sistemindeki Kozmik Yapının Felsefesi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C:54, S:3, 2021, ss. 921-945.
- SAİD Edward W. *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev: Nezih Uzel, İstanbul: İrfan Yayınları, 4.Baskı 1998.
- SAİD Edward, W. *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*. Çev: Berna Ünler, İstanbul: Metis Yayınları 1995.
- SARI, Safa Demir. “Mehmet Âkif Ersoy’un Safahat’ında Toplumsal Sorunlar Bağlamında Kadın”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C:2, 2022, ss. 165-176.
- SARITAŞ, İbrahim. “Fransız Devrimi’nin İki Çocuğu: Liberalizm Ve Muhafazakârlığın Temel Kavramlar Üzerinden Mukayesesi”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, C:54, S:2, 2019, ss. 797-810.
- SARP, Çağatay ve YAVUZ, Muhammed. “Dinin Kamusal Alanda Değişen Konumu Ve İslam Topluluklarındaki Yansımaları”, *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C:1, S:2, 2018, ss. 52-68.
- SAYAR, Ahmed Güner. *Çekiç İle Örs Arasında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- SELEN, H. Sadi. “Tarihte Şark ve Garp Mefhumları” *Belleten* VII/27, Temmuz 1943, s. 543-547.

- SİNMEZ, Çağrı Çağlar ve YAŞAR, Aşkın. “Veteriner Hekimliği Yönüyle Mehmet Akif Ersoy”, *Sağlık Bilimleri Dergisi*, C:20, S:2, 2011, s. 143-149.
- SUCU, Ebru. “Edebi Ve Ebedi İstiklal; Ya Da Bir Marşın Yazılış Hikâyesi”, *Akif’i Anmak Asım’ı Yaşamak” Bildiriler Kitabı Burdur; Makû Yayınları 2018*, ss. 167-169.
- ŞAHİN, Raşit. “Sanayi Devrimi Osmanlı İmparatorluğu’nda Neden Başlamadı?”, *Yıldız Teknik Üniversitesi, Business, Economics and Management Research Journal - BEMAREJ*, C:2, S:1, 2019, ss. 1-16.
- ŞEKER, Kadir. “Mehmet Akif’te Doğu-Batı Düşüncesi”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler 1. Cilt*, 2008, ss. 451-458.
- TANAR, Mehtap. *Batı Avrupa’da Sosyal Darwinizm Tartışmaları Ve Osmanlı Düşünce Dünyasına Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimle Enstitüsü, İstanbul, 2011, Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 291593).
- TANSEL, Fevziye A. *Mehmed Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- TOPCAN, Özlem. “Batı Medeniyeti Gölgesinde Ötekilerin İnşası”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C:126, S:249, 2020, ss. 347-368.
- TUNÇEL, Oğuz. “Gelenek/Modern Ayrımında Sanat”, *İdil Dergisi*, C:7, S:47, 2018, ss. 863-872.
- TÜRKYILMAZ, Hilmi. “İslamcı Bir Düşünür, Said Halim Paşa’nın Batılılaşmaya Bakışı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:54, 2021, ss. 7-43.
- UCA, Onur. “Modernlikler, Modern Sanat Ve Sanatseverlik”, *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, C:2, S:2, 2017, ss. 20-31.
- UÇMAN, Abdullah. “Tevfik Fikret”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C:41, 2012.
- UÇMAN, Abdullah. “Vaiz Mehmet Akif”, *Vefatının 75.Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2011, ss. 527-542.

- UYANIK, Necip. *Aydınlanma Felsefesinde İlerleme Düşüncesi Ve Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2006. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 189523).
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.
- YAMAN, Semra. “Mehmet Âkif Ersoy’un Temsilci Misyonu Ve Berlin İzlenimleri”, *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C:9, S:25, (2021), ss. 252-274.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “Kader”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:24, 2001.
- YILDIRIM, Murat. “Rönesans Ve Reformasyon”, *Karefad, Çakü Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:8, S:1, (2020), ss. 184-210.
- YILDIRIM, Nazmi. “Mehmet Akif’in Gelenek Ve Yeniliğe Bakışı, Mehmet Akif Ersoy’un Safahat Adlı Eserinde Geri kalmışlığın Sebepleri Ve Çözüm Önerileri”, *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Bildiriler Kitabı, Ekim 2011*, ss. 479-490.
- YILDIZ, Abdullah. *İstiklal ve İstikbal Şairi Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2021.
- YILDIZ, Aytaç. “Niyazi Berkes Ve Türkiye’de Çağdaşlaşma’nın Gelişimi”, *Sosyoloji Konferansları*, C:2, S:46, (2012), ss. 1-33.
- YILMAZ, Barış ve KIRCA, Mustafa. “Modern Sanat, İmge ve Psikanaliz Bağlamında Gerçeklik Olgusu”, *International Academic Social Resources Journal*, C:8, S:45, (2023), ss. 2025-2033.
- YILMAZ, Onur Alp. “Mehmet Akif Ersoy Ve Ziya Gökalp’in Milliyetçilik Anlayışları Üzerine Mukayeseli Bir Değerlendirme”, *Kabulünün 101. Yılında İstiklâl Marşı ve Milli Şairimiz Mehmed Âkif Ersoy 2. Uluslararası Sempozyumu 12 Mart 2022 / İstanbul, Kongre kitabı*, ss. 72-79.
- YİĞİT, Ali ve YAŞAR, Aşkın. “Veteriner Hekimliğinin Mehmet Akif’e Etkileri”, *Mehmet Akif Ersoy (Hayatı-Düşünceleri-Eserleri)*, TBMM Basımevi, (2022), ss. 723-732.

YÜREK, Hasan. “Mehmet Akif Ersoy’un Safahat Adlı Eserinde Geri kalmışlığın Sebepleri Ve Çözüm Önerileri”, *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Bildiriler Kitabı, Ekim 2011*, ss. 111-128.

ZARİÇ, Sami. “Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) Ve Türkiye Cumhuriyeti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:3, S:28, (2017), s. 33-54.

